

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAGANBERDİ PURMEND'İN “ARZUWLAR” ADLI ESERİ
ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (SES-BİÇİM)

BURAK SALAR

ARALIK – 2021

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAGANBERDİ PURMEND'İN “ARZUWLAR” ADLI ESERİ
ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (SES-BİÇİM)

BURAK SALAR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdulkadir ATICI

ARALIK – 2021

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Burak SALAR
17/12/2021

ÖZ

TAGANBERDİ PURMEND'İN “ARZUWLAR” ADLI ESERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (SES-BİÇİM)

SALAR, Burak

Yüksek Lisans, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Abdulkadir ATICI

ARALIK 2021

İran Türk tarihî, genel bir ifadeyle Gazne Devleti'nden başlayarak 1925 Kaçar Hanedanlığının yıkılıp Pehlevi rejiminin kurulumuna kadarki yaklaşık bin yıl süren bir zaman dilimini kapsamaktadır. Özellikle Selçuklu Dönemiyle İran coğrafyası artık Türkler tarafından sistemli bir şekilde yönetilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda Türkistan'dan Anadolu'ya yüzyıllar boyu bir göç güzergâhı olan bu coğrafyada bugün irili ufaklı birçok Türk topluluğunun bakiyeleri bulunmaktadır.

Tarihî derinliğinde olduğu gibi bugün de yoğun bir Türk nüfusunu içinde barındıran İran coğrafyası, gerek akademik anlamda gerekse popüler anlamda birçok çalışmanın muhtevasını oluşturmuştur. Hassaten 1970'li yıllarda Doerfer ve ekibinin İran'a yapmış oldukları araştırma gezileri ve nihayetinde Orta İran'da Halaç Türkçesinin keşfi, gözleri bir kez daha İran coğrafyasına çevirmiştir.

İlgili tezin konusunu bugün İran'da nüfusunun büyük bir kısmını Türkmen Türklerinin oluşturduğu Türkmensahra (Far. ترکمنصحرا) bölgesindeki çağdaş Türkmen şairi olan Taganberdi Purmend'in “Arzuwlar” adlı eseri oluşturmaktadır.

Çalışma genel anlamda *Giriş*, *Ses Bilgisi*, *Biçim Bilgisi*, *Sonuç*, *Kaynakça* ve *Metinler* bölümlerinden oluşmakla birlikte her başlık kendi içerisinde kimi alt başlıklar altında detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, İran Türkmen Türkçesi, Türkmensahra, İran.

ABSTRACT

LANGUAGE EXAMINATION ON TAGANBERDI PURMEND'S "ARZUWLAR" (PHONOLOGY-MORPHOLOGY)

SALAR, Burak

Master of Arts, Modern Turkish Dialects and Literatures

Supervisor: Associate Professor Abdulkadir ATICI

December 2021

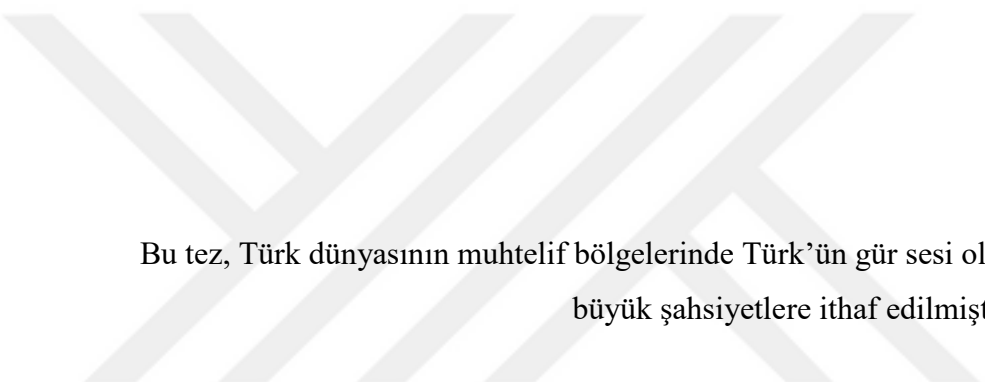
Iranian Turkish history, in general terms, covers a period of about a thousand years, starting from the Ghazni State until the collapse of the Qajar Dynasty in 1925 and the establishment of the Pahlavi regime. Especially with the Seljuk Period, the Iranian geography began to be systematically managed by the Turks. At the same time, in this geography, which has been a migration route from Turkistan to Anatolia for centuries, there are remnants of many Turkish communities, large and small, today.

The geography of Iran, which hosts a dense Turkish population today as it has in its historical depth, has formed the content of many studies both in academic and popular terms. In particular, the research trips of Doerfer and his team to Iran in the 1970s and the discovery of Halac Turkish in Central Iran once again turned the eyes to the Iranian geography.

The subject of the thesis is "Arzuwlar" by Taganberdi Purmend, a contemporary Turkmen poet in the Turkmen Sahra (Pers. ترکمنصحرا) region, where the majority of the population of Iran today is Turkmen Turks.

In general, the study consists of the parts of *Introduction*, *Phonology*, *Morphology*, *Conclusion*, *Bibliography* and *Texts*, but each title is detailed under some sub-titles within itself.

Keywords: Turkish, Iranian Turkmen Turkish, Turkmen Sahra, Iran.

Bu tez, Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde Türk'ün gür sesi olan
büyük şahsiyetlere ithaf edilmiştir.

ÖN SÖZ

Her araştırma ya da çalışma, kimi zaman büyük kimi zaman küçük yardımlar gerektirmektedir. Özellikle sosyal bilimlerde araştırmacının rolü de hesaba katılırsa bu durum geçerliliğini daha da çok hissettirmektedir. Birçok anlamda emeği geçen Prof. Dr. Sayın Bülent BAYRAM'a ve Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün değerli hocalarına teşekkürü bir borç bilirim. İran Türk sahası üzerine çalışılması ile ilgili fikirlerini esirgemeyen, yardımlarını ve gayretlerini sunan Dr. Öğr. Üyesi Sayın Umut BAŞAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisi de İran Türkmeni olan, üzerinde çalışılan eseri okuyan ve sorularımı cevapsız bırakmayan Sayın Mehdi MAHROOZ'a teşekkürlerimi sunarım. Hayatım boyunca en büyük destekçim olan aileme en kalbî şükranlarımı iletiyorum. Son olarak yıllar boyu derslerini aldığım, Türkoloji mesleğini sadece bir görev olarak görmeyen ve bu şekilde öğreten, sadece okulda değil günlük hayatta da hiçbir şekilde yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Sayın Abdulkadir ATICI'ya şükranlarımı sunuyorum.

Burak SALAR

17/12/2021

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
KISALTMALAR	xv
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	xvi
ÜNLÜLER:	xvi
ÜNSÜZLER:.....	xvii
ÜNLÜLERDE KULLANILAN İŞARETLER	xix
ÜNSÜZLERDE KULLANILAN İŞARETLER	xx
DİĞER İŞARETLER.....	xx
GİRİŞ	1
A. Konu	1
B. Amaç.....	2
C. Kapsam	2
D. Yöntem	2
E. İran Türkmen Türkleri	4
E.1. Türkmen Adı	4
E.2. İran Türkmenlerinin Tarihî Arka Planı	5
E.3. İran Türkmen Türkçesi	10
E.4. İran Türkmenlerinin Edebiyatı	11
E.5. Taganberdi Purment (Serhoş) ve Arzuwlar	15

1. BÖLÜM

SES BİLGİSİ	17
1. ÜNLÜLER	17
1.1. Normal Süreli Ünlüler	17
1.1.1. Ses Birimsel Değere Sahip Ünlüler	17
1.1.2. Ses Birimsel Değeri Bulunmayan Ünlüler	19
1.2. Uzun Ünlüler	22
1.2.1. Türkçe Kelimelerde Uzun Ünlüler	24
1.2.2. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler	28
1.3. İkiz Ünlüler	29
2. ÜNSÜZLER	30
2.1. Ses Birimsel Değere Sahip Olan Ünsüzler	30
2.1.1. Sürekli Ünsüzler	30
2.1.2. Süreksiz Ünsüzler	36
2.2. Ses Birimsel Değeri Bulunmayan Ünsüzler	40
2.2.1. [C] ünsüzü	40
2.2.2. [D] ünsüzü	40
2.2.3. [r] ünsüzü	40
2.2.4. [r̥] ünsüzü	40
2.2.5. [w] ünsüzü	40
3. SES BİLGİSEL SÜREÇLER	41
3.1. Ünlü Uyumu	41
3.1.1. Kalınlık-İncelik (Büyük Ünlü) Uyumu	42
3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Küçük Ünlü) Uyumu	42
3.2. Benzeşme	43
3.2.1. Ünlü Benzeşmeleri	43

3.2.2. Ünsüz Benzeşmeleri	47
3.3. Değişme	49
3.3.1. Ünlü Değişmeleri.....	49
3.3.2. Ünsüz Değişmeleri.....	58
3.3.4. Ünsüz İkizleşmesi	66
3.3.5. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi	66
3.4. Düşme	66
3.4.1. Ünlü Düşmesi	66
3.4.2. Ünsüz Düşmesi	67
3.4.3. Hece Düşmesi	67
3.5. Ünlü Birleşmesi.....	68
3.6. Türeme	68
3.6.1. Ünlü Türemesi	68
3.6.2. Ünsüz Türemesi	69
4. VURGU	69
4.1. Kelime Vurgusu	69
4.2. Cümle Vurgusu	70

2. BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ.....	71
1. İSİMLER	71
1.1. İsim Yapımı Ekleri.....	71
1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	71
1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	76
1.2. İsim Çekimi Ekleri	80
1.2.1. Çoğul Eki	80
1.2.2. İyelik Ekleri	81

1.2.3. Aitlik Eki.....	83
1.2.4. Hâl Ekleri.....	83
2. SIFATLAR	87
2.1. Niteleme Sıfatları	87
2.2. Belirtme Sıfatları.....	87
2.2.1. İşaret Sıfatları.....	88
2.2.2. Sayı Sıfatları	88
2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı	88
2.2.3. Soru Sıfatları.....	89
2.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	89
3. ZARFLAR	89
3.1. Durum (Nasıllık-Nicelik) Zarfları.....	89
3.2. Zaman Zarfları	90
3.3. Yer-Yön Zarfları	90
3.4. Ölçü (Miktar) Zarfları	90
3.5. Soru Zarfları	90
4. ZAMİRLER.....	91
4.1. Şahıs Zamirleri	91
4.2. Dönüşlülük Zamiri	93
4.3. İşaret Zamirleri.....	94
4.4. Belirsizlik Zamirleri	94
4.5. Soru Zamirleri	95
5. FİİLLER	95
5.1. Fiil Yapımı Ekleri	95
5.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	95
5.1.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	97

5.2. Fiil Çekimi Ekleri.....	100
5.2.1. Şahıs Ekleri.....	100
5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri.....	105
5.2.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri.....	122
5.3. Birleşik Fiiller	125
5.3.1. İsimle Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiler	125
5.3.2. Tasvir Fiileri	126
5.3.3. Süreç Fiili.....	129
5.3.4. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller.....	130
5.4. Sıfat Fiiller	131
5.4.1. {-An}	131
5.4.2. {-cAk}.....	131
5.4.3. {-dlk}	131
5.4.4. [-meli]	132
5.4.5. {-mAz}	132
5.4.6. [-yān], [-yān].....	132
5.5. Zarf Fiiller	132
5.5.1. {-A}	133
5.5.2. [-ende].....	133
5.5.3. {-Xp}	133
5.5.4. [-mān], [-mān].....	134
5.5.5. {-mAzdAn}.....	134
5.5.6. [-yānça], [-yānçā].....	134
6. BAĞLAÇLAR.....	135
6.1. Sıralama Bağlaçları	135
6.1.1. bilen “ile”	135

6.1.2. hem “ve, ile”	135
6.2. Denkleştirme Bağlaçları.....	135
6.2.1. yâ de “ya da”	135
6.3. Karşılaştırma Bağlaçları.....	136
6.3.1. hem ... hem.....	136
6.3.2. hem ... hem de	136
6.3.3. yâ de ... yâ	136
6.4. Cümle Başı Bağlaçları.....	136
6.4.1. eğer.....	137
6.4.2. emma “ama”	137
6.4.3. yöne “fakat, ancak”	137
7. EDATLAR	137
7.1. Son Çekim Edatları	137
7.1.1. başğa “başka”	138
7.1.2. bilen “ile”	138
7.1.3. dek “gibi”	138
7.1.4. diip “diye”	138
7.1.5. ilki “önce”	138
7.1.6. ozal / ozâl “önce”	139
7.1.7. [-şon] “sonra”	139
7.1.8. üçin “için”	139
7.1.9. yâlı / yâlè “gibi”	140
8. ÜNLEMLER.....	140
8.1. Seslenme Ünlemleri	140
8.1.1. ey.....	140
8.1.2. yâ.....	140

8.2. Sorma Ünlemleri	140
SONUÇ	141
KAYNAKÇA	147
EKLER	152
EK 1: TRANSKRİPSİYON METNİ	152
EK 2: AKTARMA METNİ	195

KISALTMALAR

- Ar. :** Arapça
AT : Ana Türkçe
bk. : Bakınız
BT : Batı Türkçesi
C : Cild
çev. : Çeviren
Düz. : Düzenleyen
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
ET : Eski Türkçe
Far. : Farsça
haz. : Hazırlayan
İTT : İran Türkmen Türkçesi
IPA : International Phonetic Alphabet (Uluslararası Fonetik Alfabe)
öte. : Ötekiler
Peh. : Pehlevice
S : Sayı
s. : Sayfa
STT : Standart Türkmen Türkçesi
vb. : Ve benzeri, ve benzerleri

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER:

Sonda	Ortada	Başta	Ses Karşılığı	Çalışmada Kullanılan Sesler	İPA Karşılıkları	
ا / ل	ل	آ	/a/	/a/ ünlüsü	ɑ	Açık, arka, düz
ا / ل / ل	ل / ل	آ	[ā]	Uzun /a/	ɑ:	Uzun /a/
ه / ا	ا	-	[á]	/a/-/e/ arası ünlü	a	Açık, ön, düz
ا / ل	ل / ل	آ	[ã]	/a/-/o/ arası ünlü	ɶ	Açık, arka, daha yuvarlak
-	ا / آ / ل / ل	-	[à]	/a/-/ı/ arası ünlü	ɶ	Yarı kapalı, arka, düz
ه / ه	ه / ه	ا / ع	/e/	/e/ ünlüsü	ɛ	Yarı açık, ön, düz
-	ه / ه	-	[ē]	Uzun /e/	ɛ:	Uzun /e/
ا / ا	ا / ا	ا	[è]	Kapalı /e/	e	Yarı kapalı, ön, düz
ا / ا	ا / ا	ا / ا	/ä/	Açık /e/	æ	Yarı açık (açığa yakın), ön, düz
-	ا / ا	ا / ا	[ǣ]	Uzun açık /e/	æ:	Uzun açık /e/
ی / ی / ی	ی / ی	أ / ع	/ı/	/ı/ ünlüsü	ɯ	Kapalı, arka, düz
ی / ی / ی	ی / ی	أ / ع	[í]	/ı/-/i/ arası ünlü	ɨ	Kapalı, orta, düz
ی / ی	ی / ی	ای / ع	/i/	/i/ ünlüsü	i	Kapalı, ön, düz
ی / ی	ی / ی	ای / ع	[ī]	Uzun /i/	i:	Uzun /i/
-	ی / ی	-	[ɪ]	/i/-/ü/ arası ünlü	ɨ	Kapalı, ön, daha yuvarlak
و / و	و / و	أ / و	/o/	/o/ ünlüsü	ɔ	Yarı açık, arka, yuvarlak
-	و / و	أ / و	[ō]	Uzun /o/	ɔ:	Uzun /o/
-	و / و	-	[ó]	/o/-/ö/ arası ünlü	ɐ	Yarı açık, orta, yuvarlak
-	و / و	أ / و	/ö/	/ö/ ünlüsü	œ	Yarı açık, ön, yuvarlak
و / و	و / و	أ / و	[ō̄]	Uzun /ö/	œ:	Uzun /ö/

و/و/ئ	و/و	او/او	/u/	/u/ ünlüsü	u	Kapalı, arka, yuvarlak
-	و/و	او/او	[ū]	Uzun /u/	u:	Uzun /u/
و/و/ئ	و/و	-	[ú]	/u/-/ü/ arası ünlü	u	Kapalı, orta, yuvarlak
و/و	و/و	وا/او	/ü/	/ü/ ünlüsü	y	Kapalı, ön, yuvarlak

ÜNSÜZLER:

Sonda	Ortada	Başta	Ses Karşılığı	Çalışmada Kullanılan Sesler	İPA Karşılıkları	
ب	ب	ب	/b/	/b/ ünsüzü	b	Tonlu, çift dudak, patlamalı
-	ج	ج	/c/	/c/ ünsüzü	ḍʒ	Tonlu, ön damak-diş eti, yarı kapantılı
-	ج	-	[C]	/c/-/ç/ arası (yarı tonlu /c/ ünsüzü)	tʃ	Yarı tonlu, diş eti-ön damak, yarı kapantılı
چ	چ	چ	/ç/	/ç/ ünsüzü	tʃ	Tonsuz, ön damak-diş eti yarı kapantılı
د	د	د	/d/	/d/ ünsüzü	d	Tonlu, diş eti, patlamalı
ت/ت	ت/د	ت/د	[D]	/d/ -/t/ arası (yarı tonlu /t/ ünsüzü)	tʰ	Yarı tonlu, diş- dudak, patlamalı
-	ف	-	/f/	/f/ ünsüzü	f	Tonsuz, diş- dudak, sızıcı
گ	گ	گ	/g/	/g/ ünsüzü	ɟ	Tonlu, ön damak, patlamalı
غ	غ/غ	غ	/ğ/	Arka damak /g/si	g	Tonlu, arka damak, patlamalı
غ	غ/غ	-	/ğ/	/ğ/ ünsüzü	ɣ	Tonlu, arka damak, sızıcı
غ	غ/غ	-	/ğ/	/ğ/ ünsüzü	uɣ	Tonlu, gırtlak, sızıcı

ه, ه	ه	ه	/h/	/h/ ünsüzü	h	Tonsuz, gırtlak, sızıcı
-	ح	ح	/ħ/	Nefesli /h/ ünsüzü	ħ	Tonsuz, yutak, sızıcı
خ	خ	خ	/ħ/	Hırıltılı ve tonsuz arka damak /h/ ünsüzü	χ	Tonsuz, küçük dil, sızıcı
-	ژ	-	/j/	/j/ ünsüzü	ʒ	Tonlu, dış eti, ön damak, sızıcı.
ک	ک	ک	/k/	/k/ ünsüzü	c	Tonsuz, ön damak, patlamalı
ق	ق	ق	/q/	Arka damak /k/ ünsüzü	k	Tonsuz, arka damak, patlamalı
ل	ل	ل	/l/	/l/ ünsüzü	l	Tonlu, dış eti, yanal akıcı
م	م	م	/m/	/m/ ünsüzü	m	Tonlu, çift dudak, genizsi
ن	ن	ن	/n/	/n/ ünsüzü	n	Tonlu, dış eti, genizsi
نگ	نگ	-	/ŋ/	Damak /n/si	ŋ	Tonlu, arka damak, genizsi
پ	پ	پ	/p/	/p/ ünsüzü	p	Tonsuz, çift dudak, patlamalı
ر /ر	ر	ر	/r/	/r/ ünsüzü	r	Tonlu, dış eti, titreşim
ر /ر	ر	ر	[r̥]	Titreşimliği uzatılan /r/	/r̥/	Tonlu, dış eti, tek vuruşlu (Hafif titreşim), hecesel
ر /ر	ر	ر	[r̄]	Düşmek üzere olan /r/ ünsüzü	r̄	İşitimsiz (diakritik)
س	س	س	/s/	Peltek /s/	θ	Tonsuz, dil ucu, dişler arası, sızıcı
ص	ص	ص	/s/	Peltek /s/	θ	Tonsuz, dil ucu, dişler arası, sızıcı

ش	ش	ث	/ʃ/	/ʃ/ ünsüzü	ʃ	Tonsuz, diş eti, ön damak, sızıcı
ت	ت	ت	/t/	/t/ ünsüzü	t	Tonsuz, diş eti, patlamalı
ط	ط	ط	/t/	/t/ ünsüzü	t	Tonsuz, diş eti, patlamalı
-	و	و	/v/	/v/ ünsüzü	v	Tonlu, diş dudak, sızıcı
و	و	و	[w]	Çift dudak /v/ ünsüzü	β	Tonlu, çift dudak, sızıcı
ی	ی	ی	/y/	/y/ ünsüzü	j	Tonlu, ön damak, akıcı, yarı ünlü
ز	ز	ز	/z/	Peltek /z/	ð	Tonlu, dil ucu, dişler arası, sızıcı.
ض	ض	ض	/z/	Peltek /z/	ð	Tonlu, dil ucu, dişler arası, sızıcı.
ظ	ظ	ظ	/z/	Peltek /z/	ð	Tonlu, dil ucu, dişler arası, sızıcı.

ÜNLÜLERDE KULLANILAN İŞARETLER

Çalışmada Kullanılan İşaretler		IPA Karşılıkları	
-	Ünlüler üzerinde uzunluk işareti	:	Uzun (Diakritik)
ˈ	Kalın ünlüler üzerinde yarı incelme işareti	ˈ	Dil ağzın önünde (Diakritik)
ː	Düz ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti	ː	Yarı yuvarlak, yuvarlağa yakın (Diakritik)
˙	Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti	˙	Dil yükseltilmiş (Diakritik)
˘	Diftong	˘	Diftong (durak yok)

ÜNSÜZLERDE KULLANILAN İŞARETLER

Çalışmada Kullanılan İşaretler		IPA Karşılıkları	
.	/k/nin altında, /g/nin üstünde arka damak işareti	ʏ	Arka damaksılaşmış(diakritik)
ˈ	Hemze ve kesme	.	Hece durağı (kesme)
ˈ	Vurgu işareti (Standart Türkiye Türkçesinden farklı ya da daha şiddetli vurgulanan hecelerden önce konur)	ˈ	Birincil vurgu
ˌ	Hecesel (diakritik)	ˌ	Hecesel (diakritik)

DİĞER İŞARETLER

{x} : Üst biçim birimi göstergesidir.

[x], [y] : Alt biçim birimi göstergesidir.

/x/ > /y/ : x, y'den önceki biçimdir.

/x/ : x, sesbirimdir.

[x] : x, alt sesbirimdir.

/x/ ~ /y/ : x-y arası bir sestir.

~ : Denklik göstergesidir.

TABLÖLAR

Tablo 1 : Çeviri Yazı İşaretleri: Ünlüler	XVI
Tablo 2 : Çeviri Yazı İşaretleri: Ünsüzler	XVII
Tablo 3 : Ünlülerde Kullanılan İşaretler	XIX
Tablo 4 : Ünsüzlerde Kullanılan İşaretler	XX
Tablo 5 : Ünlüler Tablosu	22
Tablo 6 : Ünsüzler Tablosu	41
Tablo 7 : İyelik Ekleri Tablosu	81
Tablo 8 : Hâl Ekleri Tablosu	86
Tablo 9 : Şahıs Zamirleri Tablosu	91
Tablo 10 : Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri Tablosu	103
Tablo 11 : İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri Tablosu	105
Tablo 12 : Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	108
Tablo 13 : Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	109
Tablo 14 : Şimdiki Zaman Çekimi	111
Tablo 15 : Geniş Zaman Çekimi	114
Tablo 16 : Şart Kipi Çekimi	117
Tablo 17 : Emir Kipi Çekimi	120

GİRİŞ

A. Konu

İran Türklüğü, Türkoloji aleminin için son derece önemli ve zengin bir hazinedir. Gerek tarihte gerekse günümüzde İran'daki Türk topluluklarının dili, folkloru ve tarihi alanında birçok akademik veya popüler çalışmaya imza atılması bu durumu destekler niteliktedir. Ancak İran içerisinde Türkçe konuşurunun az olduğu bazı bölgelerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Türkiye Türkolojisi olarak yapılacak daha nice işlerin olduğu dikkatleri çekmelidir. Bu duruma özellikle Halaç, Sungur, Karapapak, Kazak Türkleri örnek olarak gösterilebilir.

Bölgedeki Türk gruplarının dağınık yerleşimi, resmî dil ve eğitim dilinin Farsça olması, ana dilde eğitim hakkının olmaması, diğer bir taraftan Azerbaycan Türkçesinin yoğunluğu bakımından diğer Türk değişimleri üzerindeki etkisi, Türk sözlü değişimlerinin karakteristik özellikleri adına olumsuz etmenlerdir.

Bölgede Azerbaycan ve Kaşkay Türklerinden sonra nüfus yoğunluğu en fazla olan Türk topluluğu Türkmensahra bölgesinde yaşayan İran Türkmen Türkleridir. İran'daki diğer Türk topluluklarıyla karşılaştırıldıklarında bölgesel olarak daha düzenli bir coğrafi yerleşime hakimdirler. Yine bölgedeki birçok Türk topluluğundan farklı olarak İslamiyet'in Sünni koluna mensup olan İran Türkmenleri edebiyat faaliyetlerini sözlü ve yazılı olarak devam ettirmektedir.

Bu çalışmanın konusu, Gülistan eyaletinin (Far. استان گلستان) Gümbed-i Kavus (Far. شهرستان گنبد کاووس) şehrinde yaşayan, çağdaş Türkmen şairi olan Taganberdi Purment'in İran Türkmen Türkçesiyle yazmış olduğu "Arzuwlar" adlı rubailerden oluşan eserin incelenmesi ve dil özelliklerinin tespit edilmesidir.

B. Amaç

Bu çalışmanın amacı, eserlerini devamlı İran Türkmen Türkçesiyle kaleme alan Taganberdi Purment'in yazmış olduğu "Arzuwlar" adlı rubailerden oluşan eserin incelenip, dil özelliklerinin tespitini yaparak bilim camiasının dikkatlerine sunmaktır. Yapılan literatür taraması sonucu ilgili şaire Türk araştırmacılar içinde sadece Ali Kafkasyalı'nın (Kafkasyalı, 2010: 259) eserinde çok yüzeysel bir şekilde değinildiği görülmüştür. Ancak şairin hayatta olması, eski ve yeni tarzı birleştirerek sunması ve eserlerini devamlı olarak İran Türkmen Türkçesiyle kaleme alması onu son derece önemli bir hâle getirmektedir. Bu minvalde çalışmanın amaçlarından birisi de ilgili eser üzerinden Taganberdi Purment'in, bilim çevrelerince çağdaş İran Türkmen edebiyatı içerisinde zikredilmesini sağlamaktır.

C. Kapsam

Bu çalışma, Türkmen adı, İran Türkmenlerinin tarihî arka planı, edebiyatı ve Türkçesi; Taganberdi Purment'in hayatı ve edebiyatı; "Arzuwlar" adlı rubailerden oluşan eserin incelenmesi ve dil özelliklerini kapsamaktadır.

D. Yöntem

Öncelikli olarak metin, kendisi de bir İran Türkmeni olan Mehdi MAHROOZ'a mahallî farklılıklar dikkate alınarak okutulmuş ve ses kaydına alınmıştır. Ses kaydına alınan malzeme üzerinde transkripsiyon çalışması gerçekleştirilmiştir. Transkripsiyon yapılırken "*Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları*" (Pekacar ve Dilek, 2009: 584-589) esas alınmıştır. İhtiyaç duyulması hâlinde başka işaretler de kullanılarak eklemeler yapılmıştır. Yine bu işaret sisteminin uluslararası dil bilimi çevrelerince geçerli ve anlaşılır olması sebebiyle çalışmadaki işaretlerin IPA (International Phonetic Alphabet) "Uluslararası Fonetik Alfabe" karşılıkları ve tanımları da verilmiştir.

Ses kayıtlarının transkripsiyonu yapıldıktan sonra elde edilen metin Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Hem transkripsiyonlu metin hem de Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli satır numaraları ile tasniflendirilmiştir.

Transkripsiyonlu ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metin daha sonra ses bilgisi açısından incelenmiştir. Çalışmanın bu noktasında ilk olarak betimleyici/tasvirî dil bilgisi yöntemi kullanılmış. Ancak kimi gerekli yerlerde eş zamanlı karşılaştırmalı dil bilgisi yönteminden faydalanılmıştır. Ayrıca yine ihtiyaç duyulan kimi yerlerde art zamanlı yöntemden de faydalanarak ilgili kısım Türkçenin tarihî dönemleri ile karşılaştırılmıştır.

Ses bilgisi incelemesinde ilgili başlığa verilen örneklerde ilk olarak kelimenin transkripsiyon hâli italik biçimde verilmiş, ardından yay ayraç içinde referans numarası belirtilmiş ve tırnak içinde Türkiye Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır [*neyläyin* (705) “neyleyeyim”]. Açıklama gerektirecek yabancı kökenli kelimeler için de yine ilk olarak kelimenin transkripsiyon hâli italik olarak verilmiş, referans numarası yay ayraç içinde belirtilmiş, yine yay ayraç içerisinde o kelimenin hangi dile ait olduğu ve orijinal yazımı verilmiş, son olarak da kelimenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır [*kehkeşān* (5) “samanyolu” (< Far. کھکشان)].

İkinci bölümde metin üzerinde biçim bilgisi açısından bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda da ilk olarak betimleyici/tasvirî dil bilgisi yöntemi kullanılmıştır. Gerek duyulan kısımlarda eş zamanlı karşılaştırmalı dil bilgisi yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca yine kimi ihtiyaç duyulan durumlarda art zamanlı yöneme başvurularak Türkçenin tarihî dönemleri ile karşılaştırılmıştır. İlgili başlıklara ait örnekler verilirken ses bilgisi incelemesinde de olduğu gibi ilk olarak kelimenin transkripsiyon hâli italik biçimde verilmiş, ardından yay ayraç içinde referans numarası belirtilmiş ve tırnak içinde Türkiye Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır [*ğurākçılık* (171) “kuraklık”]. Ancak kimi zaman ek ile ilgili ekstra açıklamaya ihtiyaç duyulduğunda referans numarasından sonra tekrar bir yay ayraç içerisinde kelime kök ve ekine ayrılmıştır [*eşek* (1016) (< ET eş+kek) “eşek”].

E. İran Türkmen Türkleri

E.1. Türkmen Adı

Türkmen adının nasıl oluştuğu, yapısının ve kökeninin nasıl olduğu ile ilgili pek çok görüş bulunmaktadır. Türkmen adı en eski biçimde T'ung-t'ien adlı Çin tarih külliyatında “*Töki-möng*” ya da “*Tö-kyu Möng*” şeklinde geçmektedir. Bu açıklamayı 8. yüzyıla ait Soğd mektubunda kendi sınırlarındaki bölge ve halk için kullanılan *Trwkkm'n'* adı destekler niteliktedir (Annaberdiyev ve Necef, 2003: 33-34).

Kaşgarlı Mahmut 11. yüzyılda Türkmen adını Divan-ü Lugati't-Türk'te bir anlatıyla nakleder. Zülkarneyn Hoçant'ı geçip Türklerin karakoluna gelince Balasagun'daki Türk kağan ise doğruya doğru yürümüştür. Kağan doğruya doğru yürüyünce Oğuz boylarını oluşturacak olan 22 kişi orada kalır. Bunlara sonradan 2 kişi daha katılır. Bu 22 kişi diğer iki kişiye *Halaç* adını vermiştir. Zülkarneyn gelip bunları görünce Türk'e benzer anlamına gelen *Türkmanend* kelimesini kullanmıştır (Atalay, 2018: 414-415). Yani Kaşgarlı Türkmen adının, *Türk* kelimesine Farsça [+manend] (benzer, gibi) eki getirilerek oluşturulduğunu ifade eder.

Aynı zamanda Kaşgarlı *Oğuz* maddesinde Oğuzların da Türkmen olduğunu ifade etmiştir (Atalay, 2018: 55). Yine bu adın Müslüman Oğuzları gayrimüslim Oğuzlardan ayırt etmek için kullanıldığı ve daha sonra Türkmen adının 15. yüzyılın ortasından itibaren Oğuzlar için umumiyetle kullanıldığı bilinmektedir (Sümer, 2012: 607-608).

Oskar Hanser, Türkmen kelimesinin *Türk* ve *Koman* kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmektedir. Farklı bir görüş olarak Bedreddin Aynî, Türkler içinde İslamiyet'i kabul eden kitleleri esas alarak Türkmen kelimesinin “Türk+iman” şeklinde olduğunu bildirmiştir (Buran, 2015: 318). Bedreddin Aynî'nin bu görüşü yakıştırma bir ad olarak düşünülmelidir.

Macar Türkolog Vambery'e göre ise, “Türk+men”den oluşmuştur. Anlamı da *Türklük* ve *Türkler* demektir (Buran, 2015: 318).

Tüm bunların haricinde en çok kabul gören görüş ise Jean Deny'e ait olan görüştür. Jean Deny bu adın, Türk kelimesine [+men] ekinin getirilmesiyle oluştuğunu bildirmiştir. {+mAn} eki, üzerine geldiği kelimeye büyüklük, üstünlük anlamları katmaktadır. Yani Türkmen kelimesi de bu bağlamda *koyu Türk, saf kan Türk* anlamlarına gelmektedir (Bozkurt, 2012: 320).

E.2. İran Türkmenlerinin Tarihî Arka Planı

İran coğrafyası, tarihte birçok Türk devleti tarafından yurt edilmiş ve bugün hâla onların bir bakiyesi olan çeşitli Türk topluluklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu topluluklardan biri olan Türkmenler; zamanında Farslar, Ruslar ve çeşitli emperyalist batı ülkeleri tarafından baskılar ve sömürülerle karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde İran'ın dil politikaları ve kültür üzerindeki dayatmaları hâlihazırda devam etmektedir. Tarih boyunca geçirdikleri siyasi süreçler onların hayatlarını ciddi boyutlarda etkilemiştir. Tüm bunlarla birlikte İran'da nüfus çoğunluğunun Şiiliğe mensub olması ve bunların içinde Türkmenlerin, Sünnîliğin Haneî-Matuiridî geleneğine bağlı olması önemli bir ayrıntıdır. Bu özelliğiyle Türkmenler, İran'daki diğer Türk ve Türk olmayan topluluklardan farklıdır. İran'da yaşayan Türkmenlere geçmeden önce Türkmenlerin tarihî arka planlarına değinilecektir.

Türkmenler bilindiği üzere Oğuz kökenli bir Türk topluluğudur. Türkmenler tarihî zamanlardan beri belli süreler içinde Mangışlak, Maverâünnehir ve Horasan gibi coğrafyalarda ev sahipliği yapmışlardır.

Horasan'da yaşayan Türkmenler, Gazneliler ile ihtilafa düşerek bu devletin idaresine girmeyi reddetmişler ve nihayetinde 1040 yılında Gazne ordusunu mağlup ederek Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Selçuklu Devleti, o dönem içerisinde Bizans ve Haçlılar ile mücadele hâlinde olduğu için Türkmenlerin günümüz yurdu olan Türkmenistan'a o yıllarda pek önem gösterememiştir. Önem gösterilememesi sebebiyle Türkmen boyları devlete karşı çeşitli isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanların yanı sıra bir de Moğol istilasını gerçekleştirmiştir. (Saray, 1993: 14). Tüm bunlar Türkmenlerin kaderlerini değiştirerek Mangışlak, Maverâünnehir, Horasan, Anadolu ve Azerbaycan'a yerleşmişlerine yol açmıştır.

Mangışlak, Maveräünnehir ve Horasan'da bulunan Türkmenler belirli bir süre içerisinde birçok devletin egemenliği altında yaşamışlardır. Bir süre sonra özgürlüklerine kavuşmak için çeşitli mücadelelere girişmişlerdir.

1860-1873 yıllarında biraz daha refah içerisinde bulunan Türkmenler, bu sefer de Rus saldırılarına maruz kalmışlar ve 1844 yılında Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ruslar hakimiyet sağlamış olsalar bile Türkmenlere karşı çeşitli saldırılarda bulunmuşlardır. Bu sebepten dolayı da Türkmenler İran ve Afganistan'a sığınmak zorunda kalmıştır (Buran, 2015: 320).

Türkmenlerin tam olarak Türkmensahra bölgesine ne zaman yerleştikleri kesin olarak bilinmese de İran'a yaptıkları toplu göçler şu şekilde sıralanabilir:

İlki; Türkistan'daki Türkmenlerin Sibirya, Tibet ve Himalaya bölgelerinin hayvancılığa elverişli olmamasından kaynaklı olarak Çin ve İran'a başlattıkları göç hareketidir. İkincisi, Samaniler'in Türkmenlere İran'ın kuzeydoğusunda ikamet vermesiyle birlikte oluşmuş göç hareketidir. Üçüncüsü ise Gazneli Mahmut'un, Türkmen boylarının yerleşmeleri için şimdiki Türkmensahra bölgesinde verdiği izinle oluşmuş göç hareketidir (Ülker, 2021: 23-24). Bu toplu göç hareketleriyle birlikte Türkmenlerin İran'a göçleri 1881 Ahal Antlaşmasına kadar devam etmiştir.

Konudan çok sapmamak adına Türkmenlerin tarihî arka planı hakkında özet bilgiler verilmiştir. Türkmenistan'da yaşayan Türkmenler ile İran'da yaşayan Türkmenler farklı bölgelerde yaşasalar bile kaderleri belirli bir ölçüde aynıdır.

1826-1828 yılları arasında çıkan İran-Rus savaşının ardından, İran yönetimi ekonomik olarak zorlu bir süreç geçirmiştir. Bu sıkıntılardan kurtulmak için İngiltere, Fransa ve Rusya'dan kredi almıştır. Fakat aldığı bu kredileri ödeyemeyince borç aldığı devletler ülkenin iç işleriyle ilgili fikir beyan eder hâle gelmiştir (Annaberdiyev, 2006: 23). Bu durum nihayetinde halk tepkisiz kalmamış ve yönetime karşı tepkiler ortaya çıkmıştır.

Nasıreddin Şah Dönemi'nde (1848-1896), Türkmenlerle ilgili iki önemli olay vuku bulmuştur. İlki, Ruslarla Aşırada'nın savunulmasına yönelik yapılan savaş; ikincisi ise İran ordusunun ağır kayıplar verdiği Merv Savaşı'dır (Ülker, 2021: 30).

1836'da İran, Türkmenlerin saldırılarına engel olmak için Ruslardan deniz yardımı istemiştir. Ruslar da çıkarlarına uygun olacağından Hazar'ın güneydoğusunda bir deniz istasyonu kurmak istemişler ve Aşırada'yı işgal etmiştir. Her ne kadar İran yönetimi bu işgale itiraz etse de herhangi bir sonucu olmamıştır. Türkmenler de bu işgale karşı bir hareket başlatarak 1851'de Ruslara karşı bir saldırı gerçekleştirmiştir. Ruslar bu saldırıdan İran'ı sorumlu tutmuşlar ve hasarın ödenmesini talep etmişlerdir. İran yönetimi her ne kadar sorumluluk kabul etmese de zaman içerisinde Rusların isteğini yerine getirmiştir. Sonuç olarak günümüzde kimsenin yaşamadığı Aşırada 1921'de İran'a teslim edilir (Ülker, 2021: 30-31).

Bir diğer önemli olay ise *Sınır Savaşları* ya da *Türkmen Savaşı* isimleriyle de bilinen 1850'deki Merv Savaşı'dır. Bu savaş 19. yüzyılda Kaçar Hanedanlığının Türkmenler karşısındaki en büyük yenilgisidir. 5 bin kişilik Türkmen ordusu, 22 bin kişilik İran ordusunu mağlup etmiştir (Ülker, 2021: 32).

Türkmenler 1881'e kadar Hazar Denizi ve Ceyhun Irmağı arasında yaşayan bir millet olarak kabul edilmiştir. 1881'de Türkmenlerin Göktepe Kalesi'nde Çarlık Rusyası'na karşı yenilgisi ile birlikte Ahalteke Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla Türkmenlerin arasına sınır çekilmiş ve güney tarafta olan Türkmenler, İran sınırları içerisinde; kuzey tarafta olan Türkmenler ise Rusya sınırları içerisinde kalmıştır.

1905 yılına gelindiğinde İran'da ekonomik temelli sıkıntılar bir hayli artmış ve halk bu duruma tepki göstermeye başlamıştı. Bu dönemde Rusya ve Japonlar arasında çıkan savaşın Japonların galibiyetiyle sonuçlanması tüm dünyada olduğu gibi İran'da da tesirini gösterdi. Nitekim İranlılar, Rusların mağlubiyet nedeninin istibdat rejimi olduğunu düşünüyorlar ve bu yönetim tarzının değişmesi gerektiğine inanıyorlardı. Aynı dönemde Avrupa'da bulunan İranlı aydınlar da yenilik noktasında durmaksızın gayret

gösteriyorlardı. Maliyenin ıslahı ve millî meclisin kurulması gerekliliğinden bahsediyorlardı. Meclisin kurulması Şah'ın yetkisinin sınırlandırılması anlamına gelmekteydi ancak yine de Şah 5 Ağustos 1906 tarihinde meclisin açılmasını emretti ve İran'daki ilk meşrutiyet hareketi başarıyla sonuçlandı.

23 Haziran 1908'de Muhammed Ali Şah, Tahran'da bir darbe gerçekleştirerek Meclis-i Şura-yı Millîyi top atışıyla bomlatmış ardından feshetmiştir. Aynı zamanda bu dönemde meşrutiyetçiler yönetime karşı ciddi tepkiler göstermiştir. Şah da bunun üzerine 26 Nisan 1909'da eski anayasayı aynen kabul etmiştir. Meşrutiyetçiler içinde bazı grupların ayaklanmalarıyla birlikte şahın otoritesi de zayıflamış, Baharistan Sarayı'nda toplanan meclis sonrasında Şah yönetimden düşmüştür. Eski anayasasının kabulü ile birlikte İran için "İkinci Meşrutiyet Dönemi" başlamıştır (Annaberdiyev, 2006: 27).

1914-1918'de Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen İran üzerinde kimi devletler söz hakkına sahipti. Bununla birlikte İran'daki Türkmen bölgesi de başka devletler tarafından işgal altındaydı.

Rusların 1890 yılında Türkmenistan'ı işgal etmesi ve nihai olarak 1916 yılında Türkmenlerin Ruslara karşı ayaklanması İran Türkmenlerini de ayaklandırmıştır. Ancak kısa bir süre içinde hem İran yönetimi hem de Ruslar şiddet uygulayıp, katliam yaparak ayaklanmayı bastırmıştır (Kafkasyalı, 2010: 81). Bunun üzerine Rus ordusu bir süre sonra İran Türkmensahra'yı ele geçirmiştir.

Türkmenler 1920'li yıllarda bağımsızlıkları için çeşitli mücadelelere girmeye başladılar. Hatta 20 Mayıs 1924'te Osman Ahun önderliğinde bağımsız bir Türkmen Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu yeni cumhuriyete en büyük desteği ise Türkiye Cumhuriyeti vermiş, eğitim amacıyla bölgeye asker göndermiştir.¹ İran hükûmetiyle sıcak çatışmalarda bulunan bu bağımsız devlet ve taraftarları belirli bir süreden sonra gerilemeye başlamıştır. Özellikle, ekim ayındaki mücadeleler nihayetinde İran hükûmeti tarafından mağlup edilen Türkmenler; Gümüştepe, Akkale ve Gümbed-i

¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkmensahra'da askeri eğitim okullarında Türkmen gençlere askeri ve siyasi eğitim vermeleri için göndermiş olduğu Türk subayların (Kadir Efendi, Cemal Bey, Mehdi Efendi, Mustafa Bey, Haydar Efendi, Murat Bey ve Sultan Paşa gibi) varlığı bilinmektedir (Deveci, 2009: 52).

Kabus taraflarına çekilmişlerdir. İki yıl süren Türkmen Cumhuriyeti 1925 yılında şiddetli saldırılarla yıkıma uğramıştır (Albayrak, 2013b: 1214-1215).

Türkmen bağımsızlığı tamamen ortadan kalkınca yine 1925 yılında Rıza Şah önderliğinde Pehlevi rejimi ülke yönetimini ele almıştır. Rıza Şah'ın başa gelmesiyle Türk-Kaçar Hanedanlığı tamamen sona ermiştir.

Ayrıca SSCB, 1921 yılında Sovyet-İran Antlaşmasının altıncı maddesi gereği İran'ın Almanya ile iş birliği yapmasını ileri sürerek bölgenin kuzeydoğusunu 1941 yılında işgal etmiştir. Bu durum sonucunda Rıza Şah istifa etmiş, yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir (Annaberdiyev, 2006: 88).

Muhammed Rıza Pehlevi, gerçekleştirdiği “Toprak reformu” ile Türkmen bölgesindeki verimli toprakları satışa sunmuş ve bu reformla bağlantılı olarak Türkmenlerin yaşadığı bölgeye başka etnik grupları getirtmiştir (Annaberdiyev, 2006: 98).

Muhammed Rıza Pehlevi 1956 yılında radyo santrallerinin inşasına başlamıştır. Radyoda yayınlar ilk başta Farsça yapılıyor olsa da zaman zaman Türkmençe yayınlar da gerçekleştirilmiştir. (Annaberdiyev, 2006: 96).

Ülkede Muhammed Rıza Pehlevi'nin kimi tutumları sebebi ile halk Pehlevi rejimine karşı tepkiler göstererek ayaklanmış ve bunun bir sonucu olarak 16 Ocak 1979'da Pehlevi rejimi tamamen sona ermiştir. 1 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni, İran'a gelerek kısa bir süre içinde “İran İslam Devrimi”ni gerçekleştirmiş ve aynı yıl içinde yapılan referandumla ülkenin yönetim biçimi İslam Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.

Özellikle 1991'de Türkmenistan'ın SSCB'ye karşı bağımsızlığını ilan etmesi süreciyle sınırın iki yakasındaki akraba Türkmenlerin birbirlerini ziyaretleri daha kolay hâle gelmiştir.

Günümüze gelindiğinde İran Türkmenleri; nüfus olarak en fazla Türkmensahra adıyla da bilinen Gülistan eyaletinde Kürt, Beluç, Sistani gibi farklı etnik gruplardaki komşularıyla yaşamaktadırlar. Bunun haricinde Kuzey Horasan'daki Cergelan ve Bocnurd bölgelerinde; Rezevi Horasan'daki Türbet Cam ve Meşhed şehirlerinde ve son olarak Tahran'da

bulunmaktadırlar (Ülker, 2021: 42). Bunun haricinde dağınık bir şekilde İran'ın pek çok yerinde Türkmen nüfusunun bulunduğu söylenebilir. Nüfuslarıyla ilgili güncel olarak resmî bir veri olmasa da çeşitli çalışmalarda geçmekle birlikte yaklaşık 1.500.000 ile 2.000.000 civarında olduğu ileri sürülmektedir.²

E.3. İran Türkmen Türkçesi

İran Türkmenleri, Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerle aynı Türk lehçesini konuşmaktadırlar. İran Türkmen Türkçesinin, Türkmen Türkçesine ait sözlü bir değişke olduğunu unutmamak gerekir. Söz gelimi Türkmenistan'da kullanılan art damak n'si (/ñ/), peltek telaffuz edilen /ş/ ile /z/ ve alıntı kelimelerdeki /f/ ünsüzü yerine /p/ ünsüzünün kullanımı bu bölgede de geçerlidir. Yine Türkmen Türkçesi, Ana Türkçeden beri kök hecede bulundurduğu düşünülen asli uzunlukları en düzenli ve sistemli olarak koruyan Türk lehçelerinden birisidir. Bununla birlikte İTT'ye ait olan metin incelendiğinde bu uzunlukların Türkmen Türkçesindeki gibi devam ettiği görülmektedir. Yine Türkmen Türkçesindeki uzun ünlülü ekler yine İTT'de de kendini göstermektedir.

Ancak bunlarla birlikte farklı bölgelerde olmalarından ya da temas alanları bakımından farklı özellikler göstermesi pekâlâ tabiidir. Mesela, Türkmen Türkçesinde isim bildirmelerinde geçmiş zaman eki {-mış} ve {-eken} ekleriyle yapılmaktayken Türkmenistan'da {-eken} eki; İran'da ise {-mış} eki yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türkmenistan'da Göklen, Nohur, Yomut, Teke ve Salır gibi boylar bulunmaktadır. Bu boylar İran Türkmenleri arasında da topluluk halinde yaşamlarını sürdürmektedir. Türkmenler daha önceki zamanlarda Doğu Türkçesini kullanmaktayken Mahtumkulu 18. yüzyılda kendi edebi dillerini yeni bir aşamaya getirmiştir (Dieji, 2010: 36).

Her ne kadar ilgili çalışmanın konusu olmasa da aslında İran Türkmen Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasındaki en büyük fark -tabii her biri ayrı

² İran Türkmenlerinin nüfusu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Annaberdiyev, 2006: XXXVII-XLI; Albayrak, 2013a: 310; Ülker, 2021: 60.

ayrı ispata muhtaçtır- söz hazinesindeki alıntı sözlerdedir. Türkmenistan’da yaşayan Türkmenlerin alıntı sözlerinde Rusça daha ağırlıktayken İran’da yaşayan Türkmenler’in alıntı sözlerinde tabii olarak Farsçanın yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu coğrafi olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir durumdur. Birçok Türk topluluğunda da görüleceği gibi kültürel, siyasi ve toplumsal anlamda Çarlık Rusya ile başlayan etki, resmî olarak Türkmenlerde 1991’de son bulmuştur. İran’da yaşayan Türkmenlerdeki durumla ilgili olarak yukarıda tarihî arka planları başlığında bazı yaptırımlardan bahsedilmiş, geriye kalan bazı yaptırımlardan da aşağıda bahsedilecektir.

İran’da yaşayan Türkmenler siyasi sebeplerden dolayı iki dillidir. Bunlar devlet dairelerine ya da başka şehirlere çalışmaya gittikleri zaman İran’ın resmi dili olan Farsçayı kullanmak zorundadırlar. Zamanla bu durum yüzünden Türkmen Türkçesinde Farsça kelimeler yerleşmeye başlamıştır.

Son olarak İran Anayasası’nda ikinci faslın 15. maddesindeki ifadeler şu şekildedir. “*İran halkının resmi ve ortak dili ve yazısı Farsça’dır. Senetler, resmi metinler ve ders kitapları bu dil ve yazı ile olmalıdır. Ancak mahalli ve kavmi dillerden basında ve kitle haberleşme araçlarında yararlanma ve okullarda bunun edebiyatının öğretilmesi Farsça’nın yanına serbesttir.*”³

Bu farklı mahalli ve kavmi diller ile ilgili içeriğin Ermeniler ve gayrimüslimler için tatbik edildiği ancak Türkler için uygulanmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte İran Türkmenlerinin ne kendi çabalarıyla kurdukları ne de devletin kendi eliyle kurduğu bir öğrenim merkezleri bulunmamaktadır. Bu sebeple Türkmen çocukları, Türkmen Türkçesini ailelerinden ve İran Türkmen Türkçesiyle yazılan kitaplardan öğrenmektedir.

E.4. İran Türkmenlerinin Edebiyatı

Abdurrahman Diyeci’nin başkanlığında çıkan *Sahra* (1998) İran Türkmenlerine ait haftalık bir gazetedir. Bu gazete, Farsça ve Türkmence olmak üzere iki dilde basılmıştır. Bu gazete genel olarak edebiyat, siyaset, sosyal ve spor alanındaki içeriklerden oluşmaktadır. Ayrıca yine Tac Muhammed Kazımî’nin öncülüğünde çıkan *Hemzisti* dergisi, Musa Corcani

³ <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/> (Erişim tarihi: 25.12.2020)

öncülüğünde çıkan *İktisad-e Gülistan* dergisi haftalık olarak basılmıştır (Kafkasyalı, 2011: 132).

Sahra gibi daha genel konuları işleyip, daha geniş kitlelere ulaşan yayımlardan biri de Yusuf Gocuk'un yönetiminde çıkan *Yaprak* (1998) dergisidir. İçeriği itibarıyla Türkmen kültürü hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Hatemi Dönemi'nde çıkan diğer bir yayın da Araz Muhammed Sarli öncülüğünde çıkartılan *Firagi* (2000) dergisidir. Bu dergiler, Farsça ve Türkmence olmak üzere iki dilde basılmakla birlikte üç aylık olarak yayımlanmıştır (Kafkasyalı, 2011: 132).

İran Türkmenlerine ait sürekli eser yayımlayan yayinevleri bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi *Kabus Yayinevidir*. Kabus Yayinevi İran'ın Gümbed şehrinde bulunmaktadır. Bu yayinevi, Türkmenlerin klasik yazar ve şairlerinin eserlerini yayımlarken aynı zamanda Mahtumkulu Firagi, Molla Nefes gibi pek çok kişinin divanını yayımlamıştır. Bir diğer yayinevi olarak *Telayi Yayinevi* Gümbed'de bulunmaktadır. Burada basılan kitaplar daha çok dini konularla ilgilidir. Eserler Farsça ve Türkmence olmak üzere iki dilde yayımlanmaktadır (Dieji, 2010: 38).

Fıragi ise (1999) Hatemi Dönemi'nde açılan bir yayinevidir. Bu yayinevi Türkmen edebi ürünlerini zaman zaman yayımlamıştır (Deveci, 2009: 56).

Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi'nde (1958) Türkmenler için radyo kanalı kurulmuştur. Bu radyoda daha devrim olmadan önce Türkmen kültürüyle ve sanatıyla alakalı pek çok yayın yapılmıştır. Devrim sonrası ise yine bu yayın faaliyetleri devam etmiştir (Dieji, 2010: 38).

İran siyasal anlamda pek çok dönemden geçmiştir. Bu dönemler İran'da yaşayan etnik gruplar üzerinde etkili olmuştur. Bu etkiyi edebiyat kısmında da görmek doğal bir sonuçtur.

Muhammed Rıza Pehlevi zamanında İran Türkmen edebiyatında çok fazla eser bulunmamaktadır. Hatta bazı yazar ve şairlerin eserleri çeşitli sebeplerden ötürü yayımlanamamıştır. Yayımlanan birkaç yayına bakmak gerekirse:

Araz Muhammed Şairi'nin (1933-1973) *Rubailer* adlı eseri Türkmensahra'da yayımlanan ilk rubai kitabıdır. Bu eserde gerek yeni konuların işlenmesi gerekse yeni tasvirlerin bulunması İran Türkmenlerine yeni bir bakış açısı sağlamıştır. Gurbangeldi Ahunder, geçim sıkıntısından dolayı kitaplarını bastıramamıştır. Fakat onun ölümünden sonra yazıları Türkmen internet sitelerinde yayımlanmıştır (Dieji, 2010: 39).

İran İslam Devrimi zamanında Türkmenler arasında bir kültürel uyanış meydana gelmiştir. Bu dönemde bazı Türkmenistan şairlerinin eserleri Kiril alfabesinden Arap alfabesine aktararak yayımlanmıştır. Örneğin, Berdi Kerbabayev'in *Kızlar Dünyası*, Gara Seyitli'nin *Adam ve Dünya* gibi eserleri bu dönemdeki önemli aktarma eserlerdendir (Dieji, 2010: 40).

Türkmenlerin edebiyat ve dil açısından en verimli geçirdiği dönem ise Hatemi zamanıdır. Edebiyatları diğer dönemlerde siyasi vb. şartlardan dolayı zorluklar geçirmiş olmasıyla birlikte bu dönemde biraz da olsa rahatlamıştır. Bu dönemin bilinen kişileri ise, Abdulgahhar Sufirad, Anna Muhammet Sada, Gaffur Hoca, İbrahim Bedehşan gibi şahsiyetlerdir. Dönem kültürel açıdan aydınlık olmasıyla birlikte ekonomik açıdan sıkıntılıdır. Kişiler, eserlerini yayımlamak için sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bazı aydınların durumu buna yetmemiş ve maalesef eserlerini bastıramamıştır (Dieji, 2010: 40).

Serbest şiir yönünden de iyi bir durumda olan İran Türkmenleri, Fars edebiyatı etkisinde fazlasıyla kalmışlardır. Bu da şiirlerinde yeni tasvirler ve yeni dille kendisini göstermiştir. Anna Muhammet Sada, Abdulgahhar Sufirad, Abdulhekim Mahtumi, İbrahim Bedehşan gibi şahsiyetler serbest şiirde öncü kişiler arasında yer almaktadır (Dieji, 2010: 40).

Hikâye ve roman türünde de önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat yapılan bu çalışmalar genellikle Farsça olarak yayımlanmıştır. Yayımlanan eserlerin birçoğunun Farsça olmasının başlıca sebepleri arasında ise basım ücretini yayınevlerinin karşılamasıdır. Bu eserler her ne kadar Farsça yazılmış olsa da muhteva olarak Türkmenlerin yaşamını, kültürünü ve geleneklerini yansıtmaktadır (Dieji, 2010: 41).

Söz gelimi; Abdurrahman Ovnuk *Raz-e Hayıe Hoce* (Hayır Hoca'nın Sırrı), Abdurrahman Deveci *Sag-e Har* (Kuduz Köpek), Mesut Deveci *Derhaye Şekeste* (Kırık Kapılar), Yusuf Gocuk *Neberd-e Gok Tepe* (Göktepe Savaşı) örnek olarak gösterilebilir (Dieji, 2010: 41).

İran Türkmenlerinin yazılı ürünlerinin yanı sıra sözlü ürünleri de edebiyatları içerisinde büyük yer kaplamaktadır. Bunlar, destanlar, masallar (erteki), atasözleri (atalar sözü), bilmece (matallar), şarkılar (aydım-terane), maniler (lâleler), ninniler (hüvdüler), ağıtlar (ağılar), boncukkatılar (moncugattılar), tekerlemeler (sanavaçlar) gibi türlerdir (Yıldırım, 2017: 473-486).

İran Türkmenlerinin sözlü edebiyatı, Türkmenistan'dan farklı düşünülmemelidir. Hatta sözlü edebiyat ürünlerini muhteva bakımından, Türkmenistan'ın bağımsızlığından önce ve bağımsızlığından sonra olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür. Çünkü sınırın iki yakasındaki Türkmenler 1881 yılına kadar aynı sınırları paylaşmıştır. İki bölgede de Türkmenlerin akrabaları bulunmaktadır.

Bağımsızlık öncesinde İran'da yaşayan Türkmenlerin, Türkmenistan ile bağlantıları siyasi sebeplerden dolayı tamamen kesilmiştir. Bununla birlikte sözlü ve yazılı ürünler de azdır. Bu dönemde Murat Durdı Kadı'nın *Atalar Sözi* kitabı önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım, 2017: 477).

Bağımsızlık sonrasında ise artık İran Türkmenleri, tıpkı İslam Devrimi zamanında sınırlı sayıda olduğu gibi Türkmenistan'dan yayımlanan eserleri getirtmiş ve eserleri Arap alfabesiyle İran Türkmen Türkçesine aktarmışlardır. Bu dönem eserleri, aktarma eser olmasının yanında Türkmenistan ile ortak içeriğe sahip olması bakımından da önem arz etmektedir. Gurban Said Bedehşan, Aman Gılıç Şadmehr ve Ayşe Sabit bu döneme ait önemli kişiler arasında değerlendirilmektedir. İsimleri zikredilen sanatçılar haricinde bu dönemde eser veren farklı şahsiyetler de bulunmaktadır (Yıldırım, 2017: 478).

Tabii zamanla Farsçanın etkisi ile bu sözlü edebiyat ürünleri unutulmaya ya da biçim değiştirmeye başlamıştır. Aslında sadece sözlü

edebiyat ürünleri değil, yazılı edebiyat ürünleri içerisinde de Farsçanın hem biçimsel hem anlamsal olarak etkisi görülmektedir. Çünkü İran Türkmenleri, İran'daki diğer etnik kökenden topluluklar gibi hayat alanlarının çoğunda Farsçayı kullanmaktadır. Her ne kadar İTT ile yazılı eserler yayımlansa da dili kullanım alanları açısından İTT'nin mahallî bir değişke olduğu unutulmamalıdır. Tabii tüm bunların haricinde İran genelindeki Türk değişkeleri içerisinde Azerbaycan Türkçesinin konuşur sayısı bakımından diğer Türk değişkelerine etki gösterdiğini de unutmamak gerekir.

E.5. Taganberdi Purment (Serhoş) ve Arzuwlar

İlgili çalışma için literatür tarandığında Türk araştırmacılar içinde sanatçıya sadece Ali Kafkasyalı'nın (Kafkasyalı, 2010: 259) -yüzeysel bir şekilde- değindiği görülmüş, bunun haricinde başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

İran Türkmenleri arasında *Tagi*; edebi çevrelerce *Serhoş* adıyla tanınan Taganberdi Purment 5 Aralık 1939 (1318) yılında dünyaya gelmiştir. Şair, hayatı boyunca hep mutlu görüldüğü için Türkmenler şairi *serhoş* diye nitelendirmiş, şair de bunun üzerine *Serhoş* adını kullanmıştır. Hâlen hayatta olan 82 yaşındaki şair, Gülistan eyaletinin Gümbed-i Kavus şehrinde yaşamaktadır. Babası Türkmenistan'a çay ve şeker ticareti yapan Tagan Durdu, şairin annesi Oğol Babek ile evlenir. Bunun üzerine üç çocukları olur ancak bunlar şair doğmadan ölür. Şair dünyaya geldiğinde ad meselesi vuku bulur. Bu kısımda onu, kendi inançlarına göre mübarek olarak kabul edilen Tacî Baba ocağındaki tagandan (sacayağından) geçirmişlerdir. Bu olay da şaire adının verilme sebebidir.

Şair yedi yaşına geldiğinde okula başlamış, tahsil hayatını 6. sınıfın sonuna kadar sürdürmüştür. Sonraki yaşlarını ise çiftçilik, seyislik ve ticaret yaparak geçirmiştir. Tüm bunlarla birlikte hayatını Türkmen iline, kültürüne ve edebiyatına adanmış bir kişiliktir.

İran Türkmen edebiyatının bu dönemde gelişme katettiğini ifade eden Purment, Türkmen edebiyatının asıl yapıtlarının Türkmenistan'da olduğunu da altını çizmiştir. Özellikle Türkmen şairler arasından Kerim Gurbannepes

ve Gurbannazar Eziz'in yapıtlarını bunlara örnek olarak göstermiştir. Yine her şiir yazarının şair olamayacağını ifade ederek bunların toplum tarafından kabul görmesi gerektiğini de belirtir.

Yine kendi söylemine göre 25 yaşından beri şiirle hemhâl olan şairin en çok rubai alanında eser verdiği görülmektedir. Şairin bugün altı adet eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Şordan Tapildi*, *Turmuş*, *Arzuwlar*, *Ömer Hayyam'dan Seçilen Rubailer*, *Düyen Bar Dünyen Bar*, *Atalar Nakli*'dir. Eserlerinin arasında *Şordan Tapildi*'nin tekrardan basıma girdiğini ve yakın zamanda ikinci baskısının çıkacağı bilinmektedir. Şair eserlerinin tümünü İran Türkmen Türkçesi ile kaleme almıştır.⁴

Taganberdi Purment'in eserlerinden birisi olan ve aynı zamanda ilgili tezin konusunu teşkil eden *Arzuwlar* adlı kitap rubai türünde kaleme alınmış bir eserdir. Eser bir söz başı ve iki bölümle birlikte toplamda 124 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin ilk bölümünde her rubainin bir başlığı bulunmaktadır. İkinci bölüm ise Muşaffek Hamadani ve Rahi Muayyeri'ye ait olan birer rubai ile başlamakta, diğer rubailerin başlığı bulunmamakta, bu sebeple de bu bölüme adsız rubailer adı verilmektedir.

Rubailerin muhtevasına bakıldığında Türkmen kültürü ve adetlerine ait öğeleri barındırmakla birlikte; yaşlılık, hayat, yiğitlik, gençlik, doğa, zaman, Allah sevgisi, halkın çıkarları gibi konuları içermektedir. Eserdeki çoğu rubaide görülen bir başka unsur da ahlaki unsurlardır. Şair neredeyse birçok rubaisinde okuyanlara nasihat veren bir üslubu tercih etmiştir. Yine şairin diğer kitapları ile *Arzuwlar* adlı eseri karşılaştırıldığında nasihat verme, güzeli, iyiyi telkin etme gibi amaçların olduğu görülmektedir. Özellikle *Turmuş* adlı kitabındaki kimi konuları bu eserde de farklı biçimlerle tekrar işlediği göze çarpmaktadır.

⁴ Şair ile ilgili verilen bilgiler 2 Aralık 2020 tarihinde kendisi de İran Türkmeni olan Mehdi Mahrooz aracılığıyla gerçekleştirilen röportaj sonucu ortaya konulmuştur.

1. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER

Akciğerlerden gelen havanın belirli bir engele takılmadan, zorluğa uğramadan, ses tellerinin titreşmesiyle oluşmasına *ünlü sesler* denir.

İran Türkmen Türkçesine ait incelenen “*Arzuwlar*” adlı eserde ses birimsel değere sahip /a/, /e/, /ä/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleri tespit edilmiştir. Bu ünlülerin haricindeki diğer ünlüler; ses birimsel değere sahip olmayan, dolayısıyla anlam ayırt edici özelliği bulunmayan ve çeşitli sebeplerden dolayı oluşan, ses değişimleri sırasında ara aşamaları oluşturan ünlü seslerdir. [á], [â], [ǎ], [è], [í], [ı], [ó], [ú] sesleri bu kategorideki ünlülerdir.

1.1. Normal Süreli Ünlüler

Normal süreli ünlüler, ses birimsel değere sahip olanlar ve ses birimsel değere sahip olmayanlar olmak üzere iki ana başlıkta incelenecektir.

1.1.1. Ses Birimsel Değere Sahip Ünlüler

İncelenen ilgili eserde ses birimsel değere sahip dokuz ünlü ses tespit edilmiştir. Bu sesler /a/, /e/, /ä/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlüleridir.

1.1.1.1. /a/ ünlüsü

/a/ ünlüsü; normal süreli, kalın, düz ve geniş bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

alandur (6) “alandır”, *kıdrad* (3) “kudret”, *yağdayda* (15) “durumda”.

1.1.1.2. /e/ ünlüsü

/e/ ünlüsü; normal süreli, ince, düz ve geniş bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

eCîzdir (4) “acizdir”, *geleni* (9) “geleni”, *hümmeñe* (46) “himmetine”.

1.1.1.3. /ä/ ünlüsü

/ä/ ünlüsü; normal süreli, ince, düz, geniş ve yarı açık bir ünlüdür. Açık /e/ ünlüsünün ses birimsel değere sahip olup olmadığı ile ilgili görüşler uzunca bir süredir tartışılmalıdır. Ancak son dönem ses bilgisi çalışmaları içerisinde bu başlık altında sıklıkla karşımıza çıkmakla beraber çoğunlukla görüşler ses birimsel değere sahip olduğu yönündedir.⁵

İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte örnekler daha çok kelime ortasında ve sonunda tespit edilmekte ve kelime başındaki örnekler sınırlı sayıda kalmaktadır.

äşikäre (880) “aşikar, açıkça”, *neyläyin* (705) “neyleyeyim”, *dünyä* (436) “dünya”.

1.1.1.4. /ı/ ünlüsü

/ı/ ünlüsü; normal süreli, kalın, düz ve dar bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte daha çok kelime ortasında ve sonunda bulunmaktadır. Kelime başındaki örnekleri sınırlı sayıdadır.

ımtılma (149) “takılma”, *pıķır* (95) “fikir”, *yālı* (70) “gibi”.

1.1.1.5. /i/ ünlüsü

/i/ ünlüsü; normal süreli, ince, düz ve dar bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

ilimden (6) “ilimden”, *pile* (16) “file”, *haşretli* (21) “hasretli”.

1.1.1.6. /o/ ünlüsü

/o/ ünlüsü; normal süreli, kalın, yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır. /o/ ünlüsü kelime sonunda genellikle önceki hecelerdeki yuvarlaklaşmanın bir

⁵ A.P. Potseluyevskiy, ölçünlü Türkmen Türkçesindeki ses birimsel değere sahip ünlüler içerisinde /a/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ ve uzun hâllerine ek olarak /e/ ve /ä/ sesbirimlerini de ilave etmiştir. Bu görüşü; N.K. Dimitriyev, T. Täçmıradov, B. Hocayev, G. Gulmanov, H. Bağıyev, B. Hacıyev, C. Amansarıyev gibi Türkologlar tarafından da destek görmüştür. Detaylı bilgi için bk. Sarıyev, Güder 1998.

sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve kelime sonundaki örnekleri sınırlı sayıdadır.

olârdan (21) “onlardan”, *bolşañ* (19) “olsan”, *bolšo* (43) “olsa”.

1.1.1.7. /ö/ ünlüsü

/ö/ ünlüsü; normal süreli, ince, yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında ve ortasında bulunurken kelime sonunda bulunmamaktadır.

öyüñden (66) “evinden”, *ölön* (86) “ölen”, *şözüm* (119) “sözüm”.

1.1.1.8. /u/ ünlüsü

/u/ ünlüsü; normal süreli, kalın, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

uçâyşam (33) “uçsam”, *ohundan* (38) “okundan, *şowhunlu* (69) “gösterişli”.

1.1.1.9. /ü/ ünlüsü

/ü/ ünlüsü; normal süreli, ince, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. İncelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte daha çok kelime ortasında bulunmaktadır. Özellikle kelime sonundaki örnekleri sınırlı sayıdadır.

üçın (24) “için”, *münşeñ* (29) “binsen”, *yüroğumü* (366) “yüreğimi”.

1.1.2. Ses Birimsel Değeri Bulunmayan Ünlüler

Ses birimsel değeri bulunmayan ünlüler, bir ünlünün başka bir ünlüye evrilirken geçirdikleri ara aşamalardır. Dolayısıyla ses birimsel değeri bulunmayan ünlüler, ses birimsel değeri bulunan ünlülerin alt ses birimlerinden oluşan ünlülerdir ve anlam ayırt edici özellikleri bulunmamaktadır.

İncelenen eserde ses birimsel değeri bulunmayan alt ses birimler [á], [â], [à], [è], [í], [ı], [ó], [ú] olarak tespit edilmiştir.

1.1.2.1. [á] ünlüsü

[á] normal süreli, yarı kalın, düz ve geniş bir ünlüdür. /a/ ~ /e/ arası bir alt ses birimi olduğu için /a/ > /e/ ya da /e/ > /a/ değişiminin ara aşamasıdır. İncelenen eserde bu sese ait örnekler sınırlı sayıdadır. Metin içinde kelime ortasında ve kelime sonunda yer alırken kelime başında yer almamaktadır. Bu sınırlı sayıdaki örnekler içinde de daha çok kelime ortasında tespit edilmiştir.

galám (11) “kalem”, *āşikáre* (880) “açıkça”, *miwá* (186) “meyve”.

1.1.2.2. [â] ünlüsü

[â] normal süreli, kalın, yarı yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. /a/ ~ /o/ arası bir alt ses birim olduğu için /a/ > /o/ değişiminin ara aşamasıdır. Bu alt ses birimi, metinde genellikle ya kendinden önceki hecede bulunan yuvarlak ünlülerin etkisiyle ya da /w/ ünsüzünün etkisiyle oluşmaktadır. İncelenen eserde kelime ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte kelime başında sadece bir örneği vardır.

âw (494) “av”, *olârdan* (21) “onlardan”, *toydâ* (31) “toyda”.

1.1.2.3. [a] ünlüsü

[a] normal süreli, kalın, düz ve yarı dar bir ünlüdür. /a/ ~ /ı/ arası bir alt ses birim olduğu için /a/ > /ı/ değişiminin ara aşamasıdır. İncelenen eserde bu sese ait örnekler oldukça sınırlı sayıdadır. Metin içinde sadece kelime ortasında yer alan örnekleri bulunmakla birlikte kelime başında ve sonunda tespit edilmemiştir.

ādâmlar (106) “adamlar”, *gālân* (263) “kalan” *şāDlıkdân* (385) “mutluluktan”.

1.1.2.4. [ê] ünlüsü

[ê] normal süreli, ince, düz ve yarı geniş bir ünlüdür. Kapalı /e/ ünlüsü, Türkçede ses bilgisi çalışmaları içerisinde uzunca bir süredir tartışılmakta ve her geçen gün varlığı ile ilgili fikirler kabul görmekle birlikte çalışmalarda

yer almaktadır.⁶ Kapalı /e/ sesi, incelenen eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

elim (4) “elim”, *yetişip* (20) “yetişip”, *olâre* (100) “onları”.

1.1.2.5. [i] ünlüsü

[i] normal süreli, yarı kalın, düz ve dar bir ünlüdür. /ı/ ~ /i/ arası bir alt ses birim olduğu için /ı/ > /i/ ya da /i/ > /ı/ değişiminin ara aşamasıdır. İncelenen eserde kelime ortasında ve sonunda bulunurken kelime başında tespit edilmemiştir.

bilen (83) “ile”, *pıkr* (95) “fikir”, *bāğları* (110) “bağları”.

1.1.2.6. [u] ünlüsü

[u] normal süreli, ince, yarı yuvarlak ve dar bir ünlüdür. /i/ ~ /ü/ arası bir alt ses birim olduğu için /i/ > /ü/ ya da /ü/ > /i/ değişiminin ara aşamasıdır. Bu alt ses birim metinde ön hecedeki dar, yuvarlak ünlü olan /u/ veya /ü/ seslerinin etkisi ile oluşmuştur ve örnekleri oldukça sınırlı sayıdadır. İncelenen metinde sadece kelime ortasında tespit edilmiştir.

bütün (19) “bütün”, *üçin* (24) “için”, *guzını* (766) “kuzuya”.

1.1.2.7. [o] ünlüsü

[o] normal süreli, yarı kalın, yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. /o/ ~ /ö/ arası bir alt ses birim olduğu için /ö/ > /o/ değişiminin ara aşamasıdır. İncelenen metinde daha çok kelime ortasında yer alırken kelime sonunda sınırlı sayıda örneği, kelime başında ise sadece tek örneği tespit edilmiştir. Kelime ortasında bulunan örneklerde ise daha çok ilk hecede bulunduğu tespit edilmiştir.

ömür (1069) “ömür”, *görmeli* (30) “görmeli”, *gözünü* (56) “gözünü”.

⁶ Kapalı /e/ sesi hakkında detaylı bilgi için bk. Arat, 1987: 334-341; Yılmaz, 1991: 151-165; Yavuz, 1991: 271-306; Semedli, 2009: 522-532.

1.1.2.8. [ú] ünlüsü

[ú] normal süreli, yarı kalın, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. /u/ ~ /ü/ arası bir alt ses birim olduğu için /u/ > /ü/ ya da /ü/ > /u/ değişiminin ara aşamasıdır. İncelenen metinde daha çok kelime ortasında yer alırken kelime sonunda sınırlı sayıda örneği, kelime başında ise sadece tek örneği tespit edilmiştir.

úlkāmin (73) “ülkemin”, *gúlišānīn* (110) “gülistanın”, *bürgút* (63) “kartal”.

Tablo 5: Ünlüler Tablosu

		Düz Ünlüler				Yarı Yuvarlak Ünlüler		Yuvarlak Ünlüler	
		Geniş	Yarı Geniş	Yarı Dar	Dar	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın Ünlüler		a		â	ı	â		o	u
Yarı Kalın Ünlüler		á			í			ó	ú
Açık	İnce Ünlüler	ä							
İnce Ünlüler		e	é		i		ı	ö	ü

1.2. Uzun Ünlüler

Ünlülerin uzunluğu ya da kısalığı ile ilgili olan ölçüt onların boğumlanma süreleri ile ilgilidir. Uzun ünlüler, normal süreli ünlülerin boğumlanma sürelerinden uzun olan veya normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülerdir (Korkmaz, 1992: 177).

İncelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de yabancı kelimelerde uzun ünlüler tespit edilmiştir. Yabancı kelimelerdeki birincil uzunluklarını koruyan uzun ünlülerin haricinde Türkçe kelimelerde de çeşitli ses olayları sebebiyle uzun ünlüler tespit edilmiştir.

İTT’ye yabancı dillerden girmiş olan bazı alıntı kelimelerde birincil uzunluklar korunurken bazı alıntı kelimelerde ise ünsüz düşmeleri sebebiyle ünlü uzamasının meydana geldiği tespit edilmiştir. Yine ünsüz düşmesinden

kaynaklanan ünlü uzunlukları, Türkçe kelimelerde uzun ünlü oluşumunun temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

Ayrıca vurgu ve tonlama gibi çeşitli sebeplerden dolayı da Türkçe kelimelerde ünlü uzamalarının meydana geldiği tespit edilmiştir.

İncelenen metinde tespit edilen uzun ünlüler şunlardır:

[ā] ünlüsü: Uzun /a/ sesinin incelenen metinde örnekleri sıklıkla bulunmaktadır. Eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte örnekler daha çok kelime başında ve ortasında tespit edilmiştir.

āy (5) “ay”, *yādīndan* (10) “aklından, hatrından”, *dānā* (283) “bilge”.

[ē] ünlüsü: Uzun /e/ sesinin incelenen metinde örnekleri oldukça sınırlı şekilde bulunmakla birlikte sadece kelime ortasında tespit edilmiştir.

yāşēyış (304) “yaşayış”, *çemēnde* (395) “çemende”, *hewēşine* (510) “hevesine”.

[ā] ünlüsü: Uzun /ä/ sesinin incelenen metinde örnekleri sıklıkla bulunmaktadır. Eserde örnekler kelime başında ve ortasında bulunmakla birlikte kelime sonunda tespit edilmemiştir. Bununla birlikte uzun /ä/ ünlüsünün en fazla örneği kelime ortasında tespit edilmiştir.

āşgār (428) “açıkça”, *işlār* (35) “ister”, *şöndürebilmeyār* (234) “söndüremiyor”.

[ī] ünlüsü: Uzun /ı/ sesinin incelenen metinde örnekleri bir kelime sonu örneği hariç sadece kelime ortasında bulunmaktadır. Kelime ortasında da umumiyetle ikinci ya da son hecede kullanılmaktadır.

bāğī (54) “baki”, *atīnı* (91) “atını”, *aydāyīn* (310) “söyleyeyim”.

[i] ünlüsü: Uzun /i/ sesinin incelenen metinde örnekleri sıklıkla bulunmaktadır. Eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte kelime sonundaki örnekleri sınırlı sayıdadır. Bunun haricinde /i/ ünlüsü çoğunlukla kelime sonunda önceki hecedeki ünlünün etkisi ya da kendisinden önceki ünsüz seslerin etkisi ile [i] sesine dönüşmektedir.

ĩlĩĩ (10) “devletin, halkın”, *çetĩĩ* (18) “zor, güç”, *geçdĩĩ* (889) “geçti”.

[õ] ünlüsü: Uzun /o/ sesinin incelenen metinde örnekleri sıklıkla bulunmaktadır. Eserde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

õdunĩ (234) “ateşini”, *dõlār* (174) “dolar”, *şõ* (345) “şu”.

[õ̇] ünlüsü: Uzun /ö/ sesinin incelenen metinde örnekleri sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bu örnekler de kelime başında ve ortasında bulunurken kelime sonunda tespit edilmemiştir.

õzi (41) “kendisi”, *dõnyāndir* (56) “dönendir”, *põzĩĩĩ* (296) “duruşunu”.

[ũ] ünlüsü: Uzun /u/ sesinin incelenen metinde örnekleri kelime başında ve kelime ortasında bulunurken kelime sonunda tespit edilmemiştir. Ayrıca uzun /u/ sesinin umumiyetle Türkçe tabanlı kelimelerin ilk hecesinde olduğu tespit edilmiştir.

ũCu (14) “ucu”, *yũtmağā* (445) “yutmaya”, *omũr* (150) “ömür”.

[ũ̇] ünlüsü: Uzun /ü/ sesinin incelenen metinde örnekleri sınırlı sayıda bulunmaktadır. Eserde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte kelime başında ve kelime sonunda sadece birer örneği tespit edilmiştir. Diğer örneklerin tamamı kelime ortasında bulunmaktadır.

ũrkũp (370) “ürküp”, *nāçũĩn* (899) “ne için”, *guycũ* (1031) “gücü”.

1.2.1. Türkçe Kelimelerde Uzun Ünlüler

Vurgu, tonlama ya da çeşitli ses olaylarından dolayı normal süreli ünlülerin daha uzun sürede boğumlandığı bilinmektedir. İran Türkmen Türkçesine ait incelenen metinde de bu sebeplerden dolayı ünlü uzunluklarının meydana geldiği örnekler bulunmaktadır. Bunların haricinde bir de Türkçe kelimelerde birincil uzun ünlüler bulunmaktadır.

1.2.1.1. Birincil (Asli) Uzun Ünlüler

Günümüzde üzerinde hâlâ ihtilaflar bulunsa da çoğunlukla kabul gören meselelerden biri birincil (asli) uzun ünlülerdir. Bugün Türkmen, Halaç ve Saha Türk lehçelerinde yaşayan bazı kelimelerdeki uzunlukların Ana Türkçe Dönemi'nde de bulunduğu ve bu uzunlukların başlangıçlarından beri kök hecelerinde var olduğu kabul görmektedir.⁷

Türkmen Türkçesi, AT'de ilk hecedeki birincil ünlü uzunluklarını en iyi ve düzenli şekilde korumuş Türk lehçesidir. Bu lehçedeki birincil uzunlukların ilk olarak öğrenilmesi ise Aliyiv ve Bööriyiv'in Latin alfabesi asıllı yeni Türkmen alfabesiyle düzenlenmiş Rusça-Türkmence Sözlüğü⁸ vesilesiyle olmuştur (Tekin, 1995: 64).

İran Türkmen Türkçesine ait incelenen metinde birincil (asli) uzun ünlüler tespit edilmiş ve Talat Tekin'in (Tekin, 1995: 171-186) "*Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Ana Gövdeler*" adlı eserindeki listesiyle karşılaştırılarak aşağıda sıralanmıştır.

āban- (353) (< *āpan-) "aban-", *āğla* (885) (< āgı) "feryat, ağıt", *āğır* (870) (< āgır) "ağır", *āğ* (268) (< āk) "ak, beyaz", *āt* (765) (< āt) "ad, unvan", *bāğla-* (770) (< bā-) "bağla-", *bāğ* (709) (< bāğ) "bağ", *bāğır-* (535) (< bākır-) "bağır-", *bālık* (603) (< bālık) "balık", *bār* (3) (< bār) "var", *bāy* (786) (< bāy) "zengin", *çāğır-* (774) (< çākır-) "çağır-", *ācı* (113) (< hācığ) "acı", *ār-* (456) (< hār-) "yorulmak", *āra* (308) (< hāra) "ara", *āy* (5) (< hāy) "ay, kamer", *āz* (123) (< hāz) "az", *gāl* (50) (< kāl-) "kal-", *gān* (36) (< kān-) "kan-", *gān* (409) (< kān) "kan", *gānat* (63) (< kānat) "kanat", *gārra-* (103) (< * kārı-) "yaşlan-, kocal-", *lāçıl* (411) (< lāçın) "doğan, şahin", *şāy* (595) (< şā-) "say-", *dāğ* (168) (< tāg) "dağ", *dār* (824)

⁷ Birincil (asli) uzun ünlülerle ilgili mesele ilk defa Yakutça grameri yazar Böhthligk ile ortaya çıkmış ve bu çalışmadan sonra tartışmalar da çeşitli araştırmalarla kuvvetlenerek devam etmiştir (Tekin, 1995a: 9). Birincil uzun ünlülerin varlığı ile ilgili Türkologlar fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Radloff ve Grönbech gibi bazı Türkologlar, esas itibarıyla birincil uzunlukları kabul etmeyerek tek heceli uzun kelimelerin dahi kökte herhangi bir hece kaynaşmasıyla oluşabileceğini iddia etmişlerdir. Diğer taraftan Jarring, Ligeti, Räsänen, gibi diğer bazı Türkologlar da bu görüşü reddederek, Türk lehçelerindeki uzunlukların tesadüfi veya herhangi bir ses hadisesinden kaynaklanmadığını, bunların ortak bir kökten ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir (Korkmaz, 1953: 198). Birincil uzunluklarla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ligeti, 1942; Korkmaz, 1995; Korkmaz, 1953.

⁸ A. Aliyev ve K.Böriyev, *Rusça – Türkmence Sözlük*, Aşkabat: Türkmen Devlet Neşri 1929.

(< tār) “dar”, *dāṣ* (149) (< tāṣ) “taş”, *dāṣ*- (649) (< tāṣ-) “taş-”, *dāyi* (16) (< tāyi) “dayı”, *yāy* (966) (< yā) “yay”, *yān* (18) (< yān) “yan”, *yāra* (1071) (< yāra) “yara”, *yāṣ* (31) (< yāṣ) “yas, matem”, *yāṣ* (594) (< yaṣ) “yaş”, *yāz* (173) (< yāz) “ilkbahar”, *ōn* (858) (< ōn) “on”, *ōba* (281) (< ōba) “köy”, *bū* (26) (< bō) “bu”, *bōl*- (46) (< bōl) “ol-”, *bōṣ* (46) (< bōṣ) “boş”, *cōṣ*- (253) (< cōṣ-) “coş-”, *ōt* (118) (< ōt) “ot”, *ṣōl* (93) (< sōl) “sol”, *ṣōl*- (50) (< sōl-) “sol-”, *ṣōra*- (643) (< sōra-) “sor-, sual et-”, *dōn* (114) (< tōn) “elbise, üst giyecek”, *dōdaḵ* (629) (< tōtak) “dudak”, *yōḵ* (85) (< yōk) “yok”, *ūḥ* (1092) (< ūḥ) “uç”, *ūr*- (715) (< hūr-) “vur-”, *yūrt* (299) (< yūrt) “yurt”, *yūt*- (445) (< yūt-) “yut-”, *īl* (10) (< ēl) “halk, kabile”, *bēr*- (44) (< bēr-) “ver-”, *gīce* (956) (< kēce) “akşam”, *īz* (901) (< īz) “iz”, *bīcin* (301) (< bīcin) “maymun”, *gīr*- (259) (< kīr-) “gir-”, *dīṣ* (962) (< tīṣ) “diş”, *ōṣ*- (623) (< ōṣ-) “büyü-”, *ōz* (41) (< ōz) “öz, nefis, kendi, can”, *bōri* (1067) (< bōri) “kurt”, *dōn*- (56) (< tōn) “dön-”.

1.2.1.2. İkincil (Dolaylı) Uzun Ünlüler

İTT’ye ait incelenen metindeki uzunlukların büyük bir çoğunluğu birincil (asli) uzunluklar olarak tespit edilmiştir ancak bununla birlikte çeşitli sebeplerden dolayı oluşan ikincil (dolaylı) uzun ünlüler de bulunmaktadır.

Bir dilin ilk bilinen metinlerinde normal süreli olup daha sonradan çeşitli ses olayları, söyleyiş ve vurgu sonucunda değişikliğe uğrayarak daha uzun olması durumuna ikincil uzunluk denilmektedir. İncelenen metinde ikincil uzunlukların oluşmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

1.2.1.2.1. Ünsüz Erimesi ve Düşmesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Kelimenin genellikle orta ve son sesinde bulunan /b/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /l/, /n/, /ñ/, /r/, /v/, /y/ ünsüzleri ünlü uzamalarına sebep olan ünsüzlerdir. Bunlardan /b/, /k/ > /g/, /ğ/; /ñ/ > /w/, /v/ ya da /y/ ünsüzlerine dönüşerek yarım ünlü olurlar. /h/ ünsüzü de teşekkülü bakımından yarım ünlü sayılabilecek bir sestir. Bu yarım ünlüler zamanla yanlarındaki ünlülerle ikiz oluşturabilmekte ve daha sonra da bu ünlülerle birleşerek uzun bir ünlü hâline gelebilmektedirler (Buran, 2006: 4).

bāḡī (54) “baki”, *allānī* (225) “Allahın”, *muḥībet* (929) “muhabbet”, *şō* (345) (~ şol STT) “şu”, *mūtāci* (513) “muhtacı”, *mākām* (659) “muhkem”.

1.2.1.2.2. Hece Kaynaşmasından Kaynaklanan Uzun Ünlüler

Hece kaynaşması, kelime kök ve gövdelerinde kimi zaman ünlülerden birinin kimi zaman da ünlülerle birlikte yanlarında bulunan zayıf boğumlanmalı ünsüzlerin (/y/, /g/, /h/) eriyip kaybolması olayıdır (Atıcı, 2015: 69). Burada ilk olarak ünsüz erir, sonra yan yana gelen iki ünlü karşılaşır ilk planda ikiz ünlü oluşturur. Ardından bu ikiz ünlüler kaynaşarak uzun ünlülere dönüşürler.

dāl (1011) “değil”, *ūku* (424) “uyku”, *yörünler* (575) “yürüyenler”.

1.2.1.2.3. Uzun Ünlülü Ekler

İkincil uzun ünlüler genellikle standart, sürekli ve kalıcı değildirler. Ancak bazı eklerin sürekli ve kurallı olarak uzun ünlülü olduğu başta Türkmen Türkçesi olmak üzere kimi çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir (Buran, 2006: 1). İTT’ye ait incelenen eserde de kimi ekler sistemli olarak uzun ünlülü kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ekler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1.2.1.2.3.1. [-mān]

Bu ek bir olumsuzluk zarf-fiili ekidir. Asıl fiili niteleyerek hareketin meydana geliş şeklini gösteren ve olumsuzluk anlamı katan bir zarf-fiil ekidir. Bu ekin ünlüsü STT’de sistemli ve sürekli olarak uzun biçimdedir (Çakmak, 2014: 21). Cümlede bağlamdan faydalanarak “olmadan, olmaksızın, olmayıp, olmayarak” anlamlarında kullanılabilmektedir.

çık mānı (66) “çıkmayıp”, *otur mānē* (148) “oturmuyup”, *bol mān* (400) “olmadan”.

1.2.1.2.3.2. [-yan] [-yān]

Bu ek Türkiye Türkçesinde de kullanılan {-An} sıfat-fiil ekidir. Bu ek STT’de de aynı şekilde uzun hâlli olarak kullanılmaktadır.

bolyāndır (93) “olandır”, *dōnyāndır* (55) “dönendir, *yāşayāndır* (278) “yaşayandır”.

1.2.1.2.3.3. [-yār) [-yār]; [-yā], [-yā]

Bu ek şimdiki zaman ekidir. Sistemli ve sürekli olarak bu ekin de ünlüsü incelenen metinde hep uzun hâliyle kullanılmıştır.

çolāşyār (119) “dolaşıyor”, *diyūğler* (155) “diyorlar”, *dāğlanyār* (503) “dağlanıyor”, *duryān* (59) “duruyorum”, *góryūn* (61) “görüyorum”.

1.2.1.2.3.4. [-kā]

Türkmen Türkçesinde şüphe bildiren "-ka/-kā (-ka/-kā:)" eki daima uzun ünlülü kullanılan bir zarf-fiil ekidir (Tekin ve öte., 1995: 10). İncelenen metinde bu zarf-fiil ekine tek bir örnek vardır.

peydaş' bolarmıkā (883) “ faydası olur mu acaba?”.

1.2.1.2.4. Vurgu ve Tonlamadan Kaynaklanan Uzunluklar

İncelenen eserde anlatımı daha etkili bir hâle getirmek amacıyla bazı kelimelerde vurgu ve tonlamalardan kaynaklanan ikinci bir uzunluk meydana gelmiştir.

bār 'İdi (60) “vardı”, *'āşmağā* (420) aşmaya, *āy te'kīn* (1039) “Ay gibi”.

1.2.2. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki uzunluk incelenen metinde de aynı şekilde kendini göstermektedir. Ayrıca yine incelenen metin İTT'ye ait olduğu için İTT'deki kullanımlar bu alıntı kelimeler üzerinde ayrıca bir uzunluk veya farklılıklar oluşturabilmektedir. Ancak umumiyetle kelimelerde var olan ve aynen korunan uzun ünlüler görülmektedir. Metinde geçen alıntı kelimelerdeki uzunluklar aşağıda verilmiştir:

kehkeşān (5) “samanyolu” (< Far. كهكشان), *şāhır* (8) “şair” (< Ar. شاعر), *yād* (10) “hatır” (< Far. یاد), *ikbāl* (19) “talih, baht” (< Ar. اقبال), *āzūt* (33) “serbest, özgür” (< Far. آزاد), *zālīm* (40) “acımasız ve haksız davranan

kimse” (< Ar. ظالم) *zamān* (43) “bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre” (< Ar. ذمان), *yār* (43) “sevgili” (< Far. یار), *cevān* (49) “genç” (< Far. جوان), *boşşān* (50) “çiçek bahçesi, güzel kokan yer” (< Far. بوستان), *tēbīḡat* (53) “doğa” (< Ar. طبيعت), *bāḡī* (54) “ölümsüz, ebedi” (< Ar. باقى), *ālūmlar* (55) “çok bilen kimse” (< Ar. عليم), *nişān* (65) “iz, belirti” (< Far. نشان), *şāḥrā* (73) “kır, ova” (< Ar. صحراء), *ayāl* (103) “kadın, eş, zevce” (< Ar. عيال), *ḡūlišṭān* (110) “gül bahçesi” (< Far. گلستان), *mişḡīn* (120) “fakir, düşkün kimse” (< Ar. مسكين), *dānā* (< Far. دانا), *wiḡdān* (136) “kişinin iyiyi, kötüyü kendi içinde bulmasını sağlayan ve ahlakî değerlerini yargılamasını sağlayan duygu” (< Ar. وجدان), *ḥayrān* (145) “beğeni, şaşkınlık” (< Ar. حيران), *eẓīẓ* (191) “yüce, kıymetli” (< Ar. عذیذ) *ābāD* (299), “bayındır” (< Far. آباد) *huzūr* (371) “iç rahatlığı” (< Ar. حوضر), *ḥaywān* (503) “hayvan, canlı” (< Ar. حيوان).

1.3. İkiz Ünlüler

İkiz ünlü, aynı hece içerisinde yan yana bulunan iki ünlüye denilmektedir. İncelenen metin içerisinde tespit edilen ikiz ünlülü örnekler aşağıda verilmiştir:

dīp (16) “deyip”, *ḡaanḡā* (144) “karınca”, *rājīne* (523) “aklına, fikrine”.

İncelenen metinde *dīp* sözcüğü düzenli olarak /y/ sesinin yitimi sonucu metnin tamamında ikiz ünlülü olarak tespit edilmiştir. Diğer örneklerde ise ikiz ünlülü örneklerin oluşumu hece yitimi, ses yitimi ve ses benzeşmesi gibi ses hadiselerinden kaynaklanmaktadır.

2. ÜNSÜZLER

Akciğerlerden yükselen havanın çıkışı esnasında telaffuz organlarında sürtünme, daralma ve tıkanma gibi çeşitli engellerle karşılaşması sonucu oluşan seslere *ünsüz* denir (Demir ve Yılmaz 2014: 129).

İTT’ye ait incelenen “Arzuwlar” adlı eserde ses birimsel değere sahip /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /ğ/, /ğ/, /h/, /h/, /h/, /j/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /ş/, /ş/, /ş/, /t/, /v/, /y/ 27 adet ünsüz tespit edilmiştir. Bu ünsüzlerin haricinde ses birimsel değere sahip olmayan ünsüzler de tespit edilmiştir. Bunlar da [C], [D], [r], [r], [w] ünsüzleridir. Bu ünsüzler, ünsüz değişimlerinin ara aşamalarından doğan alt ses birimleridir.

2.1. Ses Birimsel Değere Sahip Olan Ünsüzler

2.1.1. Sürekli Ünsüzler

Telaffuzları esnasında ses yolunun açık kalmasıyla oluşan ve diğer ünsüzlere nazaran daha uzun sürede çıkartılan ünsüzlere *sürekli ünsüz* denir. Sürekli ünsüzler kendi içinde sızıcı ve akıcı ünsüzler başlıklarıyla iki gruba ayrılmaktadırlar.

2.1.1.1. Sızıcı Ünsüzler

Sesi oluşturan havanın, akciğerlerden yükselerek teşekkül noktasındaki ses organlarına sürtünmesi ile oluşan ünsüzlere *sürekli sızıcı ünsüzler* adı verilmektedir. Sızıcı ünsüzler de kendi içinde tonlu ve tonsuz sızıcı ünsüzler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

2.1.1.1.1. Tonlu Sızıcı Ünsüzler

2.1.1.1.1.1. /ğ/ ünsüzü

/ğ/ ünsüzü; tonlu, sızıcı, sürekli bir arka damak ünsüzüdür. İncelenen metinde Türkiye Türkçesinde de olduğu üzere kelime başında bulunmamaktadır. Ayrıca kelime sonunda da tespit edilmemiştir. Örneklerin tamamı kelime ortasında bulunmakla beraber örnekleri sınırlıdır.

buyşanmağa (8) “gururlanmaya”, *yağmır* (195) “yağmur”, *peleğîn* (305) “feleğin”.

2.1.1.1.1.2. /ğ/ ünsüzü

/ğ/ ünsüzü; tonlu, sızıcı, sürekli bir gırtlak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında bulunmamakla birlikte en fazla kelime ortasında ve sınırlı sayıda kelime sonunda tespit edilmiştir. Bu örneklerden Türkçe kelimelerin kimisinde süresiz arka damak ünsüzü olan /k/ ve /g/ ünsüzleri süreklileşerek /ğ/ ünsüzüne dönüşmüştür ancak bu düzenli bir ses hadisesi olarak tespit edilmemiştir.

yağdayda (15) “durumda”, *alğın* (98) “alın”, *āğ* (268) “ak”.

2.1.1.1.1.3. /j/ ünsüzü

İncelenen metinde Türkçe kelimelerde /j/ ünsüzü tespit edilmemiştir. /j/ ünsüzü metinde sadece biri kelime başında diğeri kelime ortasında olmak üzere iki kelimedede geçmektedir.

jülgämizde (709) “ülkümüzde”, *wújdānı* (136) “vicdanı”.

2.1.1.1.1.4. /v/ ünsüzü

/v/ ünsüzü; tonlu, sızıcı, sürekli bir diş dudak ünsüzüdür. İncelenen metin içerisinde /v/ ünsüzünün örnekleri oldukça sınırlıdır. Metinde kelime başında tek örneği bulunmaktadır ve bu örnek de Türkçe kelime değildir. Bilindiği üzere Eski Türkçede kelime başı ve sonunda /v/ sesi yerine /b/ sesi kullanılırdı. Günümüz Batı Türkçesindeki kimi kelime başı /v/ sesi, ET Dönemi’ndeki /b/ sesinden gelmektedir (Ergin, 2000: 84).

Bunun haricinde yine STT’de de kelime başı “var, ver-, var- vb.” sözcükleri ET’deki gibi /b/’li şekil “bar, ber-, bar-” kullanılmaktadır (Buran ve öte., 2014: 168). Ayrıca yine diş dudak ünsüzü olan /v/ sesi İTT’ye ait incelenen metinde çoğunlukla dudaksılaşarak /w/ sesi ile karşılanmıştır (/v/ > /w/).

Tüm bu bilgiler, metinde Türkçe kelime başında /v/ sesinin kullanılmamasının sebepleri olarak gösterilebilir. Metindeki sınırlı sayıdaki örnekler içerisinde /v/ sesi çoğunlukla kelime ortasında bulunmaktadır ve çoğu yabancı kaynaklı kelimelerdir. Kelime sonunda ise tespit edilmemiştir.

vaşpıñdan (4) “vasfindan”, *civān* (273) “genç, taze, diri”, *dövrān* (341) “devran”.

/v/ ünsüzü ile ilgili bahsedilen ses bilgisel olaylar ilerleyen kısımlardaki “Ses Bilgisel Süreçler” başlığı altında işleneceği için burada ele alınmamıştır.

2.1.1.1.1.5. /z/ ünsüzü

/z/ ünsüzü; tonlu, sızıcı, sürekli, peltek bir dil ucu-diş arası ünsüzüdür. İTT’ye ait incelenen bu eserde bütün /z/ ünsüzleri peltek /z/ ünsüzü ile karşılanmıştır (/z/ > /z/). Yine bu kuralın STT’ de karakteristik özelliklerden biri olduğu bilinmektedir. Bu yön itibarıyla bir değişke olan İTT, STT ile karşılaştırıldığında karakteristik özelliğini korumuştur. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda sıklıkla kullanılmaktadır.

zaman (26) “zaman, vakit”, *gezsem* (35) “gezsem”, *bilinmez* (28) “bilinmez”.

2.1.1.1.2. Tonsuz Sızıcı Ünsüzler

2.1.1.1.2.1. /f/ ünsüzü

/f/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli bir diş-dudak ünsüzüdür. İTT’ye ait incelenen metinde sistemli ve devamlı bir şekilde Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki /f/ ünsüzü /p/ ünsüzü ile karşılanmıştır (/f/ > /p/). Yine bu kuralın STT’ de karakteristik özelliklerden biri olduğu bilinmektedir (Buran ve öte., 2014: 168). Bu yön itibarıyla bir değişke olan İTT, STT ile karşılaştırıldığında karakteristik özelliğini korumuştur.

Bu bilgiler ışığında incelenen metinde /f/ ünsüzünün tek örneği bulunmakta, bu da Farsça özel bir ad olduğundan dolayı bu şekilde kullanılmaktadır.

muşeffek hamadani (806) “Muşeffek Hamadani”.

2.1.1.1.2.2. /h/ ünsüzü

/h/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli bir arka damak ünsüzüdür. /h/ ünsüzü incelenen metinde birkaç kelime haricinde Türkçe kelimelerde bulunmamakta, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde tespit edilmektedir. Bunun haricinde incelenen metinde başta, ortada ve sonda bulunmaktadır.

hayşı (553) (STT ~ hayşı) “hangi”, *gunahımı* (203) “günahımı”, *allah* (1051) “Tanrı”.

2.1.1.1.2.3. /h/ ünsüzü

/h/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli, nefesli bir arka damak ünsüzüdür. İncelenen metinde /h/ ünsüzü hiçbir Türkçe kelimeye tespit edilmemiştir. Bunun haricinde Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kelime başında ve ortasında bulunurken kelime sonunda bulunmamaktadır.

hak (8) “adalet, pay, doğruluk” (< Ar. حق), *hızmat* (19) “birinin işini görme” (< Ar. خدمت), *hasret* (21) “kavuşma arzusu” (< Ar. حسرت), *şahrâ* (73) “kır, ova” (< Ar. صحراء), *hukmân* (136) “verilen karara göre” (< Ar. حكمان), *hayrân* (145) “çok beğenmek, gözü kamaşmak” (< Ar. حيران), *halk* (160) “millet” (< Ar. خلق), *şaher* (184) “şafak vakti” (< Ar. سحر), *hâşıl* (193) “meydana gelen, ortaya çıkan” (< Ar. حاصل), *zâhir* (219) “zehir, ağı” (< Far. ذهر), *hîç* (221) “asla, kesinlikle; değersiz, yok” (< Far. هیچ), *hurî* (340) “cennet kızı, çok güzel kız,” (< Ar. حوری), *hurmat* (459) “saygı; ırz” (< Ar. حورمت), *haywân* (503) “hayvan, canlı” (< Ar. حيوان), *halal* (515) “Dinin yasaklamadığı her şey; iyi, hoş, güzel” (< Ar. حلال).

2.1.1.1.2.4. /h/ ünsüzü

/h/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli, hırıltılı bir arka damak ünsüzüdür. /h/ ünsüzü incelenen metinde hem Türkçe kökenli hem de yabancı kökenli kelimelerde sıklıkla geçmektedir. Bazı Türkçe kökenli kelimelerde /h/ ünsüzü /k/ ünsüzünden sızıcılaşarak ortaya çıkmıştır. Yine metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

hıyâl (258) “hayal”, *okundan* (38) “okundan”, *parh* (963) “fark”.

2.1.1.1.2.5. /ş/ ünsüzü

/ş/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli, peltek bir dil ucu-diş arası ünsüzüdür. İTT'ye ait incelenen metinde bütün /s/ ünsüzleri peltektir. Bu özellik bilindiği üzere STT'nin de karakteristik özelliklerinden biridir. Bu yön itibarıyla bir değişke olan İTT, STT ile karşılaştırıldığında karakteristik özelliğini korumuştur. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda çok sayıda tespit edilmiştir.

şende (3) “sende”, *vaşpıñdan* (4) “vasfından”, *şeyiş* (91) “seyis”.

2.1.1.1.2.6. /ş/ ünsüzü

/ş/ ünsüzü; tonsuz, sızıcı, sürekli bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

şāhır (8) “şair”, *ğúyşli* (3) “güçlü”, *guş* (33) “kuş”.

2.1.1.2. Akıcı Ünsüzler

2.1.1.2.1. Burun Akıcıları

2.1.1.2.1.1. /m/ ünsüzü

/m/ ünsüzü; tonlu, burun akıcısı, sürekli bir çift dudak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir. Metindeki bazı örneklere bakıldığında Türkiye Türkçesinde /b/ olan ünsüzler incelenen metinde /m/ ile karşılanmıştır.

men (50) “ben”, *yazmağ* (4) “yazmaya”, *ğalám* (11) “kalem”.

2.1.1.2.1.2. /n/ ünsüzü

/n/ ünsüzü; tonlu, burun akıcısı, sürekli bir diş-diş eti ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır. Ancak örnekler genellikle kelime ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

nişānıdır (125) “nişanıdır, izidir”, *buyşanmağ* (8) “gururlanmaya”, *bílen* (14) “ile”.

2.1.1.2.1.3. /ñ/ ünsüzü

/ñ/ ünsüzü; tonlu, burun akıcısı, sürekli bir orta ve arka damak ünsüzüdür. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri içerisinde büyük bir yeri olan art damak /n/ sesi incelenen metinde kelime ortasında ve sonunda tespit edilmekle birlikte kelime başında tespit edilememiştir.

kuñlúñe (9) “gönlüne”, *yādiñdan* (10) “aklından, hatrından”, *ğılıçñ* (13) “kılıçın”.

Yine bu ses metinde daha çok Türkçe kaynaklı kelime kök ve gövdelerinde tespit edilmiştir. Arapça ve Farsça kaynaklı çoğu kelime ise ek durumunda yer almaktadır ancak kelime gövdesinde bulunan örnekleri de bulunmaktadır. İTT’ye ait incelenen metinde iyelik 2. şahıs çekiminde, 2. tekil şahıs çekiminde, ilgi hâli ekinde ve STT’ye ait karakteristik özelliklerden biri olan “*soñ*” son çekim edatının ekleşmiş hâlinde⁹ düzenli olarak tespit edilmiştir.

münseñ (29) “binsen”, *ilñ* (15) “ilin, devletin”, *bolśañ* (19) “olsan”, *tañrınıñ* (38) “tanrının”, *ğaçañsoñ* (80) “kaçtıktan sonra”.

2.1.1.2.2. Ağız Akıcıları

2.1.1.2.2.1. /l/ ünsüzü

/l/ ünsüzü; tonlu, ağız akıcısı, sürekli bir ön damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında çok az sayıda örneği bulunmakla birlikte bu örneklerden de sadece “*lāçıllarıñ*” örneği Türkçe kökenli bir kelimedir. Diğer kelime başı /l/ sesleri Arapça ya da Farsça kaynaklı kelimelerdir. /l/ sesinin örnekleri umumiyetle kelime ortasında ve sonunda yer almaktadır.

lāçıllarıñ (411) “şahin; yiğit adam” (Atalay, 2018: 410), *yıldız* (5) “yıldız”, *oğul* (25) “erkek çocuk”.

⁹ Çağdaş Türk lehçeleri içerisinde “soñ” sözcüğü yalnızca Türkmen Türkçesinde ekleşme içinde bulunmuştur. İTT’ye ait incelenen metinde de bunun örnekleri görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Salan, 2014.

2.1.1.2.2.2. /r/ ünsüzü

/r/ ünsüzü; tonlu, ağız akıcısı, sürekli, çarpmalı bir diş eti ünsüzüdür. /r/ ünsüzü Türkçe kelimelerde kelime başında bulunmamaktadır. İTT'ye ait incelenen eserde kelime başında çok az sayıda /r/ ünsüzüne rastlanmakla birlikte bunlar Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdir. /r/ ünsüzüne ait kelimeler umumiyetle kelime ortasında ve sonunda yer almaktadır.

rahmetiñden (872) “Tanrının, yaratılanlara karşı acıma ve esirgemesi”, *yürókdäki* (378) “yürekteki”, *nār* (339) “nar”.

2.1.1.2.2.3. /y/ ünsüzü

/y/ ünsüzü; tonlu, sürekli, ağız akıcısı bir ön damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda sıklıkla tespit edilmiştir.

yādiñdan (10) “aklından, hatrından”, *ayrılmaḵ* (18) “ayrılmak”, *toy* (108) “toy, eğlence, düğün”.

2.1.2. Süreksiz Ünsüzler

Ortaya çıkışları esnasında ses organlarıyla tam temas hâlinde bulunduğu ve bu sebeple de ses yolu kapalı bir şekilde kaldığı için bu seslere süreksiz ünsüz denilmektedir. Bu ünsüzler aynı zamanda *patlayıcı ünsüzler* olarak da adlandırılmaktadır.

Bu ünsüzlerden patlama şiddeti düşük olanlara (hafif patlamalılar) tonlu süreksiz, diğerlerine yani patlama şiddeti yüksek olanlara tonsuz süreksiz ünsüz denilmektedir.

2.1.2.1. Tonlu Süreksiz Ünsüzler

2.1.2.1.1. /b/ ünsüzü

/b/ ünsüzü; tonlu, süreksiz bir çift dudak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

beynişinden (89) “beyninden”, *yalbarma* (16) “yalvarma”, *ğarīb* (389) “düşkün, sahipsiz kimse”.

2.1.2.1.2. /c/ ünsüzü

/c/ ünsüzü; tonlu, süreksiz bir diş-damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında ve ortasında bulunurken kelime sonunda tespit edilmemiştir. Bununla birlikte bilindiği üzere Türkçe kelimelerde kelime başında ve sonunda /c/ ünsüzü bulunmaz. İncelenen metinde de Türkçe kelimelerde kelime başında /c/ ünsüzü bulunmamaktadır. Kelime başındaki /c/ ünsüzlerinin tümü Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerdir.

cēhani (35) “evreni”, *coğap* (136) “cevap”, *gocālşa* (104) “kocasa, yaşlansa”.

2.1.2.1.3. /d/ ünsüzü

/d/ ünsüzü; tonlu, süreksiz bir diş ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmaktadır.

dēwó (16) “deve”, *ādāmlar* (106) “adamlar”, *ād* (251) “ad”.

2.1.2.1.4. /g/ ünsüzü

/g/ ünsüzü; tonlu, süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında ve ortasında bulunurken kelime sonunda tek örnek tespit edilmiştir.

gerinmez (29) “gelinmez”, *kózgīp* (64) “gözücü”, *işleg* (933) “istek”.

2.1.2.1.5. /ğ/ ünsüzü

/ğ/ ünsüzü; tonlu, süreksiz bir arka damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında ve ortasında çok sayıda bulunmaktayken kelime sonunda tek örnek tespit edilmiştir. Bu ünsüzün kelime başı örneklerinden bazıları /k/ seninin tonlulaşarak /ğ/ sesine dönüşmesiyle oluşurken bazıları da /g/ sesinin art damaksıllaşarak /ğ/ sesine dönüşmesiyle oluşmuştur.

ğúyşli (3) “güçlü”, *ğalám* (11) “kalem”, *wağtım* (474) “vaktim”, *şīlag* (480) “saygı”.

Aynı zamanda /ğ/ ünsüzü arka damak ünsüzü olduğu için kendisinden önce ya da sonra gelen ünlüleri de ya arka damak ünlüsü yapmakta ya da böyle bir eğilime sokarak alt ses birimleri oluşturmaktadır.

ğoreşden (438) “güreşten”, *ğorülyāndir* (431) “görülendir”, *ğözünden* (373) “gözünden”, *ğún* (351) “gün”.

2.1.2.2. Tonsuz Süreksiz Ünsüzler

2.1.2.2.1. /ç/ ünsüzü

/ç/ ünsüzü; tonsuz, süreksiz bir diş-damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

çıkarma (10) “çıkarma”, *kuçalığa* (20) “yaşlılığa”, *ğılıç* (11) “kılıç”.

2.1.2.2.2. /p/ ünsüzü

/p/ ünsüzü; tonsuz, süreksiz, bir çift dudak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

pāylaşmak (680) “paylaşmak”, *şepdīk* (741) “serptik”, *uçup* (288) “uçup”.

Bilindiği üzere Türkmen Türkçesinin karakteristik ses özelliklerinden birisi de alıntı kelimelerde, kelimenin başındaki ve ortasındaki /f/ ünsüzlerinin dudaksılaşp, süreksizleşerek /p/ ünsüzüne dönüşmesidir (/f/ > /p/). İTT’ye ait incelenen eserde de bahsi geçen karakteristik ses özelliğine ait örnekler tespit edilmiştir.

parhı (208) “farkı”, *vaşpıñdan* (4) “vasfindan”, *pile* (16) “file”, *wepalı* (561) “vefalı”, *tupān* (351) “tufan”, *şipātından* (388) “sıfatından”.

2.1.2.2.3. /t/ ünsüzü

/t/ ünsüzü; tonsuz, süreksiz bir diş ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

tapılmaz (274) “bulunmaz”, *yētir* (264) “ulaştır”, *bürğüt* (63) “kartal”.

Ayrıca incelenen metinde kelime başı bazı /d/ ünsüzlerinin tonsuzlaşarak /t/ ile karşılandığı tespit edilmiştir (/d/ > /t/).

tikenli (238) “dikenli”, *tayağ* (244) “dayak”, *tıkmişim* (261) “dikmişim”.

2.1.2.2.4. /k/ ünsüzü

/k/ ünsüzü; tonsuz, süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda bulunmakla birlikte kelime başındaki örnekleri daha az sayıdadır.

keşeline (400) “hastalığına”, *tikilyār* (289) “dikiliyor”, *bēyik* (358) “büyük.

İncelenen metinde kelime başında ve ortasında /k/ ünsüzünden ziyade daha çok tonsuz, art damaksı olan /q/ ünsüzünü kullanma temayülü vardır.

kórdür (832) “kördür”, *çöroqden* (823) “çörekten”, *kōzden* (648) “közden”.

2.1.2.2.5. /q/ ünsüzü

/q/ ünsüzü; tonsuz, süreksiz, bir arka damak ünsüzüdür. İncelenen metinde kelime başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir. Kelime başındaki örnekler umumiyetle ya /k/ ünsüzünün art damaksılaşmış hâli olarak (/k/ > /q/) ya da Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine de Türkçe kelimelerin başında az sayıda örnekte /q/ ünsüzü tespit edilmiştir.

kāqıldı (224) “çakıldı”, *qolum* (224) “kolum”, *toqoyda* (238) “ormanda”, *ayaq* (246) “ayak”.

Yine kelime başındaki bazı /q/ ünsüzleri tonlularak /g/ ünsüzü ile kullanılmıştır.

ğalām (11) “kalem”, *ğaraşyān* (235) “karışan” *ğızlar* (270) “kızlar”.

2.2. Ses Birimsel Değeri Bulunmayan Ünsüzler

2.2.1. [C] ünsüzü

[C] ünsüzü, /c/~ç/ arası bir ses olup yarı tonlu, yarı kapantılı bir ön damak-diş eti ünsüzüdür. İncelenen metinde örnekleri sınırlı sayıdadır.

Cāyi (155) “çayı”, *eCīzdir* (4) “acizdir”, *ūCu* (14) “ucu”.

2.2.2. [D] ünsüzü

[D] ünsüzü, /d/~t/ arası bir ses olup, yarı tonlu, süreksiz bir diş-dudak ünsüzüdür. İncelenen metinde örnekleri sayılıdır.

Dilimde (119) “dilimde”, *ğudraDlı* (40) “güçlü”, *belenD* (115) “büyük, mühim, güçlü”.

2.2.3. [r] ünsüzü

[r] ünsüzü, tonlu, diş eti tek vuruşlu (hafif titreşim) ve titreşimliği uzatılmış bir ünsüzdür. İncelenen metinde birkaç örnek hariç hep aynı kökten türeyen kelimeler üzerinde tespit edilmiştir.

bır (34) “bir”, *bırçe* (85) “bir, yalnız”, *dērrāñ* (94) “derenin”, *oğrīn* (428), *prırık* (713) “pırırık oyunu”, *şır* (843) “sır”, *ārāşsa* (885) “açık, duru”, *rapbūñ* (886) “Tanrım”.

2.2.4. [ɾ] ünsüzü

[ɾ] ünsüzü, yitmek üzere olan /r/ sesidir. İncelenen metinde örnekleri oldukça sınırlıdır.

çāğırış (70) “çağırış”, *arē* (145) “arı”, *diyārler* (155) “derler”, *şuwmālaṛımız* (175) “su kanallarımız”, *arışi* (679) “arısı”, *baṛışi* (681) “hepsi”, *ğul'lārīñ* (862) “kolların”, *gezeṛ* (924) “gezer”.

2.2.5. [w] ünsüzü

[w] ünsüzü (çift dudak v'si); tonlu, sızıcı, sürekli bir çift dudak ünsüzüdür. İncelenen metinde çok sayıda /v/ ünsüzünün dudaksılaşarak /w/ ünsüzüne dönüştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca yine /w/ ünsüzünden önce ve sonra gelen ünlüler umumiyetle yuvarlaklaşma temayülü göstermektedir.

/w/ ünsüzünün metinde kelime başında, ortasında ve sonunda çok sayıda örnekleri bulunmaktadır.

watan (99) “yurt, il”, *mowşumú* (48) “mevsimi”, *hāwāya* (33) “havaya”, *şuw*(193) “su”.

Tablo 6: Ünsüzler Tablosu

	Süreksiz			Sürekli					
	Tonlu	Tonuz	Yarı tonlu	Sızıcı		Burun Akıcısı	Ağız Akıcıları		
				Tonlu	Tonuz		Yanağı	Titrek	Nefesli
Çift Dudak	b	p		w		m			
Diş-Dudak			D	v	f				
Diş- Diş Eti	d	t		z	ş	n	l	r, r̥, r̥̥	y
Diş Eti-Ön Damak	c	ç	C	j	ş				
Ön Damak	g	k							
Art Damak	ğ	ķ		ğ	h, h̥, h̥̥	ñ			
Gırtlak				ğ					

3. SES BİLGİSEL SÜREÇLER

3.1. Ünlü Uyumu

Dünya üzerinde sadece bazı dillerde özellikle de Türkçede olan bir ünlü uyumu vardır. Türkçede kelimelerdeki ünlülerin incelik, kalınlık veya düzlük, yuvarlaklık bakımlarından birbirine benzemesi durumudur (Hatiboğlu, 1972: 128).

3.1.1. Kalınlık-İncelik (Büyük Ünlü) Uyumu

Bilindiği üzere kalınlık-incelik uyumu, Türkçede kalın ünlülerden sonra kalın ünlülerin, ince ünlülerden sonra ise ince ünlülerin kullanılması kuralıdır.

İTT'ye ait incelenen eserde genellikle kalınlık-incelik uyumunun düzenli olmadığı tespit edilmiştir. Kalın ünlülü kelime tabanlarına ince ünlülü ekler getirildiğinde uyum dışına çıkmaktadır.

dāyi (16) “dayı”, *görünmez* (39) “görünmez”, *kozgı̃p* (64) “gözüküp”.

Bunun tersi bir durum olarak ince ünlülü kelime tabanlarına kalın ünlülü ekler getirildiğinde de uyumun dışına çıktığına dair örnekler vardır:

diydiğim (125) “dediğim”, *edāyşa* (135) “etse” *bīlini* (163) “belini”.

Aşağıda da kalınlık-incelik uyumuna uyan örnekler verilmiştir:

şözünde (139) “sözünde”, *bērmeli* (136) “vermeli”, *tapmaz* (215) “bulmaz”.

Yukarıda verilen açıklamalar ve örneklerden hareketle eserdeki kalınlık-incelik uyumu ile ilgili şunlar söylenebilir:

Genel olarak kalınlık-incelik uyumu düzenli değildir. Özellikle kalın ünlülü kelime tabanlarına ince ünlülü eklerin getirilmesiyle uyumun bozulduğu örnekler daha sık görülmektedir.

3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Küçük Ünlü) Uyumu

Türkçe kelimelerde, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise ondan sonra gelen hecedeki ünlü de düz; yuvarlak ünlülü ise ondan sonra gelen hecedeki ünlü dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralına düzlük-yuvarlaklık uyumu denilmektedir.

İncelenen metindeki örneklerden hareketle Türkçe kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu genel anlamda düzensizdir.

gúyşli (güçlü), “güçlü”, *dēwó* (16) “deve”, *gózi* (101) “gözü”.

Bununla birlikte düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan örneklerin sayısı da az sayılmayacak miktarda göze çarpmaktadır.

olâre (100) “onları”, *ğārraşa* (103) “yaşlansa”, *düzğünne* (145) “düzenine”, *çörögün* (153) “çöreğini”, *diyārler* (155) “diyorlar”, *şolmazde* (541) “solmazdı”.

3.2. Benzeşme

Ses olayları içerisinde en çok rastlanan olaylardan biri olan benzeşme, kelime içindeki bir sesin diğer ses ile oluşum noktası, oluşum biçimi bakımından birbirine yaklaşması olayıdır. Bu ses olayı, yan yana gelen sesler arasında olabileceği gibi aynı kelime içerisinde biraz daha uzak sesler arasında da olabilir. Benzeşme hem ünlülerde hem de ünsüzlerde görülen bir ses olayıdır.

3.2.1. Ünlü Benzeşmeleri

Bir kelimedeki ünlü sesin kendisinden önceki ya da sonraki hecede bulunan ünlü sesi kendisine oluşum biçimi bakımından benzeştirmesi olayıdır. Ünlü benzeşmeleri, benzeşmenin yönüne göre ilerleyici ve gerileyici benzeşme olarak iki başlıkta incelenecektir.

3.2.1.1. İlerleyici Ünlü Benzeşmesi

Bu ünlü benzeşmesinde kelimedeki ünlü, kendisinden sonraki hecede gelen ünlüyü ya da ünlüleri kendisine benzeştirir. Ayrıca bu benzeşme kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumunu da ortaya çıkarmaktadır.

3.2.1.1.1. /a/ > /o/ değişimiyle oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metinde ilk hecede bulunan yuvarlak ünlüler kendisinden sonraki hecede bulunan ünlüleri yuvarlaklaştırma eğilimi göstermektedir.

doğon (25) “doğan”, *bōlšo* (63) “olsa”, *toğoy* (413) (toğay) “orman”, *āktokoy* (201) “Aktokay”, *toy hom* (108) (toy hem) “toy da”, *tozon* (349) “tozan”.

/a/ > /o/ değişiminin haricinde ayrıca ilk ya da ikinci hecedeki yuvarlak ünlülerin kendisinden sonra gelen hecelerdeki ünlüleri umumiyetle yuvarlaklaştırdığı ve hatta bundan kaynaklı ara sesleri oluşturduğu tespit edilmiştir.

bolşâ (920) “olsa”, şürör (926) “sürer”, *gulağ* (673) “kulak”, *durân* (656) “duran”, *tutulâr* (586) “tutarlar”, *gollâşañ* (513) “kollasan”, *gurâr* (443) “kurar”, *şönön* (423) “sönen” *şürók* (420) “sürek”, *dökón* (409) “döken”, *şowğâ* (385) “şevke”, *yoğârdan* (379) “yukarıdan”, *otlâr* (364) “otlar”, *ululâr* (124) “ulular”, *gollâ* (100) “kolla”, *ölön* (86) “ölen”.

3.2.1.1.2. /e/ > /ö/, /o/ değişimiyle oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metinde bu ses değişimi genel anlamda metindeki yuvarlaklaşma temayülünün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Düz ünlü olan /e/, kimi örneklerde yuvarlaklaşarak /ö/ sesine dönüşmüş, kimi örneklerde ise yuvarlaklaşıp, kalınlaşarak /o/ sesine dönüşmüş ve kendisinden sonra gelen ünlüleri de yuvarlaklaştırmıştır.

yüroğum (1027) “yüreğim”, şöygü (653) “sevgi”, *şöymüşem* (236) “sevmişim”, *şöyor* (209) “sever”, *çörögün* (153) “çöregini”, *börögün* (154) “böregini”, *mowşumú* (48), “mevsimi”.

3.2.1.1.3. /a/ > /e/ değişimiyle oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metinde bu değişim yoluyla ilerleyici benzeşme oluşmuş iki örnek tespit edilmiştir.

kerweninden (1096) “kervanından”, *zeper* (978) “zafer”.

3.2.1.1.4. /e/ > /a/ değişimiyle oluşan sonucu oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metindeki bu ses değişimi sonucu oluşan benzeşme sadece Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerde tespit edilmiştir.

heḳayāmız (1083) “hikayemiz”, *şāyaşında* (1042) “sayesinde, gölgesinde”, *bahanañ* (919) “bahanen”, *gamḥanadır* (78) “gamhane”, *nāmartları* (1062) “namertleri”, *şāda* (666) “sade”.

3.2.1.1.5. /i/ > /ɪ/, [ɪ] değişimiyle oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metinde ince ünlü olan /i/, kalınlaşarak kimi örneklerde /ɪ/ sesine kimi örneklerde ise [ɪ] sesine dönüşerek kendisinden sonra gelen hecelerde bir kalınlaştırma oluşturmuştur.

yığıklık (993) “yığıklık”, hālımızdan (889) “hālımızden”, pıķırde (821) “fikirde”, bırdır (538) “birdir”, hızmātına (500), ğarībıñ (163) “garibin”.

3.2.1.1.6. /ü/ > /i/ değişimiyle oluşan ilerleyici benzeşme

İncelenen metinde bu değişim yoluyla ilerleyici benzeşme oluşmuş tek örneğe rastlanmıştır.

bilbili (414) “bülbulü”.

3.2.1.2. Gerileyici Ünlü Benzeşmesi

Bu ünlü benzeşmesinde kelimedeki ünlü, kendisinden önceki hecede olan ünlüyü ya da ünlüleri kendisine benzeştirir.

3.2.1.2.1. /u/ > /a/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde bu değişim yoluyla gerileyici benzeşme oluşmuş bir örneğe rastlanmıştır.

doğralmağı (729) “doğrulması”.

3.2.1.2.2. /e/ > /o/, /ö/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde düz ünlü olan /e/ sesi; yuvarlaklaşıp, kalınlaşarak kimi örneklerde /o/ sesine kimi örneklerde ise yuvarlaklaşarak /ö/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur.

moşşumú (48) “mevsimi”, tomuş (804) “temmuz”, bëyle (461) “böyle”, nöwrūz (613) “nevruz”.

3.2.1.2.3. /i/ > /e/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde dar ünlü olan /i/ sesi, genişleyerek /e/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde sadece iki örnek tespit edilmiştir.

niçik (803) “ne için”, *entişip* (820) (enteşip) “dolaşan”.

3.2.1.2.4. /e/ > /a/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde ince ünlü olan /e/ sesi, kalınlaşarak /a/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde sadece iki örnek tespit edilmiştir.

haşabı (911) “hesabı”, *halal* (515) “helal”.

3.2.1.2.5. /e/ > /i/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde geniş ünlü olan /e/ sesi, darlaşarak /i/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde sadece üç örnek tespit edilmiştir.

diydi (948) “dedi”, *şilîñ* (461) “selin”, *bîlini* (609) “belini”.

3.2.1.2.6. /o/, /ö/ > /u/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde kalın, geniş olan /o/ sesi ve ince geniş olan /ö/ sesi darlaşarak /u/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur.

umrumúz (889) “ömrümüz”, *guyup* (1034) “koyup”, *gurķú* (209) (görmü) “güzelliği”, *turguşlar* (789) (torguş) “doğan, şahin gibi yırtıcı bir kuş”.

3.2.1.2.7. /i/ > /a/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde ince, dar olan /i/ sesi; kalınlaşıp, genişleyerek /a/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde tek örnek tespit edilmiştir.

cāhanıñ (1079) “cihanın”.

3.2.1.2.8. /ü/ > /e/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde yuvarlak ünlü olan /ü/ sesi, düzleşerek /e/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde tek örnek tespit edilmiştir.

yürecek (245) “yürüyecek”.

3.2.1.2.9. /a/ > /ɪ/ değişimiyle oluşan gerileyici benzeşme

İncelenen metinde geniş ünlü olan /a/ sesi, darlaşarak /ɪ/ sesine dönüşmüş ve gerileyici benzeşme oluşturmuştur. Bu benzeşme türüne ait incelenen metinde tek örnek tespit edilmiştir.

ıſkɪɳ (646) “aşkın”.

3.2.2. Ünsüz Benzeşmeleri

Ünsüz benzeşmeleri, kelimedeki bir ünsüzün diğer ünsüzden etkilenmesi sonucu ortaya çıkan ünsüz değişimleridir. Ünsüz benzeşmelerinde şöyle bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere İTT sözlü bir değişkendir ve bu sebeple standartlaşmış kurallar çevresinde ele alınmamalıdır. Bazı kurallar itibarıyla Türkmen Türkçesindeki hâlleri yansıtırsa da mahallî bir değişke olduğundan karmaşık değişmeler olmaktadır. Bu değişimler de yönü itibarıyla “İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi” ve “Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi” olarak iki kısımda incelenecektir.

3.2.2.1. İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi

Kelime içerisindeki önce gelen ünsüzün sonra gelen ünsüzü kendisine boğumlanma bakımından kendisine benzetmesine verilen addır. İncelenen metindeki ilerleyici ünsüz benzeşmeleri aşağıda verilmiştir.

3.2.2.1.1. -mb- > -mm- benzeşmesi

İncelenen metinde -mb- > -mm- benzeşmesine ait bir örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede sürekli, akıcı olan /m/ sesi, patlayıcı olan /b/ sesini kendine benzeştirerek ilerleyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

ƙummet (198) “kümbet”.

3.2.2.1.2. -nd- > -nn- benzeşmesi

İncelenen metinde -nd- > -nn- benzeşmesine ait bir örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede sürekli, akıcı olan /n/ sesi, patlayıcı olan /d/ sesini kendine benzeştirerek ilerleyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

demenne (410) “düzde”.

3.2.2.1.3. -št- > -şş- benzeşmesi

İncelenen metinde -št- > -şş- benzeşmesine ait iki örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede sürekli, sızıcı, peltek olan /s/ sesi, patlayıcı olan /t/ sesini kendine benzeştirerek ilerleyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

uşşātlardan (488) “üstadlardan”, *boşşānımda* (226) (bostanımda) “bahçemde”.

3.2.2.1.4. -td- > -tt benzeşmesi

İncelenen metinde -td- > -tt benzeşmesine ait örnekler aşağıda verilmiştir. Bu benzeşmede tonsuz, patlayıcı olan /t/ sesi; tonlu, patlayıcı olan /d/ sesini kendine benzeştirerek ilerleyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur. Bu ses benzeşmesine ait metinde sadece bir örnek tespit edilmiştir.

ceşetten (1028) “cesetten”.

3.2.2.2. Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi

Kelime içerisinde önce gelen ünsüzün kendisinden sonraki ünsüze boğumlanma bakımından benzeşmesine verilen addır. İncelenen metindeki ilerleyici ünsüz benzeşmeleri aşağıda verilmiştir.

3.2.2.2.1. -ym- > -mm- benzeşmesi

İncelenen metinde -ym- > -mm- benzeşmesine ait bir örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede çift dudak ünsüzü olan /m/ sesi, nefesli /y/ sesini kendine benzeştirerek gerileyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

ğımmatı (483) “kıymeti”.

3.2.2.2.2. -td- > -dd- benzeşmesi

İncelenen metinde -td- > -dd- benzeşmesine ait bir örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede tonlu, patlayıcı olan /d/ sesi; tonsuz, patlayıcı olan /t/ sesini kendine benzeştirerek gerileyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

êrbeddir (223) “kötüdür”.

3.2.2.2.3. -nl- > -ll- benzeşmesi

İncelenen metindeki gerileyici ünsüz benzeşmesi örnekleri arasında en sık tespit edilen benzeşme örneği -nl- > -ll- benzeşmesidir. Bu benzeşmede ağız akıcısı olan /l/ sesi, burun akıcısı olan /n/ sesini kendine benzeştirerek gerileyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

zamāllar (59) “zamanlar”, *çemelli* (110) “çemenli, çimenli”, *gūlşellerden* (239) “gülşenlerden”, *gidēlleriñ* (334) “gidenlerin”, *in'sāllar* (391) “insanlar”.

3.2.2.2.4. -rl- > -ll- benzeşmesi

İncelenen metinde -rl- > -ll- benzeşmesine ait bir örnek tespit edilmiştir. Bu benzeşmede ağız akıcısı olan /l/ sesi, yine ağız akıcısı ve titrek olan /r/ sesini kendine benzeştirerek gerileyici ünsüz benzeşmesi oluşturmuştur.

diyāllar (438) “derler”.

3.3. Değişme

Kelime içindeki bir sesin yerini çeşitli ses olayları sonucunda kelime veya eklerde, çoğunlukla kendisine yakın ya da gelişimi itibarıyla kendisinden oluşan başka bir sese bırakması olayına değişme denir. Bu başlık altında ünlü değişimleri, ünsüz değişimleri, ünsüz ikizleşmeleri ve ikiz ünsüzlerin tekleşmesi gibi ses olayları incelenecektir.

3.3.1. Ünlü Değişimleri

Kelime içindeki bir ünlünün, bir başka ünlünün etkisinden veya ünsüzlerin niteliklerinden dolayı ünlüleri etkilemesinden kaynaklanan ses değişimleridir. Kelime köklerinde olabileceği gibi gövdelerinde de oluşabilmektedir.

3.3.1.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

3.3.1.1.1. /a/ > [á] değişimi

Bu ünlü değişmesi, /a/ > /e/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde bu ünlü değişimine ait sınırlı sayıda örnekler tespit edilmiştir. Bu ünlü değişiminin oluşum sebebi genellikle aynı kelime içerisindeki ince ünlülerin etkisinden ya da özellikle /y/ ve /n/ gibi inceltici ünsüzlerinin etkisinden oluşmaktadır. Hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde bu ünlü değişimi görülmektedir.

aylári (600) “ayları”, *yāşáyiş* (975) “yaşayış”, *yá* (666) “ya”, *zāyálar* (568) “ziyan eder”, *āşikáre* (880) (Far. < آشكاره) “açıkça”.

3.3.1.1.2. /a/ > /e/ değişimi

Bu ünlü değişimi, incelenen metinde genellikle Arapça ve Farsça kökenli alıntı kelimelerde görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak İTT’ye ait incelenen metinde kalınlık-incelik uyumuna genel anlamda uyulmaya çalışılmıştır. Ancak nadir olarak Türkçe kelimelerde de bu ünlü değişiminin gerçekleştiği örnekler karşımıza çıkmaktadır.

pāklenşen (915) “paklansan”, *kerweninden* (1096) “kervanından”, *zeper* (978) “zafer”, *emma* (128) “ama”, *reb* (203) “rabb; tanrı”.

3.3.1.1.3. /a/ > /ä/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait örnekler incelenen metinde çok sayıda olmakla birlikte bir tanesi hariç hepsi Arapça ve Farsça kökenli alıntı kelimelerde karşımıza çıkmıştır.

dāñ (743) (< ET tañ) “gün doğumu”, *lāle* (229) “lale”, *tāzi* (545) “tazi”, *tāze* (840) “taze”, *dünyä* (436) “dünya”.

3.3.1.1.4. /ı/ > [i] değişimi

Bu ünlü değişmesi, /ı/ > /i/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde bu ünlü değişimine ait Türkçe kelimelerde de alıntı kelimelerde de örnekler bulunmakla birlikte daha çok Türkçe kelimelerde tespit edilmiştir.

Genellikle kelimedeki bazı arka damak ve gırtlak ünsüzlerinin etkisi ile oluştuğu tespit edilmiştir. Örnekler çoğunlukla kelime sonlarında tespit edilmiştir. Metinde genel olarak kelime sonlarındaki /ı/ ünlüleri, [í] sesine dönüşme temayülü göstermiştir.

ātlí (11) “adlı”, *yağdayí* (61) “durumu”, *çayína* (528) “çayına”, *razí* (543) “razı”, *ğamí* (816) “gamı”.

3.3.1.1.5. /ı/ > /i/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait örnekler incelenen metinde belirli sayıda karşımıza çıkmaktadır. Genellikle kelimedeki ince ünlülerin etkisiyle ya da ön damak, diş ünsüzlerinin etkisiyle oluşmuştur. Ancak bir önceki ünlü değişiminde de görüldüğü gibi /ı/ ünlüsü kimi örneklerde tam incelemeyeği için [í] ara sesini oluşturmıştır.

tañrınıñ (38) “tanrının”, *yılān* (161) “yılan”, *yāşeyiş* (220) “yaşayış”.

3.3.1.1.6. /u/ > [ú] değişimi

Bu ünlü değişmesi, /u/ > /ü/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde bazı çok heceli kelimelerde /u/ ünlüsü ince ünlülerin etkisiyle ya da bazı ünsüzlerin etkisiyle değişime uğramıştır. Örnekleri sınırlı sayıdadır.

yürdümüz (185) “yurdumuz”, *kolúm* (224) “kolum”, *goyún* (269) “koyun”.

3.3.1.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

3.3.1.2.1. /e/ > /a/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait incelenen metinde tek örnek tespit edilmiştir.

alma (339) “elma”.

3.3.1.2.2. /e/ > /á/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait tüm örnekler incelenen metinde alıntı kelimelerde tespit edilmiştir.

galám (13) “kalem”, *taláp* (96) “talep”, *hünárli* (690) “hünerli”.

3.3.1.2.3. /i/ > /ı/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait örnekler, incelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu ünlü değişimi, kimi örneklerde kalınlık-incelik uyumunu bozmuşken kimi alıntı sözcüklerdeki örneklerde kalınlık-incelik uyumunu sağlamıştır.

yārımdan (449) “yarimden”, *yiğitler* (440) “yiğitler”, *bır* (34) “bir”, *ālım* (88) “alim”, *pıķır* (95) “fikir”.

3.3.1.2.4. /i/ > [i] değişimi

/i/ > /ı/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ünlü değişimine ait örnekler, incelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

ilım (2) “ilim”, *bilen* (14) “ile”, *gēlíp* (48) “gelip”, *bilíp* (100) “bilip”, *díl* (128) “dil”, *garíbı* (159) “garibi”.

3.3.1.2.5. /ö/ > /o/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait örnekler, incelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

omūr (150) “ömür”, *görünmez* (39) “görünmez”, *ķoñul* (258) “gönül”, *gowşündäki* (359) “göğsündeki”.

3.3.1.2.6. /ö/ > [ó] değişimi

/ö/ > /o/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ünlü değişimine ait örnekler, incelenen metinde daha çok Türkçe kelimelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

gózũñ (374) “gözün”, *ķóp* (324) (köp) “çok”, *ķór* (213) “kör”, *dóķdüm* (736) “döktüm”, *góczde* (744) “göçdü”.

3.3.1.2.7. /ü/ > /u/ değişimi

Bu ünlü değişimine ait örnekler, incelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sınırlı sayıda tespit edilmiştir. Genel olarak bu değişimin ara ünlülü hâli (/ü/ > [ú]) karşımıza çıkmaktadır.

gölēnden (101) “gülenden”, *buḡreldi* (163) “büktürdü”, *ḡulzār* (173) “gülizar”, *ḡuneşli* (178) “güneşli”.

3.3.1.2.8. /ü/ > [ú] değişimi

/u/ > /ü/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

ḡülün (1042) “gülün”, *düwünler* (1078) “dügümler”, *ḡúyşli* (3) “güçlü”, *úlkāmiñ* (73) “ülkemin”, *ḡúyde* (71) “hayal, fikir”, *ḡúne* (120) “güne”.

3.3.1.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

3.3.1.3.1. /a/ > [â] değişimi

İncelenen metinde /a/ > [â] değişimine ait yuvarlaklaşma örnekleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. /a/ ünlüsü, genellikle kelime içindeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle ya da (/b/, /m/, [w]) ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşmıştır.

olârdan (21) “onlardan”, *hâwâ* (23) “hava”, *toyda* (31) “toyda”, *bôlsâ* (46) “olsa”, *bolmâşa* (65) “olmasa”, *ḡurâr* (443) “kurar”.

3.3.1.3.2. /a/ > /o/ değişimi

İncelenen metinde kimi örneklerdeki /a/ ünlüsü, genellikle kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle yuvarlaklaşarak /o/ ünlüsüne dönüşmüştür.

toḡoy (413) (tokay) “orman”, *tozon* (349) “tozan”, *bôlşo* (63) “olsa”.

3.3.1.3.3. /e/ > /ö/ değişimi

İncelenen metinde kimi örneklerdeki /e/ ünlüsü, genellikle kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle yuvarlaklaşarak /ö/ ünlüsüne dönüşmüştür.

ötönşoñ (68) “öteden sonra”, *ölön* (86) “ölen”, *yürökden* (113) “yürekte”, *çörögün* (153) “çöreğini”, *börögün* (154) “böreğini”.

3.3.1.3.4. /e/ > /o/ değişimi

İncelenen metinde kimi örneklerdeki /e/ ünlüsü, genellikle kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle yuvarlaklaşıp, kalınlaşarak /o/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu yuvarlaklaşma türüne ait örnekler sınırlı sayıdadır.

yüroğumun (233) “yüreğimin”, *öyköleşmek* (468) “öfkelenmek”, *tomuş* (803) “temmuz”.

3.3.1.3.5. /i/ > /ü/ değişimi

İncelenen metinde kimi örneklerdeki /i/ ünlüsü, yuvarlaklaşarak /ü/ ünlüsüne dönüşmüştür. Bu kimi örneklerde dudak ünsüzlerinin etkisiyle, kimi örneklerde de kelime içindeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle gerçekleşmiştir.

münşeñ (29) “binsen”, *üçin* (24) “için”, *hümmeñ* (44) “himmet”, *neçün* (638) “ne için”, *şöygü* (653) “sevgi”.

3.3.1.3.6. /i/ > [ı] değişimi

/i/ > /ü/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde sadece tek bir örneği vardır.

üçin (24) “için”.

3.3.1.3.7. /ı/ > /u/ değişimi

Bu ünlü değişimi sonucu oluşmuş yuvarlaklaşma türünün incelenen metinde sadece tek örneği tespit edilmiştir.

guwançdır (200) “kıvançtır”.

3.3.1.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

3.3.1.4.1. /u/ > /ı/ değişimi

İncelenen metinde, bu ünlü değişimi sonucu oluşmuş düzleşme örnekleriyle çok sık karşılaşılmaktadır. Örnekler genellikle yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü eklerin gelmesiyle oluşmuştur. Daha çok Türkçe kelimelerde tespit edilmiştir.

pulu (786) “pulu”, *şuwı* (798) “suyu”, *ūcı* (900) “ucu”, *doğrı* (556) “doğru”, *mırādına* (419) “muradına”.

3.3.1.4.2. /ü/ > /i/ değişimi

İncelenen metinde, bu ünlü değişimi sonucu oluşmuş düzleşme örnekleriyle çok sık karşılaşılmaktadır. Örnekler genellikle yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü eklerin gelmesiyle veya kelime içerisindeki düz ünlülerin etkisiyle oluşmuştur.

bilbil (393) “bülbül”, *tecribāñ* (399) “tecrüben”, *guni* (401) “günü”, *şözi* (429) “sözü”.

3.3.1.4.3. /u/ > /i/ değişimi

Bu ünlü değişimi sonucu oluşmuş düzleşme örnekleri diğerlerine nazaran daha az sayıdadır. Örnekler genellikle yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü eklerin gelmesiyle oluşmuştur. Bu değişime uğramış örnekler metinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan kelimelerdir.

yūrdumuz (383) “yurdumuz”, *turşi* (528) “turşu”, *ōdi* (670) “odu”.

3.3.1.4.4. /ü/ > [ı] değişimi

/ü/ > /i/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmış bir düzleşme örneğidir. İncelenen metinde yalnızca tek örneği tespit edilmiştir.

bútın (19) “bütün”.

3.3.1.4.5. /ö/ > /e/ ~ [ê] değişimi

Bu ünlü değişimiyle oluşan düzleşme örneği incelenen metinde sınırlı sayıdadır. Örnekler genellikle /w/ dudak ünsüzünden önce gelmiştir.

ewretDi (850) “öğretti”, *ewán* (274) “öven”, *dewülen* (827) “dövülen”, *bêyle* (371) “böyle”.

3.3.1.5. Geniş Ünlülerin Daralması

3.3.1.5.1. /e/ > /i/ değişimi

İncelenen metinde /e/ geniş ünlüsünün kimi örneklerde darlaşarak /i/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu darlaşma, bazı örneklerde kelime içindeki dar ünlülerin etkisiyle bazı örneklerde de /y/ ünsüzünün etkisiyle olduğu görülmektedir.

diydiğim (125) “dediğim”, *diyipler* (150) “derler”, *miwá* (186) “meyve”, *bīlini* (609) “belini”.

3.3.1.5.2. /a/ > [â] değişimi

Bu değişim /a/ > /ı/ değişiminin ara aşaması neticesiyle ortaya çıkmış bir darlaşma örneğidir. İncelenen metinde çok az sayıda tespit edilmiştir.

ğālān (263) “kalan”, *şādīkđān* (385) “şadlıktan, mutluluktan”, *ādām* (543) “adam”.

3.3.1.5.3. /a/ > /ı/ değişimi

İncelenen metinde /a/ geniş ünlüsünün kimi örneklerde darlaşarak /ı/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu değişimin örnekleri metinde sınırlı sayıda bulunmakla birlikte alıntı kelimelerde daha sık bulunmaktadır. Ancak kimi Türkçe örneklerde de tespit edilmiştir.

ışk (271) “aşk”, *hıyrıl* (150) “hayırlı”, *hıyāl* (258) “hayal”, *āğırmaṣ* (533) “ağarmaz”. *ışkına* (600) “aşkına”.

3.3.1.5.4. /e/ > /è/ değişimi

İncelenen metinde /e/ geniş ünlüsünün kimi örneklerde darlaşarak /è/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. /è/ ünlüsü oluşum itibarıyla yarı kapalı bir ünlü olduğundan dolayı aslında bu değişim yarı darlaşma olarak adlandırılabilir. Bu değişimin örnekleri incelenen metinde çok sayıda bulunmaktadır. Örneklerden bazıları kelime içindeki dar ünlülerin etkisiyle kimisi de /y/ ünsüzünün etkisiyle olduğu tespit edilmiştir.

elim (4) “elim”, *geleni* (9) “geleni”, *yetişip* (20) “yetişip”, *yedi* (81) “yedi”, *yér* (181) “yer”.

3.3.1.5.5. /ö/, /o/ > /u/ değişimi

İncelenen metinde /ö/ ve /o/ geniş ünlüsünün bazı örneklerde darlaşarak /u/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu değişime ait örnekler sınırlı sayıda bulunmaktadır.

kuñlúñe (9) “gönlüne”, *umur* (245) “ömür”, *guCālīk* (274) “kocalık, yaşlılık”, *muncuğunuñ* (615) “boncuğunun”, *gurķú* (209) (görkü) “güzelliği”, *buwerşlen* (230) “böğürtlen”.

3.3.1.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

3.3.1.6.1. /i/ > /e/ değişimi

İncelenen metinde /i/ dar ünlüsünün kimi örneklerde genişleyerek /e/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu genişleme örnekleri incelenen metinde kelimelerdeki geniş ünlülerin etkisiyle oluşmuştur.

çemelli (110) “çimenli”, *bērer* (168) “verir”, *geçewer* (203) “geçiver”, *şeçewer* (204) “seçiver”, *eşidāyşām* (375) “işıtsem” *menem* (671) “benim”.

3.3.1.6.2. /ı/ > /i/ > /è/ değişimi

Bu değişimde ilk olarak kalın ünlü olan /ı/ incelerek /i/ ünlüsüne dönüşmüş, sonrasında da oluşum itibarıyla yarı kapalı olan /è/ ünlüsüne dönüşerek genişlemiştir. İncelenen metinde bu değişimin örnekleri genellikle kelime sonlarında görülmekle birlikte sayıca çoktur.

yamanè (171) “yamani”, *ğālmalè* (145) “kalmalı”, *aṛè* (146) “arı”, *yālè* (475) (yālı) “gibi”, *bolmazdè* (539) “olmazdı”, *şolmazdè* (540) “solmazdı”.

3.3.1.6.3. /u/ > /o/ değişimi

İncelenen metinde /u/ dar ünlüsünün kimi örneklerde genişleyerek /o/ ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu genişleme türünün örnekleri metinde sınırlı sayıdadır.

gopğutlu (71) “kupkutlu”, *āyşonâcân* (684) “aysunacan”, *şonda* (696) “şunda”, *şonām* (426) “sunam”, *şoltanından* (646) “sultanından”.

3.3.1.6.4. /ü/ > /ö/, [ó] değişimi

İncelenen metinde /ü/ dar ünlüsünün kimi örneklerde genişleyerek /ö/ veya [ó] ünlüsüne dönüştüğü görülmüştür. Bu genişleme türünün örnekleri metinde oldukça sınırlı sayıdadır.

yörän (820) “yürüyen”, *gotöryār* (870) “götürüyor”, *gorór* (925) “görür”, *tóķenmez* (574) “tükenmez”.

3.3.1.6.5. /u/ > /ı/ > /i/ > /è/

Bu değişimde ilk olarak yuvarlak ünlü olan /u/ ünlüsü, düzleşerek /ı/ ünlüsüne dönüşmüş, sonrasında /i/ ünlüsüne incelmış ve son olarak da oluşum itibarıyla yarı kapalı olan /è/ ünlüsüne dönüşerek genişlemiştir. İncelenen metinde bu değişimin örnekleri genellikle kelime sonlarında görülmekle birlikte sayıca çoktur.

boldè (303) “oldu”, *gurğulè* (443) “kurulu”, *durgulè* (446) “durulu”, *yölè* (481), *o'ķādè* (740) “okudu”.

3.3.1.6.6. /ü/ > /i/ > /è/

Bu değişimde ilk olarak yuvarlak ünlü olan /ü/ ünlüsü, düzleşerek /i/ ünlüsüne dönüşmüş, sonrasında da oluşum itibarıyla yarı kapalı olan /è/ ünlüsüne dönüşerek genişlemiştir. İncelenen metinde bu değişime ait sadece üç örnek tespit edilmiştir bunlar da kelime sonlarında görülmektedir.

öçdè (743) “söndü”, *gócđè* (744) “göçtü”, *döndè* (788) “döndü”.

3.3.2. Ünsüz Değişimleri

Ünsüz değişimleri, kelimedeki bir ünsüzün çeşitli nedenlerle oluşumu bakımından kendine yakın bir ünsüze dönüşmesi olayıdır. İncelenen metindeki ünsüz değişimleri aşağıda verilmiştir.

3.3.2.1. Tonlulaşma

Kelimede bulunan tonsuz ünsüzlerin değişerek yerlerini tonlu karşılıklarına bırakmasına tonlulaşma adı verilmektedir.

3.3.2.1.1. /ç/ > /c/ değişimi

Bu ses değişiminde tonsuz, süreksiz bir ses olan /ç/ sesi iki ünlü arasında kaldığı zaman umumiyetle tonlu, süreksiz bir ses olan /c/ sesine dönüşerek tonlulaşmıştır. Ancak kimi örneklerde ünlü düşmesi sonucu tonsuz ünsüzlerden hemen sonra kullanıldığı da görülmektedir. İncelenen metinde sıklıkla görülmektedir.

gucuğū (486) “küçüğü”, *tapcaḵ* (775) (tapçak) “bulacak”, *ğarlāwacım* (793) “kırlangıcım”, *gitcek* (824) “gidecek”, *ūcı* (900) “ucu”, *öpcek* (1040) “öpecek”.

3.3.2.1.2. /k/ > /g/ değişimi

Bu ses değişiminde tonsuz, ön damak ünsüzü olan /k/ sesi tonlularak ön damak sesi olan /g/ ünsüzüne dönüşmüştür. İncelenen metinde sınırlı sayıda örnekleri bulunmaktadır.

mişgīnler (120) “miskinler”, *hergež* (576) “herkes”, *jūlgāmizde* (710) “ülkümüzde”.

3.3.2.1.3. /k/ > /ğ/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait fazla örnek bulunmamaktadır. Genellikle ince ünlülü kelimelerin sonunda bulunan /k/ sesi ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda tonlularak /ğ/ sesine dönüşmüştür.

gēlşiği (254) “güzelliği”, *peleğīn* (305) “feleğin”, *şowuğu* (496) “soğuğu”, *gereği* (506) “gereği”.

3.3.2.1.4. /k/ > /ğ/ değişimi

Bu ses değişimine ait örnekler incelenen metinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle TT’de söylenişte yer alan kelime başı tonsuz, süreksiz arka damak /k/ sesinin incelenen metinde tonlu, süreksiz, arka damak /ğ/ sesi ile karşılanması ve örneklerin çok sayıda olması önemli bir detaydır.

ğırdıñ (609) “kırdın”, *ğāz* (621) “kaz”, *ğānmaḵ* (625) “kanmaz”, *ğaçanşoñ* (80) “kaçtıktan sonra”, *gopğutlu* (71) “kupkutlu”, *dāşgīn* (175) “taşkın”, *ākğalādır* (198) “akkaledir”.

3.3.2.1.5. /k/ > /ğ/ değişimi

Bu ses değişimi daha çok kalın ünlülü hecelerden hemen sonra gelen tonsuz, süreksiz, arka damak ünsüzü olan /k/ ünsüzünün ünlüyle başlayan bir ek aldığı tonlu, küçük dil ünsüzü olan /ğ/ ünsüzüne dönüşmesiyle oluşmaktadır. Bunun haricinde ek almadan da değişim gösteren örnekleri bulunmaktadır. İncelenen metinde sıklıkla görülmektedir.

*işleğ*e (210) “isteğe”, *tağdīre* (224) “takdire”, *yūroğumun* (233) “yüreğimin”, *āğ* (268) “ak”, *yılğ*i (301) “yılık”, *yağ*ıcı (648) “yakıcı”, *ağ*ıcı (649) “akıcı”.

3.3.2.1.6. /p/ > /b/ değişimi

İncelenen metinde bu değişime ait üç örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden bir tanesi alıntı kelime, diğer ikisi Türkçe kelime olmakla birlikte kelime başında ve sonunda tespit edilmiştir.

garīb (165) “garip”, *yağīb* (175) “yağıp”, *bişenler* (580) “pişenler”.

3.3.2.1.7. /t/ > /d/ değişimi

İncelenen metinde bu değişime ait tonsuzlaşma örnekleri Türkçe kelimelerde de alıntı kelimelerde de sıklıkla görülmektedir.

ḳudrad (3) “kudret, güç”, *yāşda* (31) “yasta”, *erkillikde* (34) “özgürlükte”, *yürökden* (113) “yürekten”, *derzi* (279) “terzi”.

Bazı Türkçe ve alıntı kelimelerde /t/ > /d/ değişiminin ara aşaması olan yarı tonlu /D/ sesi kullanılmıştır.

bu'lūtDur (169) “buluttur”, *bulūD* (268) “bulut”, *ḳāmaDı* (365) “kıymeti”, *erbeD* (405) (erbet) “fena, kötü”.

3.3.2.2. Tonsuzlaşma

Kelime içindeki tonlu ünsüzlerin, tonsuz ünsüzlerle karşılanmasına tonsuzlaşma adı verilmektedir.

3.3.2.2.1. /b/ > /p/ değişimi

İncelenen metinde bu değişime ait üç örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden iki tanesi alıntı kelime, diğeri ise Türkçe kelime olmakla birlikte kelime başında ve ortasında tespit edilmiştir.

pozup (518) “bozup”, *çopallarımız* (605) “çobanlarımız”, *rapbiñ* (886) “rabbin”.

3.3.2.2.2. /c/ > /C/ değişimi

Bu değişime ait örnekler incelenen metinde sınırlı sayıdadır. /C/ sesi /c/ > /ç/ değişiminin ara aşaması olarak ortaya çıkmış yarı tonlu bir sestir. Tonlu /c/ ünsüzünün, yarı tonlu olan /C/ ünsüzüne dönüşmesi tonsuzlaşma olarak değerlendirilmiştir.

eCİzdir (4) “acizdir”, *ūCu* (14) “ucu”, *guwanCı* (210) “kıvancı”, *guCālık* (274) “kocalık, yaşlılık”.

3.3.2.2.3. /c/ > /ç/ değişimi

İncelenen metinde bu değişimden kaynaklı tonsuzlaşma örnekleri sıklıkla görölmektedir. Tonlu bir ses olan /c/ sesi yerine kimi örneklerde de göröldüğü gibi /ç/ sesinin tercih edilmesi tonsuzlaşma eğiliminin örneklerindendir.

ğılıçıñ (13) “kılıcın”, *kuçalığa* (20) “kocalığa, yaşlılığa”, *nāçeřine* (208) “nicesine”, (348) “yalancı”.

3.3.2.2.4. /d/ > /D/ değişimi

Bu değişime ait tonsuzlaşma örnekleri incelenen metinde sınırlı sayıdadır. /D/ sesi /d/ > /t/ değişiminin ara aşaması olarak ortaya çıkmış yarı tonlu bir sestir. Tonlu /d/ ünsüzünün, yarı tonlu olan /D/ ünsüzüne dönüşmesi tonsuzlaşma olarak değerlendirilmiştir.

Dilimde (119) “dilimde”, *Dikinçi* (279) “dikici”, *Diliñ* (478) “dilim”, *gaDir* (549) “kadir”.

3.3.2.2.5. /d/ > /t/ değişimi

Bu ses değişimine ait tonsuzlaşma rneği metinde çok sınırlı sayıda bulunmaktadır.

t (669) “od, ateş”, *ştlığından* (796) “şadlığından”.

3.3.2.2.6. /z/ > /ř/ değişimi

Bu ses değişimine ait tonsuzlaşma rneği incelenen metinde sadece bir kelimedede tespit edilmiştir.

tomuřuņ (74) “temmuzun”.

3.3.2.3. Sreklileşme

Kelime içindeki süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönüşmesi olayına sreklileşme adı verilmektedir. Sreklileşme olayı “sızıcılaşma” ve “akıcılaşma” başlıkları altında incelenecektir.

3.3.2.3.1. Sızıcılaşma

3.3.2.3.1.1. /b/ > /v/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait sızıcılaşma rneği sadece bir kelimedede tespit edilmiştir.

avęa (750) (abęa) “sağanak”.

3.3.2.3.1.2. // > /ř/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait sızıcılaşma rneği sadece  kelimedede tespit edilmiştir.

ęyřli (3) “güçlü”, *ķřek* (605) (kek) “deve yavrusu”, *şağal* (323) “akal”.

3.3.2.3.1.3. /k/, /g/ > /w/ değişimi

İncelenen metinde süreksiz n damak ünsüzleri olan /k/ ve /g/ sadece aşağıdaki örneklerde sızıcılaşarak /w/ sesine dönüşmüştür.

be ģewře (1044) “menekşe”, *melewşe* (410) “menekşe”.

3.3.2.3.1.4. /k/ > /h/ değişimi

İncelenen metinde bu değişime ait sızıcılaşma rnekleri Türkçe ve alıntı kelimelerde oldukça sınırlı sayıda bulunmaktadır. Süreksiz arka damak ünsüzü olan /k/ sızıcılaşarak /h/ ünsüzüne dönüşmüştür.

oĥundan (38) “okundan”, *parĥı* (208) “farkı”, *paĥĭr* (346) “fakir”, *arĥı* (590) “arkı”.

3.3.2.3.1.5. /k/, /ğ/ > /ğ/ değişimi

İncelenen metinde bu değişime ait sızıcılaşma örnekleri geneli Türkçe kelimelerde olmak üzere çok sayıda bulunmaktadır. Süreksiz arka damak ünsüzleri olan /k/ ve /ğ/, sızıcılaşarak/ğ/ küçük dil ünsüzüne dönüşmüştür.

ayğıtlı (148) (aygıtlı) “kararlı”, *bğ* (175) (abğ) “sağanak”, *tağdĭre* (224) “takdire”, *ğ* (268) “ak”, *yılğĭ* (301) “yılkı”, *şağal* (323) “akal”, *ağrm* (358) (ağram) “ağırılık”.

3.3.2.3.1.6. /t/ > /ř/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait sızıcılaşma rneği sadece iki örnekte tespit edilmiştir. Patlayıcı olan /t/ sesi sreklileşip sızıcılaşarak /ř/ sesine dönüşmüştür.

uşştlardan (488) “stamlardan”, *boşşnımda* (226) (bostanımda) “bahçemde”.

3.3.2.3.2. Akıcılaşma

3.3.2.3.2.1. /b/ > /m/ değişimi

Bu ses değişimine ait akıcılaşma rneği incelenen metinde sadece kelime başında tespit edilmiştir. Süreksiz, dudak ünsüzü olan /b/ sesi, /n/ sesinin etkisiyle nazallaşarak /m/ sesine dönüşmüştür.

mnřeņ (29) “binsen”, *men* (50) “ben”, *meniņ* (329) “benim”, *mnda* (341) “bunda”, *m'nnler* (898) “binenler”, *muncuęunuņ* (615) “boncuğunun”.

3.3.2.4. Süreksizleşme

Kelime içindeki sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzlere dönüşmesi olayına süreksizleşme adı verilmektedir.

3.3.2.4.1. /f/ > /p/ değişimi

Bu ses değişimine ait süreksizleşme örnekleri incelenen metinde sıklıkla bulunmaktadır. İTT'ye ait incelenen metinde sistemli ve devamlı bir şekilde Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki /f/ ünsüzü /p/ ünsüzü ile karşılanmıştır (/f/ > /p/). Bilindiği üzere bu kural, STT' de karakteristik özelliklerden biridir. Bu yön itibarıyla bir değişke olan İTT, STT ile karşılaştırıldığında karakteristik özelliğini korumuştur.

vaşpıñdan (4) “vasfından”, *pile* (16) “file”, *şapaķār'lık* (60) “sefakârlık”, *pelek* (79) “felek”, *pıķır* (95) “fikir” *parķı* (208) “farkı”.

3.3.2.4.2. /v/ > /b/ değişimi

İTT'ye ait incelenen metinde “var, var-, ver-” sözcükleri düzenli olarak dudaksılışıp süreksizleşerek kelime başında /b/ sesine dönüşmüştür. Eski Türkçede kelime başında bulunan /b/ ünsüzü birçok Türk lehçesinde ya düşmüş ya da süreklileşerek /v/ sesine dönüşmüştür. Ancak İTT'ye ait incelenen bu eserde bazı sözcüklerde bu özelliğin korunmuştur. Bunun haricinde metinde sadece bir örnekte kelime ortasında /v/ > /b/ değişimi görülmüştür.

bār (3) “var”, *baranlar* (5) “varanlar”, *yalbarma* (16) “yalvarma”, *bērmek* (45) “vermek”, *bārdır* (108) “vardır”.

3.3.2.4.3. /m/ > /b/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait süreksizleşme örneği sadece bir kelimedede tespit edilmiştir.

be'newşe (1044) “menekşe”.

3.3.2.4.4. /s/ > /t/ değişimi

İncelenen metinde bu ses değişimine ait sũreksizleřme ȳrneęi sadece iki kelimedede tespit edilmiştir.

metcĩt (1059) “mescit”, *matal* (830) “masal”.

3.3.2.4.5. /h/ > /k/ değişimi

Bu ses değişimi sonucu oluşmuş sũreksizleřme ȳrnekleri sadece alıntı sȳzcũklerde karşımıza çıkmaktadır. İncelenen metinde sadece ȳç ȳrnek tespit edilmiştir.

aķmaķ (539) “ahmak”, *aķmaķlarıñ* (533) “ahmakların”, *bāķçadan* (683) “bahçeden”.

3.3.2.5. Sũrekli Űnsũzler Arasındaki Deęiřimler

3.3.2.5.1. /ę/ > /ę/ değişimi

İncelenen metinde kimi ȳrneklerde, ȳzellikle de kalın Űnlũlũ ȳrneklerde, arka damak Űnsũzũ olan /ę/ sesi; kũçũk dil Űnsũzũ olan /ę/ sesine dȳnũřmũřtũr.

oğul (25) “oğul”, *yağe* (25) “yağı, dũřman”, *yigĩtlik* (49) “yiğitlik”, *bāęlanĩ* (110) “bağları”, *çȳrȳęũn* (153) “çȳreęini”, *bȳrȳęũn* (154) “bȳreęini”, *āęır* (870) “ağır”.

3.3.2.5.2. /ę/ > /w/ değişimi

Sızıcı, arka damak Űnsũzũ olan /ę/ sesi; incelenen metinde kimi ȳrneklerde dudaksılaşarak yine sızıcı olan /w/ sesine dȳnũřmũřtũr. Bu değişimin ȳrnekleri metinde sınırlı sayıdadır.

ewretDi (850) “ȳęretti”, *dũwĩnler* (842), *şowuğu* (496) “soğuğu”, *ęowřũndāki* (359) “gȳęsũndeki”, *ęuwĩ* (321) “kuğu”, *řāwuķda* (284) “soğukta”, *buwerslen* (230) “bȳęũrtlen”.

3.3.2.5.3. /v/ > /y/ değişimi

Sızıcı, diş-dudak ünsüzü olan /v/ sesi, incelenen metinde kimi örneklerde ağız akıcısı /y/ sesine dönüşmüştür. Bu değişimin örnekleri oldukça sınırlı sayıdadır.

şöygüden (618) “sevgiden”, *şöyürüm* (671) “severim”, *öyüñ* (676) “evin”, *şöygü’lîm* (1039) “sevgilim”, *düyāñ* (241) “devenin”.

3.3.4. Ünsüz İkizleşmesi

Kelimenin orta hecesinde bulunan ve kelimenin vurgusunu üzerinde bulunduran bazı ünsüzlerin oluşumlarındaki tekrarlanma olayına denilmektedir. İncelenen metinde ünsüz ikizleşmesine ait örnekler aşağıda verilmiştir.

goyyār (154) “koyar”, *uyyada* (516) “uykuda”, *niyyetine* (887) “niyyetine”, *diyyān* (948) “diyen”, *emma* (85) “ama”, *derrāñ* (94) “derenin”, *yöllē* (95) “yolu”, *gārraşa* (103) (< ET karı-) “yaşlanmak”.

3.3.5. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Kelime içinde yan yana bulunan aynı ses bilgisel değere sahip iki ünsüzden birinin yitmesi olayına denilmektedir.

kuwāt (44) “kuvvet”, *hakıñ* (8) “hakkın”, *guwātuñ* (1001) “kuvvetin”, *muḥībet* (929) “muhabbet”, *nāḥakı* (902) “haksızlığı”, *dükānci* (281) “dükkançı”.

3.4. Düşme

3.4.1. Ünlü Düşmesi

İncelenen metinde çeşitli fonetik sebeplerden dolayı ünlü düşmesinin gerçekleştiği örnekler tespit edilmiştir. Bu örneklerden kelime başında ünlü düşmesine rastlanmazken örneklerin neredeyse tamamı kelime ortasında gerçekleşmiştir. Kelime sonunda ise ünlü düşmesi görülen sadece bir örnek tespit edilmiştir.

yokārdan (379) “yukarıdan”, *çalnıp* (256) “çalınıp”, *guzlar* (428) “kuzular; kuzulamak, doğurmak”, *wağt* (958) “vakit”, *bolmağna* (960)

“olmasına”, *neçün* (638) “ne için”, *diycek* (463) “diyecek”, *şürcek* (341) “sürecek”, *yiğrim* (1047) “yirmi”.

3.4.2. Ünsüz Düşmesi

İTT’ye ait incelenen metinde ünsüz düşmesine ait birçok örnek tespit edilmiştir. Ünsüz düşmesi örnekleri kelime başında ve çoğunlukla ortasında tespit edilirken kelime sonunda tespit edilmemiştir.

ewurdiñ (611) “çevirdin”, *ĭr* (105) “her”, *mātāçi* (513) “muhtacı”, *allāniñ* (225) “Allahın”, *şō* (15) (< şol) “şu”, *olorē* (100) “onları”, *şolor* (6) “şunlar”, *olårdān* (20) “onlardan”, *ğutular* (78) “kurtulur”, *şırın* (315) “sırrın”, *ğurçuķ* (882) “kurtçuk”, *miwe* (109) “meyve”, *ğı’bāt* (114) “gıybet”, *dīp* (54) “diyip”, *ūķudan* (986) “uykudan”, *şepdik* (741) “serptik”.

Yukarıdaki ünsüz düşmesi örnekleri incelenen metinde düzenli değildir. Bu örneklerden bazıları, yazarın kelimeyi kullanım tercihinden kaynaklanmaktayken bazı örnekler de okuyucu kişinin telaffuzundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte “vur-” fiili incelenen metinde sürekli ve düzenli bir şekilde “ur-” ya da uzun vokalli şekli olan “ūr-” biçiminde kullanılmıştır.

’ūrāñşıñ (426) “vuransın”, *ūruş* (715) “vuruş”, *urmaz* (845) “vurmaz”, *ūrmalıdır* (947) “vurmalıdır”.

3.4.3. Hece Düşmesi

Kelimede hece oluşturan bir ünlünün ya da ünlüyle birlikte bağlantılı olan ünsüzün de düşmesine hece düşmesi denilmektedir. Hece düşmeleri kök hecede olabileceği gibi eklerde de görülmektedir.

“değil” sözcüğü incelenen metinde düzenli olarak hece düşmesine uğramıştır.

dāldir (90) “değildir”, *dāl* (639) “değil”, *dāl* (967) “değil”.

“karınca” sözcüğü incelenen metinde düzenli olarak hece düşmesine uğramıştır.

ğaañçğa (146) “karınca”, *ğaañçğa* (679) “karınca”.

İncelenen metinde ilgi hâli ekinin bazı örneklerde [+nİ] hecesinin düştüğü ve sadece /ñ/ sesinin kaldığı görülmüştür.

meñ boyuma (289) “benim boyuma”, *dèrräñ çağat голу* (94) “derenin ayrı kolu”, *çeşmäñ şuwı* (138) “çeşmenin suyu”, *oñ ĩzında* (1015) “onun izinde”, *muñ ĩzında* (1016) “bunun izinde”.

[-en] sıfat-fiil eki bazı ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde /e/ sesi yardımcı ünsüz olan /y/ ile birlikte düşmüştür.

etmän (169) “etmeyen”, *górmändir* (221) “görmeyendir”, *yörän* (820) “yürüyen”, *dilänler* (834) “dileyenler”, *görünmän* (842) “görünmeyen”.

3.5. Ünlü Birleşmesi

Ünlü birleşmesi, ünlü ile biten bir kelimedden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde ünlülerden birinin yitmesi olayına denir. İncelenen metinde ünlü birleşmesine ait sadece iki örnek tespit edilmiştir.

näçün (899) “ne için”, *belğuçın* (503) “işaret için”.

3.6. Türeme

3.6.1. Ünlü Türemesi

İncelenen metinde kelime ortasında ve sonunda bazı örneklerde ünlü türemesi tespit edilmiştir. Örnekler Türkçe kelimelerde olduğu gibi alıntı kelimelerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bazı kelimelerin olumsuz 2. çokluk şahıs emir çekimlerinden sonra ünlü türemesi olduğu tespit edilmiştir.

çıkmanı (65) “çıkma”, *oturmāne* (148) “oturma”, *bolmāni* (903) “olma”.

Bunların haricinde aşağıdaki örneklerde de ünlü türemesi meydana gelmiştir.

ōzi atını (91) “kendi atını”, *kākı’lık* (414) “keklik”, *meleke* (681) “melek”, *titirāp* (944) “titreyip”, *yowöşel* (61) (yöwşel) “aciz”.

3.6.2. Ünsüz Türemesi

3.6.2.1. /h/, /ħ/ türemesi

Bu iki ses türemesine ait incelenen metinde birer örnek tespit edilmiştir. Ancak “şair” kelimesi incelenen metinde düzenli ve devamlı olarak orta hecede türeyen /h/ ünsüzlü hâli ile kullanılmıştır.

taħlim (488) “talim”, *şahir* (519) “şair”.

3.6.2.2. /j/ türemesi

İncelenen metinde /j/ türemesine ait bir örnek olmakla birlikte kelime başında tespit edilmiştir.

jülgämizde (709) “ülkümüzde”.

4. VURGU

Konuşma esnasında kelimenin bir hecesini diğer hecelerine nazaran daha baskılı, daha yüksek sesle telaffuz ederek öne çıkartılmasına vurgu denmektedir. Vurgu gerçekleşirken dilde baskı, ton, süre gibi hususiyetlerden biri ya da birden fazlası ön plana çıkmaktadır.

4.1. Kelime Vurgusu

Türkçede kelime vurgusu genel olarak kelimenin son hecesinde bulunmaktadır. İTT’ye ait incelenen metinde de vurgu genellikle kelimenin son hecesinde olmakla birlikte istisnaları aşağıda verilmiştir. Ayrıca bazı vurgu uzunlukla karışabilmektedir.

cevān'lık (49) “gençlik”, *şapaķār'lık* (60) “sefakârlık”, *käki'lik* (414) “keklik”, *çāğrı'yān* (290) “çağırın”, *ķo'zūm* (656) “gözüm”, *der'vīş* (852) “derviş”, *gūn'dīz* (955) “gündüz”.

İncelenen metinde kelime vurgusu bazen anlatımı kuvvetlendirmek için orta hecelere kaymaktadır. Bu durum Türkçe kelimelerde de alıntı kelimelerde de görülmektedir.

maz'luma (40) “mazluma”, *īş'lidir* (41) “işlidir”, *in'şāllar* (134) “insanlar”, *dā'yımıñ* (773) “dayımın”, *be'newşe* (1044) “menekşe”.

İncelenen metinde sayı adlarında kelime vurgusu çoğunlukla ilk hecede bulunmaktadır.

'*yāti* (39) “yedi”, '*yiğrim* (1047) “yirmi”, '*otuz* (1047) “otuz”, '*gırkıdan* (1047) “kırktan”.

4.2. Cümle Vurgusu

Cümle vurgusu, cümledeki bir kelimenin diğerlerine göre daha baskılı, daha yüksek sesle telaffuz edilerek öne çıkartılmasına denir. Türkçede cümle vurgusu, fiil cümlelerinde yükleme en yakın ögede, isim cümlelerinde bizzat yüklemde.

Fiil cümlesinde vurgu örnekleri:

ğūlkū toydā gerek 'yāşda ğulūnmez. (31) “Gülmek toyda gereklidir, yasta gülünmez.”

ğılıçñ yerine ğalām 'al ēle. (13) “Kılıcın yerine kalem al ele.”

ācī şōz ötgūrdūr 'yürökden geçer. (113) “Acı söz keskindir yürekten geçer.”

İsim cümlesinde vurgu örnekleri:

uzaķ yōluñ belenD peşliğ'i 'bārdır. (115) “Uzak yolun kisası uzunudur.”

ağzı bīr yāşānlar zevāldan 'dāşdır. (458) “Ağzı bir yaşayanlar yok olmaktan uzaktır.”

nāle ēden 'kōpdūr dūnyā yüzünde. (817) “Feryat eden çoktur yeryüzünde.”

Soru cümlelerinde ise vurgu, soru anlamı taşıyan ya da soru eki eklenmiş sözcüklerde bulunmaktadır. Türkçenin takip edilebilir belgeleri içerisinde sadece Köktürk Türkçesinde edat olan *mu*¹⁰ diğer tarihî Türk lehçeleri içerisinde ünlü uyumana bağlanarak ekleşmiştir. İTT’ye ait incelenen metinde de soru unsuru ek olarak karşımıza çıkmaktadır.

şayraķ bilbilleriñ 'haçan uçanın? (51) “Hoş sesli bülbüller ne zaman uçtu?”

yağşılıķ 'ne 'pīşlik edipdi şaña? (610) “İyilik, ne kötülük etti sana?”

ğüneşden şōradım 'yaķımlımı şen? (643) “Güneşe sordum, parıldar mısın?”

'erkekmi 'ayālmı şına ōziñi? (293) “Erkek mi kadın mı ölç kendini?”

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Bulak, 2019.

2. BÖLÜM

BİÇİM BİLGİSİ

Biçim Bilgisi başlığı; isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, fiiller, bağlaçlar, edatlar ve ünlemler gibi kelime türleri üzerinden ele alınacaktır.

1. İSİMLER

1.1. İsim Yapımı Ekleri

Bilindiği üzere yapım ekleri kelime kök ve gövdelerine gelerek onlardan yeni anlamlar türeten kimi zaman da kelimelerin türünü değiştiren eklerdir.

1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

Bu kategorideki ekler, isim kök ya da gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler türeten dolayısıyla yeni anlamlar kazandıran eklerdir. İTT’ye ait incelenen metinde isimden isim yapma ekleri “Türkçe İsimden İsim Yapma Ekleri” ve “Farsça Kaynaklı İsimden İsim Yapma Ekleri” başlıkları altında incelenecektir.

1.1.1.1. Türkçe İsimden İsim Yapma Ekleri

1.1.1.1.1. {+çe+}

Bu ek, eşitlik ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Eklendiği kelimeye küçültme ve benzerlik anlamları yüklemektedir. İncelenen metinde ekin sadece tek şekli tespit edilmiştir ve işlek değildir.

nāçe (992) “ne kadar”, *nāçeşi* (215) “ne kadarı”, *birçe* (450) “birisi”.

1.1.1.1.2. {+CI+}

Bu ek, isim köklerine gelerek yeni bir alışkanlık, meslek ve uğraş anlamları türetmiştir. İncelenen metinde tonlu ve tonsuz biçimleri bulunmakla birlikte tonsuz biçimlerinin kullanımı daha yoğundur ve sadece düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Bu ek, metnin tamamına bakıldığında hayli işlek bir ektir.

awçı (443) “avcı”, *yalançı* (348) “yalancı”, *yōlağçı* (263) “yolcu”, *Dikinçi* (279) “dikişçi”, *aydımcı* (416) “konuşmacı”, *şözleyci* (488) “konuşmacı”.

1.1.1.1.3. {+çIIIk+}

Bu ek STT’de de olan, {+çI+} ve {+IIk+} eklerinin birleşimiyle oluşan, eklendiği sözcükte iş ve meslek anlamları oluşturan bir ektir (Buran ve öte., 2014:185). İncelenen metinde sadece üç örneği tespit edilmiştir.

ğurākçılık (171) “kuraklık”, *bañılçılık* (538) “kıskançlık”, *kınçılıkda* (1086) “kincilikte”.

1.1.1.1.4. {+çuk+}; {+çaķ+}

Bu ekler, isim kök ve gövdelerine eklenerek küçültme ya da sevgi anlamı katmaktadır. Ancak incelenen metinde sadece küçültme anlamında kullanılmıştır. İki ekin de sadece birer örneği tespit edilmiştir.

ğurçuk (882) “kurtçuk”, *tumārçaķlı* (614) “Kadınlar tarafından giyilen yuvarlak streç kısa bir elbise”.

1.1.1.1.5. {+daş+}

Bu ek; aynı durumda bulunma, eşlik, bağlılık, ortaklık anlamları oluşturan bir ektir. İncelenen metinde bu ekin sadece bir örneği tespit edilmiştir.

yōldaş (884) “yoldaş”.

1.1.1.1.6. {+ğa+}

Bu ek de işlek olmayan bir ektir. Türk dilinin önceki dönemlerinden beri sadece “öz+ge” ve “baş+ka” kelimelerinin üzerinde kalıplaşmıştır (Ergin, 2000: 175). İncelenen metinde de tek örneği vardır.

başğa (846) (< ET baş+ğa) “başka”.

1.1.1.1.7. {+ki+}

Bu ek isim kök ya da gövdelerine gelerek bulunma, bağıllık ve aitlik anlamları katmaktadır. Yine cümlede sıfat ve zamir olarak kullanılan kelimeler türetmektedir.

hāzırki (61) “şimdiki”, *gowşündäki* (359) “göğsündeki”, *yürókdäki* (378) “yürekteki”.

1.1.1.1.8. {+kek+}

Bu ek daha çok Eski Türkçe Dönemi’nde [+gak+], [+gek+], [+kak+], [+kek+] biçimleriyle kullanılan bir ekti ve eklendiği isim kök ve gövdelerini kuvvetlendirme, belirginleştirme görevi vardı (Ergin, 2000: 175). İncelenen metinde işlek olmayan bir ektir.

erkek (113) “erkek”, *eşek* (1016) (< ET eş+kek) “eşek”.

1.1.1.1.9. {+IX+}; {+lí+}

Bu ek, isim kök ve gövdesine gelerek onlardan yeni sıfatlar oluşturmaktadır. Sıfatlar isim soylu oldukları için bu ekle yapılan isimler hem sıfat hem isim olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2000: 159).

Eski Türkçede de bu ek {+IXg} olmak üzere çok şekilliydi. Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken kelime sonu, ek başı, ek sonu ve birden çok heceli kelimelerin orta hecesindeki /g/ sesinin düşmesiyle birlikte {+IX} şeklini almıştır. İTT’ye ait incelenen metinde de çok şekilli hâli görülmekle birlikte oldukça işlek bir ektir.

ğudraDlı (40) “kudretli, güçlü”, *ayğıtlı* (148) “kararlı”, *ğuneşli* (73) “güneşli”, *çemelli* (110) “çemenli”, *ātlı* (11) “adlı”, *yağışlı* (169) “yağışlı”, *ğopğutlu* (71) “kupkutlu”, *boylu* (270) “boyu”, *’ğúyçlüdür* (38) “güçlüdür”, *dúrlü* (675) “türlü”.

1.1.1.1.10. {+IXk+}

Bu ek, Türkçenin eski dönemlerinden itibaren en yaygın isimden isim yapma eklerinden biri olarak kullanılagelmiştir. Eklendiği isim kök ve gövdelerinden yeni yer, alet, meslek, topluluk isimleri türettikleri gibi yine

soyut ve somut isimler de türeterek cümlede sıfat görevinde kullanılabilirler. İncelenen metinde yuvarlak ve düz ünlülü hâllerinin yanında bir de alt sesbirimli hâli kullanılmaktadır. Oldukça işlek bir ektir.

cevān'lık (49) “civanlık, gençlik”, *ayrāl'lık* (81) “ayrılık”, *erkeklik* (65) “erkeklik”, *dilberlik* (929) “güzellik”, *erkillikde* (34) “özgürlükte”, *yig'itlik* (48) “yiğitlik”, *dōstluk* (741) “dostluk”, *şerhoşluk* (973) “sarhoşluk”, *kópçülükde* (490) “toplulukta”, *şūycülük* (1090) “tatlılık”.

1.1.1.1.11. {+mān+}

Bu ek, isim kök ve gövdelerine gelerek benzerlik, büyüklük, üstünlük veya abartma anlamları katmaktadır (Yelten, 2011: 154). İncelenen metinde bu ek “Türkmen” kelimesi üzerinde tespit edilmiştir.

Türkmen adının etimolojisiyle ilgili Türkoloji alanında en yaygın görüşlerden birini paylaşan J. Deny “koyu Türk, saf kan Türk” anlamlarına gelen Türk+men biçimine dayandırmaktadır (Buran ve öte., 2014: 155).

türkmān (76) “Türkmen”.

1.1.1.1.12. {+şİz+}

Bu ek, {+IX+}; {+lî+} eklerinin olumsuz biçimidir. İsim kök ve gövdelerine gelerek o şeyin olmadığını ya da bulunmadığını ifade etmektedir. İncelenen metinde sadece düz ünlülü biçimleri kullanılmaktadır. Türk dilinin eski dönemlerinden beri işlek bir ektir.

duydānşız (244) “habersiz”, *toḳayşız* (932) “ormansız”, *tikenşız* (960) “dikensiz”, *şebāpşız* (847) “sebepsiz, nedensiz”.

1.1.1.2. Farsça Kaynaklı İsimden İsim Yapma Ekleri

1.1.1.2.1. {+bî+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ön ek olmakla birlikte eklendiği isim kök ve gövdelerini olumsuz anlam katmaktadır. İncelenen metinde sadece tek örneği tespit edilmiştir.

bîzārdır (295) “bezmiştir, bıkmıştır”.

1.1.1.2.2. {+can+}

Bu ek özel isimlere getirelerek sevgi anlamı katmaktadır. İncelenen metinde sadece iki örneği bulunmaktadır.

āyṣonācān (684) “Aysunacan; Aysunacığım”, *māhımcān* (688) “Mahımcan; Mahımcığım”.

1.1.1.2.3. {+daar+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ek olmakla birlikte incelenen metinde sadece üç örneği tespit edilmiştir. Türkçe {+II+} eki gibi isimden isim yapma görevi vardır. Metinde hiçbir Türkçe kelimenin kök ya da gövdesine gelmemiştir.

māldaar (744) “mal sahibi”, *cāndaar* (863) “canlı”, *wepadaar* (967) “vefalı”.

1.1.1.2.4. {+gär+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ek olmakla birlikte incelenen metinde sadece iki örneği tespit edilmiştir ve bu örnekler de Türkçe kökenli bir kelime değildir.

ṣowdagär (280) “tüccar”, *āṣgür* (428) “açık, belli”.

1.1.1.2.5. {+ḥana+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ek olmakla birlikte incelenen metinde sadece iki örneği tespit edilmiştir ve bu örnekler de Türkçe kökenli bir kelime değildir.

ḡamḥanadır (78) “gamhanedir”, *meyḥanalan* (1081) “meyhaneyle”.

1.1.1.2.6. {+iṣṭān+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ek olmakla birlikte incelenen metinde sadece tek örneği tespit edilmiştir ve bu örnek de Türkçe kökenli bir kelime değildir.

ḡuliṣṭānīn (110) “gül bahçesi”.

1.1.1.2.7. {+zār+}

Bu ek, Farsça kökenli bir ek olmakla birlikte incelenen metinde sadece tek örneği tespit edilmiştir ve bu örnek de Türkçe kökenli bir kelime değildir.

gūlzār (173) “gül bahçesi”.

1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiilden isim yapma ekleri, fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler türeten dolayısıyla yeni anlamlar kazandıran eklerdir. İncelenen metindeki fiilden isim yapma ekleri aşağıda verilmiştir:

1.1.2.1. {-a+}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler türetmektedir. İşlek bir ek olmamakla birlikte metinde sadece iki yerdeki *yara* kelimesinde tespit edilmiştir.

yāra (1071) (< yar-a) “yara”, *yāra* (1030) “yara”.

1.1.2.2. {-Ak+}

Çok işlek bir ek olmakla birlikte anlam itibarıyla fiili çok defa yapan kişiyi, olanı, yapılanı fiillerin etkisinde kalan çeşitli nesneleri karşılamaktadır (Ergin, 2000: 188). İncelenen metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

gorkāk (104) (< kork-ak) “korkak”, *tayāk* (244) (< tay-ak) “sopa”, *yaldırāk* (720) (< yaldır-ak) “parlak”, *ürkek* (106) (< ürk-ek) “ürkek”, *şürók* (420) (< sür-ek) “sürek”.

Bu ek, üstüne ünlüyle başlayan bir ek daha aldığında sonundaki süreksiz /k/ ve /k/ sesi süreklileşip sızıcılaşılmaktadır.

orağın (156) (< or-ak+ın) “orağın”, *yatağē* (751) (< yat-ak+ı) “yatağı”, *şaçağını* (154) (< saç-ak+ı+n+ı) “saçağını”.

1.1.2.3. {-ç+}

Bu ek, incelenen metinde sadece tek kelime üzerinde tespit edilmiştir. Cümlede ilgili işi yapanı ya da yapıları ifade etmektedir. Türkiye Türkçesinde bu ek, *sev-i-n-ç*, *kıskan-ç*, *iğren-ç* gibi kelimelerde görülmektedir.

Ek, genellikle dönüşlülük anlamı katan {-n+} fiilden fiil yapma ekiyle kullanıldığı için ekin görünümü {-nç+} gibi algılanmaktadır. Ancak ekin doğru görünümü {-ç+} biçimindedir (Ergin, 2000: 191).

buysānçlı (200) (< buysa-n-ç+lı) “gururlu”.

1.1.2.4. {-g+}, {-k+}

Bu ek, anlam itibarıyla fiilin gösterdiği harekete uğrayan, kimi zaman o hareketten doğmuş bulunan ya da o hareketi yapan nesneleri karşılar (Ergin, 2000: 188). Türkçenin tarihî seyri boyunca sürekli olarak kullanılagelmiş işlek eklerden biridir. İncelenen metinde tonlu şekillerinin yanı sıra tonsuz şekillerine ait örnekler de tespit edilmiştir.

şīlağ (480) (< şīla-ğ) “hürmet”, *işleg* (933) (< isle-g) “istek”, *yumuk* (807) (< yum-u-k) “yumuk”, *elek* (1062) (< ele-k) “elek”, *şowuk* (760) (< şowu-k) “soğuk”, *açık* (60) (< aç-ı-k) “açık”, *béyik* (358) (< bëyi-k) “büyük”, *bulaşıkdır* (23) (< bula-ş-ı-k+dır) “bulaşıktır”.

1.1.2.5. {-ğI+}, {-gü+}, {-ku+}

Bu ek de Türkçenin tarihî seyri boyunca işlek olarak kullanılan bir ektir. Eylemin hareketiyle ilgili çeşitli nesneleri karşılar. İncelenen metinde daha çok tonlu şekilleri bulunmaktadır.

çapğı (674) (< çap-gı) “koşu”, *yazğı* (89) (< yaz-ğı) “yazı”, *şöyentgi* (164) (< söye-n-t-gi) “dayanak”, *şöyğü* (653) (< söy-gü) “sevgi”, *ūku* (873) [< ūy(u)-ku] “uyku”.

1.1.2.6. {-ğın+},{-ğın+}

Bu ek daha çok yapılan iş ve olan durumları karşılamak için metinde kullanılmıştır. Türkçenin tarihî seyrinden beri kullanılan bu ekin Türkiye Türkçesinde çok şekilli, tonlu ve tonsuz hâlleri kullanılmaktayken incelenen metinde sadece tonlu hâllerinden iki biçimi tespit edilmiştir.

dāşğından (649) (<daş-ğın+dan) “taşkından”, *yangıllı* (74) [yangıllı < yangınlı (< yan-ğın+lı)], “yangınlı, çok sıcak”, *gızğıllıkdan* (859) [gızğıllıkdan < gızğınlıkdan (< gız-ğın+lık+dan)] “kızgınlıktan”, *cōşgun* (253) (< coş-ğın) “coşkun”.

1.1.2.7. {-I+} {-u+}

Bu ek, esas itibarıyla Eski Türkçe Dönemi’nde {-(I)ğ}, {-(U)ğ} biçimleriyle işlek olarak kullanılan fiilden isim yapma ekiydi. Bilindiği üzere Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişte kelime sonu, ek başı, ek sonu ve birden çok heceli kelimelerin orta hecesindeki /ğ/ sesi düşmüştür. Buradaki asıl ekimiz {-ğ+} düştükten sonra yardımcı ünlüler ek hüviyetine bürünmüş ve dolayısıyla bugünkü biçimleri ortaya çıkmıştır. İncelenen metinde işlek bir ek değildir.

yağşılar (18) [(yağşı < yakşı < yakış-ı) yakış-ı+lar] “iyiler, güzeller”, *'dōlu* (176) (< dol-u) “dolu”, *āğri* (494) (< eği-i) “eğri”.

1.1.2.8. {-ıcı+}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerinin üstüne gelerek yeni isimler türetmektedir. Anlam itibarıyla nesnenin devamlılığını karşılamaktadır. İncelenen metinde sadece tek biçimli hâli bulunmakla birlikte iki kelimedede tespit edilmiştir.

yağıcı (648) (<yağ-ıcı) “yakıcı”, *ağıcı* (649) (< ağı-ıcı) “akıcı”.

1.1.2.9. {-Iş+}, {-uş+}

Bu ek, genel anlamda fiil kök ve gövdelerin üstüne gelerek onlardan hareket ve iş isimleri türetmektedir. İncelenen metin itibarıyla işlek bir ektir ve düz ünlülü hâlleri daha sık görülmektedir.

yağışlı (169) (< yağ-ış+lı) “yağışlı”, *yāşeyiş* (220) (< yāşe-y-iş) “yaşayış”, *ūruş* (715) (< ur-uş) “vuruş”.

1.1.2.10. {-m+}

Bu ek, fiil gövdelerinden ziyade fiil köklerinin üstüne gelerek o işle ilgili nesne, durum, eşya veya o işten oluşan varlıkları ifade etmektedir. İncelenen metinde işlek bir ektir.

aydım (270) (< ayd-ım) “türkü, şarkı”, *aydımcı* (416) (< ayd-ım+cı) “ozan, şarkıcı”, *bilim* (6) (< bil-i-m) “bilim”, *ölüm* (108) (< öl-ü-m) “ölüm”.

1.1.2.11. {-mA+}

Bu ek, fiilden isim yapma ekleri içerisinde en işlek olanlarından birisidir. Fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan iş isimleri oluşturmaktadır. İncelenen metinde ekin [-ma+] biçimi daha sık görülmektedir.

yazmağā (4) (< yaz-ma+ğā) “yazmaya”, *buyşanmağā* (8) (< buyşa-n-ma+ğā) “gururlanmaya”, *tutmağā* (443) (< tut-ma+ğā) “tutmaya”, *yetmeğīñ* (210) (< yet-me+ğ+iñ) “yetmenin”, *yitmeğē* (543) (< yit-me+ğē) “yitmeye”, *yüzmeğī* (1074) (< yüz-me+ğī) “yüzmeyi”.

1.1.2.12. {-mAk+}

Bu ek, fiilden isim yapma ekleri arasında işleklik sahası bakımından en yaygın olanıdır. Bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen bu ek onlardan yeni hareket isimleri oluştururlar.

ayrılmaḳ (18) [< ay(1)r-ı-l-maḳ] “ayrılmak”, *almaḳ* (1094) (< al-maḳ) “almak”, *yāşamaḳ* (71) (< yaşa-maḳ) “yaşamak”, *bērmek* (45) (< ber-mek) “vermek”, *işlemek* (84) (< işle-mek) “istemek”, *gezdirmek* (90) (< gez-dir-mek) “gezdirmek”.

1.1.2.13. {-mur+}

Bu ek işlek olmayan bir ektir. Sadece *yağmur* kelimesinde klişeleşmiş olarak bulunmaktadır (Ergin, 2000: 198).

yāğmuri (268) (< yağ-mur+ı) “yağmuru”.

1.1.2.14. {-n+}

Bu ek, işleklik sahası bakımından çok geniş olmamakla birlikte canlılığını korumuş eklerden birisidir. Fiilin gösterdiği hareketi yapanı daha çok yapılanı ifade etmektedir.

ekinci (278) (< ek-i-n+ci) “ekinci, çiftçi”, *Dikinçi* (279) (< dik-i-n-çi) “dikici, terzi”, *gêlin* (660) (<gêl-i-n) “gelin”, *bútım* (229) (< bút-ı-n) “bütün”, *oyunlan* (716) (< oy¹¹-u-n-lañ) “oyunla”.

1.2. İsim Çekimi Ekleri

İsim çekim ekleri, isim kök ve gövdelerine gelerek kendi türleriyle ya da fiillerle geçici bağ kuran eklerdir. İsim çekim ekleri, Türkçede genellikle yapım eklerinden sonra gelmekle birlikte sözcükte anlam değişikliğine yol açmamaktadır.

1.2.1. Çoğul Eki

Çoğul eki isim kök ve gövdelerinden hemen sonra gelerek, sayılabilen varlıkların adlarından sonra çokluğu ifade ederken sayılamayan varlıkların adlarından sonra abartıyı ifade etmektedir (Demir ve Yılmaz, 2014: 201). Çoğul eki gelen sözcükle diğer sözcükler arasında herhangi bir geçici bağ kurulmamakla birlikte çoğul eki sadece geldiği sözcüğü etkiler. Bununla birlikte diğer isim çekim eklerinden daha önce kullanılmaktadır.

İTT’ye ait incelenen metinde çoğul eki {+lAr} olarak tespit edilmiştir.

yağşılar (18) “iyiler, güzeller”, *ālīmlar* (55) “alimler”, *ayāllar* (103) “kadınlar”, *bilbilleriñ* (51) “bülbüllerin”, *īşler* (84) “işler”, *gūller* (239) “güller”.

¹¹ *Oyun* kelimesi Türk dilinin en eski kaynaklarından itibaren bu biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Ancak kimi Türkologlar bunun “oy-” kökünden türediği ile ilgili ihtilafa düşmektedir. Hasan Eren ise “oy-” kökünden türediğini ve Saha Türkçesinde *sıçramak* anlamında korunduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Eren 1999: 311.

Sözcük içerisindeki yuvarlaklaşma temayülünden dolayı bazı örneklerde [+lâr] biçimleri de görülmektedir. Ancak Bunların sayısı fazla değildir.

ululâr (124) “ulular, büyükler”, *ğuşlârê* (320) “kuşları”, *ğoyullâr* (710) “koyunlar”.

1.2.2. İyelik Ekleri

İsim kök ya da gövdelerine gelen iyelik ekleri; sahiplik, mülkiyet anlamı bildirerek o nesnenin ya da kavramın hangi şahsa ait olduğunu belirtmektedir.

İyelik eklerinin sahiplik, mülkiyet işlevleriyle birlikte sayı ve kişileri aynı anda ifade etmesi bakımından birden çok işlevi bulunmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2014: 200). Ancak genellikle mülkiyet işlevinin belirginliği dolayısıyla diğer işlevler göz ardı edilmektedir. Söz gelimi *arabam* sözcüğü ifade bakımından birinci kişiyi, bir arabayı ve o arabanın bir kişiye ait olduğunu ifade etmektedir.

İTT’ye ait incelenen metinde iyelik ekleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: İyelik Ekleri Tablosu

	Tekil	Çoğul
1. şahıs	{+(X)m}	{+(X)mXz}, {+(X)múz}
2. şahıs	{+(X)ñ}, {+(X)n}	-
3. şahıs	{+X}, {+sI}	{+lArI}

1. Tekil Şahıs İyelik Eki

úlkāmiñ (73) “ülkemin”, *içimde* (118) “içimde”, *ķōzüm* (118) “gözüm”, *boşşānımda* (226) “bostanımda, bahçemde”, *toyuma* (291) “toyuma”.

2. Tekil Şahıs İyelik Eki

õziñi (293) “kendini”, *hızmatıñda* (331) “hizmetinde”, *kõzıñi* (294) “gözünü”, *gurbuñ* (44) “gücün”.

Yine incelenen metinde az sayıda olsa da 2. tekil şahıs iyelik ekinin ön damak /n/ si ile kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

şağlāt çağın bār (9) “söyle, vaktin var”, *tébġat yüzüne gúlşe bır zamān* (53) “Dünya yüzüne gülse bir an”, *yüroğine rapbıñ sıtğın bāğlaşa* (886) “Yüreğine tanrının sıtkı bağlansa”, *niyyetine görä yetër maqşada* (887) “Niyetine göre ulaştır maksada”.

3. Tekil Şahıs İyelik Eki

İncelenen metinde 3. tekil şahıs iyelik ekinin, ünsüzle biten kelimelerde {+X} biçimi kullanılırken ünlüyle biten kelimelerde {+sI} biçimi kullanılmıştır. İncelenen metinde ünlüyle biten kelimelerde kullanılan iyelik ekinin sadece düz-dar biçimi tespit edilmiştir.

cevān'lık eşeri (49) “gençlik eseri”, *õzi atını* (91) “kendi atını”, *tañrınıñ oğundan* (38) “tanrının okundan”, *āktokoy çölünde* (201) “Aktogay Çölü”, *oD dāneşi* (144) “ot tanesi” *cennet ġapışını* (206) “cennet kapısını”.

1. Çoğul Şahıs İyelik Eki

İncelenen metinde 1. çoğul şahıs iyelik ekinin çok şekilli biçimleri tespit edilmiştir. Ancak metin geneline bakıldığında düz-dar biçimli hâlleri daha sık görülmektedir.

bābamız (105) “babamız”, *ķollerimize* (599) “göllerimize”, *yolumuz* (173) “yolumuz”, *öyümüz* (1081) “evimiz”, *yürdüümüz* (185) “yurdumuz”.

2. Çoğul Şahıs İyelik Eki

İncelenen metinde 2. çoğul şahıs iyelik eki tespit edilmemiştir.

3. Çoğul Şahıs İyelik Eki

ğapıları *ğaríblara yapılmaz* (389) “Kapıları gariplere kapanmaz”,
tomuş *ayları* gelğın (191) “Yaz ayları gelin”, *gozleri* *dānādan başğa zāt*
ğormez (846) “Gözleri bilgeden başkasını görmez”.

1.2.3. Aitlik Eki

Yukarıda “İsimden İsim Yapma Ekleri” başlığının altında incelenen {+ki+} eki, aslında edat kökenlidir ancak Türkçenin tarihî dönemlerinden beri ekleşmiş olarak bulunmakla birlikte edatlık izlerini bünyesinde barındırmaktadır (Ergin, 2000: 162-163). Yine bununla birlikte çekim eklerinden sonra geldiği, iyelik eki gibi yardımcı ses aldığı ve aitlik anlamı bulundurarak bir tür iyelik işlevi taşıdığı için isim çekim eki karakteri taşımaktadır (Ergin, 2000: 226). Açıklamalardan hareketle incelenen metinde eke ait örnekler bu başlık altında da verilecektir.

ğowşündäki (359) “göğsündeki”, *yürokdäki* (616) “yürekteki”, *hāzırki* (61) “şimdiki”.

1.2.4. Hâl Ekleri

1.2.4.1. İlgi Hâli Eki

İlgi hâli eki, bir isimle diğer bir isim arasında bağılılık bulunduğunu belirten ektir. İncelenen metinde ünlü ile biten kelimelerden sonra {+nİñ}, {+nuñ} kullanılırken ünsüzle biten kelimelerden sonra {+Xñ} biçimleri kullanılmaktadır.

türkmāniñ *īl* (166) “Türkmenin ili”, *atıñ* *ğımmatı* (483) “atın kıymeti”, *yōluñ* *şağı* (93) “yolun sağı”, *gózüñ* *yağsısı* (566) “gözün güzeli”, *dünyāniñ* *ğamından* (913) “dünyanın gamından”, *tañrınıñ* *oğundan* (38) “tanrının okundan”, *muncuğunuñ* *şeşi* (615) “boncuğunun sesi”.

İncelenen metinde ünlü ile biten bazı kelimelere ilgi eki eklendiğinde ekteki bazı kısımların düşerek sadece {+ñ} biçiminin kaldığı tespit edilmiştir.

oñ *īzında* (1015) (< onuñ *īzında*) “onun izinde”, *muñ* *īzında* (1016) (< munuñ *īzında*) “bunun izinde”.

1.2.4.2. Belirtme Hâli Eki

Bu ek, doğrudan ismi fiile bağlayarak yükleme ve belirtme bildiren, fiilin nesnesini yapan bir hâl ekidir. Bu ek Eski Türkçede isimlerden sonra {+ğ}, {+g}; iyelik ekli kelimelerden sonra {+n} ve zamirlerden sonra kullanılan {+nI} olmak üzere üç şekildeydi (Ergin, 2000: 232).

İsimlerden sonra kullanılan {+ğ}, {+g} ekleri bilindiği üzere Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken düşmüş ve yanındaki yardımcı ünlü, ekin görevini üzerine alarak {+X} biçiminde kullanılmaya başlanmış ve işlevliğini arttırarak genel belirtme hâli eki olarak kullanılmıştır. Zamirlerden sonra kullanılan {+nI}, yuvarlak ünlülü hâlleri de üzerine alarak {+nX} biçiminde kullanılmıştır.

İyelik ekli kelimelerden sonra kullanılan {+n} eki ise Batı Türkçesi içerisinde Türkiye Türkçesinin ağızlarında ve diğer Batı Türkçesi lehçelerindeki kimi iyelik ekli kelimelerde kullanılmaktadır. İncelenen metinde belirtme hâli eki {+X}, {+nI}, {+nu} ve {+n} şeklinde tespit edilmiştir.

kuñlúñe geleni (9) “gönlüne geleni”, *çıkan atı* (90) “çıkan atı”, *kóru gór* (216) “körü gör”, *yüroğumü* (366) “yüreğimi”, *gózüni* (56) “gözünü”, *şonu* (856) “şunu”, *onu* (795) “onu”, *gúnün dērñeşen* (815) “gününü derlesen”, *yérin bilipdir* (794) “yerini bilmiştir”.

1.2.4.3. Yönelme Hâli Eki

Yönelme hâli eki; isim kök ya da gövdelerine getirilerek ismi fiile bağlar ve fiille ilgili bir yönelme, yaklaşma ifadesi kazandırır. İncelenen metinde yönelme hâli eki olarak {+A} biçimi tespit edilmiştir.

hâwâya (33) “havaya”, *kuçalığa* (20) “kocalığa, yaşlılığa”, *eCİze* (44) “acize”, *işleğe* (210) “isteğe”.

1.2.4.4. Bulunma Hâli Eki

Bulunma hâli eki, eklendiği isimleri fiillere bağlayarak fiilin olduğu yeri ve bulunduğu durumu ifade etmektedir. İncelenen metinde bulunma hâli eki olarak {+dA} biçimi tespit edilmiştir.

boşşānında (226) “bahçemde”, *başında* (283) “başında”, *çölünde* (200) “çölünde”, *yerde* (339) “yerde”.

Yine incelenen metinde sadece bir kelimedeki ilerleyici ses benzeşmesinden kaynaklı [+ne] biçimi tespit edilmiştir.

demenne (410) “düzde”.

Ayrıca metinde yuvarlak ünlülü bir kelimedeki bulunma hâli ekinin ünlüsünde ses benzeşmesi neticesinde yuvarlaklaşma temayülü tespit edilmiştir.

toyda (31) “toyda”.

1.2.4.5. Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli eki, isimleri fiillere bağlayarak genel anlamda ismin ayrılma, çıkma, uzaklaşma durumunu ifade etmek için isimlere getirilir. İncelenen metinde ayrılma hâli eki olarak {+DAn} biçimi tespit edilmiştir.

vaşpıñdan (4) “vasfindan”, *öyüñden* (66) “evinden”, *dōdaḡtan* (629) “dudaktan”, *ceşetten* (1028) “cesetten”.

Yine incelenen metinde bulunma hâli eki olan {+dA} az sayıda da olsa ayrılma hâli eki işlevinde kullanılmıştır.

āz kópūñ ĩzında hīc waḡt gezmedik (901) “Azın çoğun peşinden hiç koşmadık”, *yaḡşılarn hatārında şeçewer* (204) “iyilerin yanından seçiver”, *boşşānlar içinde gorkez yüzüñi* (1037) “Bahçeler içinden göster yüzünü”.

1.2.4.6. Vasıta Hâli Eki

Vasıta eki; fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen ektir. Eski Türkçede bu ek {+n}’dir. Ancak bu ek zamanla işlevliğini kaybetmiş ve *ile* edatı, vasıta anlamını üzerine almıştır (Ergin, 2000: 237-238).

Bunun haricinde vasıta eki olan {+n}, *ile* edatıyla kalıplaşmış ve {+ilen} biçimini ortaya çıkarmıştır. İTT’ye ait incelenen metinde vasıta eki, ek başındaki /i/ ünlüsünü düşürmüş ve {+lan} biçiminde tespit edilmiştir.

Bununla birlikte bu eke sahip sadece iki örnek bulunmaktadır. Metin genelinde vasıtalık görevini *bilen* edatı taşımaktadır.

oyunlan (716) “oyunla”, *meyhanalan* (1081) “meyhaneyle”.

1.2.4.7. Eşitlik Hâli Eki

Bu ek; isim kök veya gövdelerine gelerek onları fiillere bağlayan, fiillerin nasıl ve ne şekilde yapıldığını ifade eden eklerdir. Anlam itibarıyla bir benzerlik ve eşitlik anlamları oluşturduğu gibi görelilik ve kadarlık ifadeleri de katabilmektedir. İncelenen metinde eşitlik eki olarak {+çA} biçimi tespit edilmiştir ancak işlevliği oldukça azdır.

'ākçadan (686) “akçadan”, *näçe* (209) “ne kadar?”.

1.2.4.8. Yön Hâli Eki

Yön eki, cümlede fiilin olduğu yönü göstermek için isimlere getirilen ektir. İncelenen metinde yön eki olarak {+âr(u)} biçimi tespit edilmekle birlikte sadece tek kelimeyle örneği bulunmuştur.

yokârdan (379) (< yok+âr(u)+dan) “yukarıdan”.

Tablo 8: Hâl Ekleri Tablosu

İlgi Hâli Eki	{+nIn}, {+nuñ}, {+Xñ}
Belirtme Hâli Eki	{+X}, {+nI}, {+nu}, {+n}
Yönelme Hâli Eki	{+A}
Bulunma Hâli Eki	{+dA}
Ayrılma Hâli Eki	{+DAn}, {+dA}
Vasıta Hâli Eki	{+lan}
Eşitlik Hâli Eki	{+çA}
Yön Hâli Eki	{+âr(u)}

1.2.4.9. Soru Eki

İsimleri fiillere soru bakımından bağlayan, isimlerin soru şekillerini oluşturan ektir. Soru eki bir çekim eki olarak sadece isimlere değil fiillere de eklenmektedir.

Türkçenin tarihî seyri boyunca sadece Köktürk Türkçesinde tek şekilli olarak kullanılan *mu* edatı, Eski Uygur Türkçesinden itibaren ünlü uyumuna tabii olmaya ve ekleşmeye başlamıştır (Bulak, 2019: 313). İncelenen metinde soru eki, yazıda kelimeye bitişik olarak yazılan {+mI} biçimindedir.

bārmu ağıcı? (649) “var mı akıcı?”, *'yaqımlımı sen?* (643) “yakıcı mısın?”, *'hökümlimi sen?* (646) “hükümlü müsün?”, *'ayālmı* (293) “kadın mı?”.

2. SIFATLAR

Sıfatlar, cümlede isimlerden önce gelerek onların konumlarını, miktarlarını veya çeşitli açıdan özelliklerini belirten sözcük türleridir. Kendisi de isim soylu olan sıfatlar, cümlede tek başına kullanıldığında yani herhangi bir nesnenin vasıf ya da belirtme adı olmadığında isim olarak kullanılırlar.

Yine sıfatlar, cümlede yanındaki isme bakmaksızın bünyesine çekim eki almazlar. Sıfatlar, isimleri türlü yönlerden ele aldıkları için temelde *niteleme* ve *belirtme* sıfatları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

2.1. Niteleme Sıfatları

Nesnelerin içinde bulundurdıkları durum, renk, biçim, boy vb özellikleri belirten sıfatlara niteleme sıfatları denilmektedir.

erbet zaman (26) “kötü zaman”, *āzāt gūş* (33) “özgür kuş”, *duru çeşmāñ* (36) “duru çeşmenin”, *ēlwān gūl* (180) “kırmızı gül”, *gara çay* (530) “siyah çay”.

2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları; nesnelerin yerlerini işaret eden, onların sayılarını belirten, soru ve belirsizlik bakımından bildiren sıfatlara denir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere belirtme sıfatları, nesnelerin içerisinde barındırdıkları

özelliklerden ziyade geçici özelliklerini ifade etmektedir. Bu sıfatlar nesneleri belirginleştirme türlerine göre dörde ayrılmaktadır: *İşaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *soru sıfatları* ve *belirsizlik sıfatları*.

2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, isimleri işaret yoluyla belirterek onların yerlerini belirler. İşaret sıfatları ancak bir isimden önce gelip onu belirttiğinde sıfat görevinde kullanılmaktadır. Cümlede tek başına bulunduğu anda işaret zamiri görevindedir. İncelenen metinde işaret sıfatı olarak *bu*, *şu*, *şol*, *şö*, ve *ol* tespit edilmiştir.

bu aşırda (356) “bu asırda”, *bu zamān* (728) “bu zaman”, *şu şıpat* (106) “şu sıfat”, *şu zamān* (390) “şu zaman”, *şol yağdayi* (129) “şu durumu”, *şol ĩşde* (456) “şu işte”, *şö söz* (345) “şu söz”, *şö yağdayda* (15) “şu durumda” *ol ĩşin* (454) “o işin”, *ol çağdan* (920) “o çağdan”.

2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları; isimlerin önüne gelerek onların miktarlarını, sıralarını, sayılarını belirten sıfatlardır. Cümlede tek başına kullanıldığında sadece sayı ismi olarak kullanılmaktadır. Sayı sıfatları kendi içinde; *asıl sayı sıfatları*, *sıra sayı sıfatları*, *üleştirme sayı sıfatları*, *kesir sayı sıfatları* ve *topluluk sayı sıfatları* başlıklarına ayrılmaktadır. Ancak incelenen metinde sadece *asıl sayı sıfatları* bulunmaktadır.

2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı

Nesnelerin sayılarını belirten sıfatlara asıl sayı sıfatı adı verilmektedir. Asıl sayı sıfatları isimlerden önce eksiz bir şekilde kullanılmaktadır. İncelenen metindeki asıl sayı sıfatına dair örnekler aşağıda verilmiştir.

bır bela (858) “bir bela”, *iki yılı* (300) “iki yılı”, *büş ğuni* (401) “beş günü”, *yetmiş yāşımı* (326) “yetmiş yaşımı”.

2.2.3. Soru Sıfatları

Nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlara *soru sıfatları* adı verilir. İncelenen metinde soru sıfatları; *nāçe*, *ne*, *hayşı* olarak tespit edilmiştir.

nāçe *zād* (209) “kaç kişi?”, *ne* *pēydā* (881) “ne fayda?”, *hayşı* *piķır* (553) “hangi fikir?”.

2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Nesnelere ait hususiyetleri özellikle de sayılarını ve miktarlarını belirsiz bir şekilde bildiren sıfatlara *belirsizlik sıfatları* adı verilir. İncelenen metinde belirsizlik sıfatları; *bır*, *bútın*, *başğa*, *kā*, *her*, *her bır*, *ķóp*, *hīç* olarak tespit edilmiştir.

bır *zamān* (43) “bir zaman”, *bır* *yōlağçi* (263) “bir yolcu”, *bútın* *dāğlari* (229) “bütün dağları”, *başğa* *zāt* (846) “başka kişi”, *kā* *zamāllar* (59) “bazı zamanlar”, *her* *yēriñ* (193) “her yerin”, *her bır* *īş* (135) “her bir işi”, *ķóp* *īşler* (84) “çok işler”, *hīç* *zamān* (525) “hiçbir zaman”.

3. ZARFLAR

Zarflar; fiilleri, sıfatları, sıfat-fiilleri ve tür bakımından diğer zarfları herhangi bir çekim eki almaksızın durum, zaman, yer-yön, ölçü ve soru gibi çeşitli bakımlardan niteleyerek onları daha belirgin hâle getiren ve sınırlandıran isim soylu sözcük türüdür. Zarflar da sıfatlar gibi cümlede tek başına kullanıldıklarında isim görevindedirler.

Zarflar kendi içinde *durum* (*nasıllık-nicelik*) *zarfları*, *zaman* *zarfları*, *yer-yön* *zarfları*, *ölçü* (*miktar*) *zarfları* ve *soru* *zarfları* olmak üzere beş başlık altında incelenecektir.

3.1. Durum (Nasıllık-Nicelik) Zarfları

Durum zarfları, fiilin nasıl oluştuğunu belirten sözcük türüdür. Hâl ve tavır ifade eden tüm isimler durum zarfı olma niteliği taşır. Bunların yanı sıra ismin zarflık hâllerinden olan eşitlik ve vasıta eki alan isimler de durum zarfları görevinde kullanılabilmektedir. İncelenen metinde durum zarfı örneği taşıyan birçok kelime grubu tespit edilmiştir.

bāḡī ḡālırın (54) “baki kalırım”, *durū* bolyār (138) “duru oluyor”, *doḡru* durar (139) “doḡru durur”, *ayḡıtlı* yāşa (148) “kararlı yaşa”, *erbet boldu* (728) “kötü oldu”, *açıp* goydı (922) “açıp koydu”, *añşāt tut* (909) “kolay tut”, *ümşüm oturma* (984) “boş oturma”.

3.2. Zaman Zarfları

Fiilin ne zaman yapıldığını belirten zaman isimleri, cümlede zaman zarfı görevinde kullanılmaktadır. İncelenen metindeki zaman zarflarına ait örnekler aşağıda verilmiştir.

'ḡīce ḡún'dīz yanar (956) “gece gündüz yanar”, *bu ḡīce yaḡtıllıḡ yētişdi bize* (1035) “bu gece özgürlük yetiştirdi bize”, *ḡún'dīz tapar men* (955) “gündüz bulurum”, *aydıptır ĩr zamān ata bābamız* (105) “söyler her zaman ata-babamız”, *artıḡ bolār döwlet mālın zıyāda* (514) “artık olur malın mülkün berekette”, *haçan gidenin bilmez* (346) (< EAT kaçan) “ne zaman gittiğini bilmez”. *yēne öçdüḡ* (1034) “yine söndük”.

3.3. Yer-Yön Zarfları

Cümlede fiilin göstermiş olduğu hareketin yönünü ve yerini belirten zarf türüne *yer-yön zarfları* adı verilir. İncelenen metinde yer-yön zarfı olarak sadece *dāş* sözcüğü tespit edilmiştir.

dāş düşüp (21) “uzak düşüp”, *dāş eyle* (937) “uzak eyle”.

3.4. Ölçü (Miktar) Zarfları

Ölçü (miktar) zarfları; fiilleri, sıfatları, kendi türünden olan zarfları, sıfat-fiil ve zarf-fiilleri azlık-çokluk ve derece bakımından niteleyen sözcük türleridir. İncelenen metindeki ölçü (miktar) zarfları aşağıda verilmiştir.

āz ḡeple (123) “az konuş”, *āz boldé* (721) “az oldu”, *ḡóp içip* (945) “çok içip”, *hiç ḡālmaz şen* (516) “hiç kalmazsın”.

3.5. Soru Zarfları

Fiillerin yer, yön, zaman, sebep, nitelik ve derecelerini soru zamirlerinden yararlanarak soru yoluyla belirten zarf türüdür (Korkmaz, 1992: 138). İncelenen metindeki soru zarfları aşağıda verilmiştir.

nācūn oturup *şen*? (899) “niçin oturuyorsun?”, *niçün* bilmān (894) “niçin bilmem?”, *’haçan* uçanın?(51) “ne zaman kaçtı?”, *niçik* geçenin? (802) “nasıl geçti?”, *niçik* öçenin? (803) “nasıl söndü?”.

4. ZAMİRLER

Zamirler, temsil amacıyla kişi ya da nesnelerin yerini tutan isim soylu sözcük türleridir. Sıfatlar ve zarflar gibi varlıkları bizzat nitelemeyip geçici surette yerlerini tutar ve onları temsil ederler. Zamirler; *şahıs zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri*, *işaret zamirleri*, *belirsizlik zamirleri* ve *soru zamirleri* olmak üzere beş alt başlık altında ele alınacaktır.

4.1. Şahıs Zamirleri

Kişi ve nesnelerin yerlerini tutarak onları geçici surette temsil eden sözcüklere *şahıs zamirleri* adı verilmektedir. Şahıs zamirleri teklik ve çokluk olmak üzere 1, 2 ve 3. şahıs şeklinde ayrılmaktadır.

Tablo 9: Şahıs Zamirleri Tablosu

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	men	biz
2. şahıs	şen	şiz
3. şahıs	ol, o	olâr

Teklik 1. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde teklik 1. şahıs zamiri *men* olarak tespit edilmiştir.

şöymüşem men (236) “sevmişim ben”, *yeke men dāl* (1011) “yalnız ben değil”, *aydayın men şaāa* (942) “söyleyeyim ben sana”, *men hem şahır boların* (519) “ben de şair olurum”.

Teklik 1. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

menin (331) “benim”, *maāa* (824) “bana”.

Teklik 1. şahıs zamiri, yönelme hâli ekiyle çekimi esnasında *mañ* hâlini almaktadır. Bu da Eski Türkçede ekin [+ğa], [+ge] biçiminden kaynaklanmaktadır. Teklik 1. şahıs zamirinin sonundaki /n/ ile /ğ/ ya da /g/ birleşerek /ñ/ sesini oluşturmuştur¹². Şahıs zamirinin içerisindeki /e/ ince ünlüsünün de bu art damaksılaşmanın etkisiyle yönelme hâli çekimi esnasında /a/ sesine dönüştüğü düşünülmektedir.

Teklik 2. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde teklik 2. şahıs zamiri *şen* olarak tespit edilmiştir.

şen yādıma düşen wağtım (474) “sen aklıma geldiğinde”, *şen kór bolmaşañ* (213) “sen kör değilsen”, *şen cıhaniñ şāhı şen* (861) “sen cihanın şahısın”, *dāş éyle şen* (937) “uzak tut sen”.

Teklik 2. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

şende (3) “sende”, *şeniñ* (41) “senin”, *şaña* (15) “sana”.

Teklik 2. şahıs zamiri, yönelme hâli çekimi esnasında *şañ* hâlini almaktadır. Bunun değişim, yukarıda teklik 1. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi esnasında meydana gelen değişimle aynı sebeptendir.

Teklik 3. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde teklik 3. şahıs zamiri *ol* ve *o* olarak tespit edilmiştir. Bunlardan *ol* biçiminde olanları sadece eksiz kullanımlarda bulunurken *o* biçiminde olanları isim çekim eklerini aldığı anda karşımıza çıkmaktadır. Metinde eksiz hâlde sadece bir örneği tespit edilmiştir.

ol hem şöyüşmeli (970) “o da sevmeli”.

Teklik 2. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

onuñ (554) “onun”, *oñ* (1015) “onun”, *onu* (853) “onu”.

¹² Detaylı bilgi için bk. Ergin, 2000: 269.

Çokluk 1. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde çokluk 1. şahıs zamiri *biz* olarak tespit edilmiştir.

biz şahinîñ dādına (952) “biz şairin feryadına”, *biz bilen yoldaşlık eden* (1019) “biz ile yoldaşlık eden”, *biz õz pālimizden* (990) “biz kendi hâlimizden”.

Çokluk 1. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

bizden (49) “bizden”, *bizi* (445) “bizi”, *bize* (872) “bize”, *biziñ* (1084) “bizim”.

Çokluk 2. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde çokluk 2. şahıs zamiri *şiz* olarak tespit edilmiştir.

şiz ezizi çağır'yān (290) “siz azizi çağırıyorum”, *nĩrede şiz kãbũ gidip gelenler?* (833) “neredesiniz Kâbe’ye gidip gelenler?”.

Çokluk 2. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

şize (310) “size”, *şizden* (648) “sizden”.

Çokluk 3. Şahıs Zamiri

İncelenen metinde çokluk 3. şahıs zamiri *olār* olarak tespit edilmiştir.

olār aşıkdırlar (954) “onlar aşıklardır”, *eğer olār kıowum hĩşin bolmaşa* (499) “eğer onlar hısıım, akrabān değilse”.

Çokluk 2. şahıs zamirinin metinde tespit edilebilen hâl ekleriyle çekimleri aşağıdaki gibidir:

olāre (100) “onları”, *olārdan* (21) “onlardan”.

4.2. Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamiri, söz içinde yapılan işin yapan kişiye döndüğünü anlatan ve şahıs kavramını pekiştirerek belirten zamirlere denir (Korkmaz, 1992: 48). İncelenen metinde dönüşlülük zamiri *õz* olarak tespit edilmiştir.

õz hâlimizdan (989) “kendi hâlimizden”, *õz pâlimizden* (990) “kendi niyetimizden”, *õz eliñ bilen* (1075) “kendi elin ile”.

Dönüşlülük zamiri, hâl ve iyelik ekleriyle çekimlenebilmektedir. Bu çekimlere ait örnekler aşağıdaki gibidir:

õzi (41) “özü, kendisi”, *õziñ* (203) “özün, kendin”, *õziñi* (293) “özünü, kendini”, *õziñden* (370) “özünden, kendinden”, *õzim* (868) “özüm, kendim”, *õzine* (923) “özüne, kendine”.

4.3. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri; nesneleri işaret etme ve gösterme bakımından karşılayan, işaret ederken de yakınlık-uzaklık anlamı katan kelime türleridir. İncelenen metinde işaret zamirleri; *bu*, *mu*, *şol*, *şo ol*, *o* olarak tespit edilmiştir. Bunlardan *mu*, *şo* ve *o* işaret zamirleri sadece üzerlerine ek aldıklarında bu şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte metinde işaret zamirlerinin kullanım sıklığı işaret sıfatlarına göre daha azdır.

diydi bu bir sırdır (876) “dedi bu bir sırdır”, *şol ilâcıdır* (401) “şu ilacıdır”, *ol hem şolmalı bolâr* (111) “o da solmalıdır”.

İşaret zamirleri, ismin hâl ekleri ve çokluk eki gibi isim çekim ekleriyle çekimlenebilmektedir. Misalleri aşağıdaki gibidir:

şolor (6) “şunlar”, *muñ* (1016) “bunun”, *onı* (109) “onu”, *onda* (133) “onda”, *şonda* (376) “şunda”, *onuñ* (554) “onun”, *şonu* (856) “şunu”, *onu* (795) “onu”.

4.4. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, nesneleri belirsizlik yönünden temsil eden kelime türleridir. İncelenen metinde tespit edilen belirsizlik zamirleri aşağıda verilmiştir.

hîç kim (952) “kimse”, *bîri* (265) biri, *her kılm* (419) “her kim”, *bır nâçe* (280) “bazı”, *nâçeşine* (208) “kimisine”, *bağışi* (681) “hepsi”.

4.5. Soru Zamirleri

Söz içinde nesneleri soru bakımından temsil eden zamirlere *soru zamirleri* denir. İncelenen metinde soru zamirleri *kim*, *ne*, *nāme* olarak tespit edilmiştir.

'*kim gèrek?*' (694) “kim gerek”, *nāme bārdır* (651) “ne vardır?”, *nāme goyduñ* (585) “ne koydun?” *neçün* (638) “ne için?”.

5. FİİLLER

5.1. Fiil Yapımı Ekleri

5.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsimden fiil yapma ekleri, isim kök ve gövdelerine ya da fiil kök ve gövdelerinden oluşturulan isim gövdelerine eklenerek yeni fiiller türetmektedir. Bu ekler yeni türettikleri fiillerde yapma veya olma ifade etmektedirler. İncelenen metinde tespit edilen isimden fiil yapma ekleri şunlardır:

5.1.1.1. {+A-}

Bu ek, isim kök ve gövdelerine eklenerek yapma veya olma ifade eden geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Çok işlek olmamakla birlikte bugün sadece belli başlı kelimelerde görülmektedir.

yāşa (148) (< yāş+a-) “yaşal”, *yāşeyiş* (220) (< yāş+e-y-iş+) “yaşayış”, *oynaşak* (695) (< oy(u)n+a-şa-k) “oynasak”, *dile* (14) (< dil+e-) “dile!”.

5.1.1.2. {+Al-}

Bu ekin işleklik sahası geniş olmamakla birlikte genellikle sıfatlardan fiil oluşturmaktadır (Ergin, 2000: 181). İncelenen metinde sadece iki örneği tespit edilmiştir.

kópelendir (356) (< kóp+el-en+dir) “çoğalmıştır”, *doğralmağ* (729) (< doğr(u)+al-mağ+ı) “doğrulması, düzelmesi”.

5.1.1.3. {+de-} > [+le-]

İşleklik sahası oldukça dar olan bu ek genellikle ses taklidi isimlerden fiil yapmaktadır. İncelenen metinde bir kelimedede örneğine rastlanılan bu ekin sadece akıcılaşmış [+le-] biçimi bulunmaktadır.

işlemek (84) (< iz-de) “istemek”.

5.1.1.4. {+l-}

Bu ek de tıpkı {+Al-} eki gibi sonu ünlü ile biten sıfatlardan yeni fiiller oluşturmaktadır. İşleklik sahası çok geniş olmamakla birlikte incelenen metinde sadece tek örneği bulunmaktadır.

gocālşa (104) (< goca+l-şa) “kocasa, yaşlansa”.

5.1.1.5. {+IA-}

Bu ek neredeyse her çeşit ismin kök ve gövdesine eklenerek onlardan yeni fiiller yapmaktadır. Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, isimden fiil yapma ekleri içerisinde en işlek olanıdır. İncelenen metinde de çok sayıda örnekleri bulunmaktadır.

oylanıp (58) (< oy-la-n-ıp) “düşünüp”, *gollaşa* (165) (< gol+la-şa) “kollasa, korusa”, *başla* (455) (< baş+la) “başla!”, *şeslemek* (86) (< şes+le-mek) “seslemek, çağırmak”, *gēpleşen* (123) (< gēp+le-şe-n) “sözlesen, söylesen”, *işleyāne* (496) (< iş+le-y-ān+e) “işleyene, çalışana”.

5.1.1.6. {+r-}

Bu ek, işlek olmamakla birlikte olma ifade eden isimden fiil yapma ekidir. Genellikle ses taklidi isimlerden yeni fiiller oluşturmaktadır. İncelenen metinde sadece iki örneği tespit edilmiştir.

bāğırmaṣ (535) (< bāñ+ı+r-maṣ) “bağırmaṣ”, *çāğīrdī* (774) (< çāğ+ī+r-dī) “çağırdı”.

5.1.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiilden fiil yapma ekleri, fiil kök ve gövdelerine eklenerek onlardan yeni fiiller oluşturmaktadır. Fiilden fiil yapma eklerinin sayıları az olmasına rağmen işlevliği genellikle geniştir. İncelenen metindeki fiilden fiil yapma ekleri aşağıda verilmiştir.

5.1.2.1. {-ar-}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan yaptırma ve oldurma ifade eden yeni fiiller oluşturmaktadır. Fiilden fiil yapma ekleri içerisinde işlevliği oldukça sınırlıdır. İncelenen metinde sadece üç örneği tespit edilmiştir.

çıkarma (10) (< çık-ar-ma) “çıkarma!”, *çıkarp* (991) (< çık-ar-ıp) “çıkarp”, *gaytarma* (46) (< gayt-ar-ma) “döndürme”.

5.1.2.2. {+dXr-}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine eklenerek onlardan yaptırma ve oldurma ifade eden yeni fiiller oluşturmaktadır. İşlevlik sahası geniş olan bu ek az önceki *yaptırma* ve *oldurma* ifadelerinden de anlaşılacağı üzere eklendiği fiilleri ettirgen çatılı fiil yapmaktadır. İncelenen metinde sadece tonlu biçimleri tespit edilmiştir.

gızdırşın (88) (< gız-dır-sın) “kızdırşın”, *gezdirşin* (91) (< gez-dir-şin) “gezdirşin”, *boğdurâr* (271) (< boğ-dur-âr) “boğdurur”, *döndürme* (350) (< dön-dür-me) “döndürme”.

5.1.2.3. {-l-}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine pasiflik ve meçhullük görevleriyle eklenerek edilgen çatılı fiiller oluştururlar. Oluşturdukları bu yeni fiillerde gösterilen hareketi kimin yaptığı belli olmamaktadır. İşlevlik sahası oldukça geniş olan bu ekin incelenen metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

gırılmaz (45) (< gır-ı-l-maz) “kırılmaz”, *tapılmaz* (274) (< tap-ı-l-maz) “bulunmaz”, *çözüldi* (378) (< çöz-ü-l-di) “çözüldü”, *yazılmalı* (379) (< yaz-ı-l-malı) “yazılmalı”, *saçılmaz* (876) (< saç-ı-l-maz) “saçılmaz”.

Bu ek, sonu /l/ ile biten veya ünlü ile biten kelimelere eklenmemektedir. Bu şekildeki fiillere pasiflik ve meçhullük anlamlarını katan ek [-n-] ekidir. Aslında [-n-] eki dönüşlülük eki olmakla birlikte {-l-} ekinin kullanılmadığı yerlerde pasiflik ve meçhullük anlamlarını oluşturmak için dönüşlülük ekinden hareketle ortaya çıkmıştır.

Yani genel anlamda Türkçede pasiflik ve meçhullük anlamlarını {-l-} eki oluşturur. Bu ekin kullanılmadığı durumlarda [-n-] eki kullanılmaktadır. Bu ek; ayrı bir ek olarak değil, {-l-} ekinin farklı bir biçimi olarak sayılmalıdır.¹³ Bu durumun incelenen metinde üç örneği tespit edilmiştir.

bilinmez (28) (< bil-i-n-me_z) “bilinmez”, *gülünmez* (31) (< gül-ü-n-me_z) “gülünmez”, *şözenmelidir* (130) (şöz+le-n-meli-dir) “söylenmelidir”.

5.1.2.4. {-mA-}

Bu ek, bütün fiil kök ve gövdelerine olumsuzluk fonksiyonuyla eklenerek *olmama* ve *yapmama* anlamı ifade eden yeni fiiller oluşturmaktadır. Bu sebeple *olumsuzluk eki* olarak da adlandırılmaktadır. Fiilden fiil yapma ekleri kategorisi altında en işlek olan ektir. İncelenen metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

çıkarma (10) (< çık-ar-ma) “çıkarma!”, *yalbarma* (16) (< yalbar-ma) “yalvarma”, *gaytarma* (46) (< gayt-ar-ma) “döndürme”, *gepleme* (123) (< gēp+le-me) “söyleme, konuşma”, *bilmeşe* (160) (< bıl-me-şe) “bilmeşe”, *şöndürebilmeyār* (234) (< şö-n-dür-ebil-me-yār) “söndüremiyor”.

5.1.2.5. {-n-}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine eklenerek kendi kendine olma veya yapma ifade etmektedir. Bu ekle kurulan fiillerde gösterilen hareket, işi yapan kişiye ya da nesneye tesir ettiği için bu eke *dönüşlülük eki* adı verilmektedir. İşleklik sahası geniş olan bu ekin, incelenen metinde örnekleri çok sayıda bulunmaktadır.

¹³ Detaylı bilgi için bk. Ergin, 2000: 203-207.

aylanşan (999) (< ayla-n-şan) “gezinsen”, *şallanıp* (424) (şal-la-n-ıp) “sallanıp”, *dāğlanmaşın* (504) (< Far. dāğ: dağ+la-n-ma-şın) “dağlanmasın” *bāğlanyār* (505) (< bāğ+la-n-yār) “bağlanıyor”.

5.1.2.6. {-r-}

Bu ek de fiil kök ve gövdelerine eklenerek onlardan yaptırma ve öldurma ifade eden yeni ettirgen çatılı fiiller oluşturmaktadır. İşleklik sahası geniş olan bu ekin oluşturduğu fiillerin tümü geçişli biçimdedir. İncelenen metinde çok sayıda örneği bulunmaktadır.

bitiryāndir (231) (< bit-i-r-yān+dir) “bitirendir”, *ölçerme* (118) (< ölçe-r-me) “coşturma, harlatma”, *yetirşen* (810) (< yet-i-r-şe-n) “ulaştırırsan”, *geçiryār* (284) (< geç-i-r-yār) “geçirir”.

5.1.2.7. {-ş-}

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine eklenerek gösterilen işin birden fazla kişinin ortaklaşa yaptığını ifade etmektedir. Eskiden itibaren Türkçede işlek olarak kullanılan bu ekteki oluş, ortaklaşma görevine dayanarak karşılıklı veya beraber yapılma anlamı oluşturmaktadır. İncelenen metinde bu eke ait örnekler sıklıkla görülmektedir.

şōraşāymaz (544) (< şōra-ş-āy-maz) “soruşamaz”, *ğarişyār* (170) (< ğar-ı-ş-yār) “ğarişiyor”, *yetişip* (20) (< yèt-i-ş-ip) “yetişip”, *şöyüşmeli* (970) (< şöy-üş-meli) “sevişmeli”.

5.1.2.8. {-t-}

Bu ek de fiil kök ve gövdelerine eklenerek onlardan yaptırma ve öldurma ifade eden yeni ettirgen çatılı fiiller oluşturmaktadır. Bu ekin işleklik sahası, {-r-} ve {+dXr-} eklerine göre biraz daha sınırlı olmakla birlikte geniştir.

goyalt (1053) (< goya+l-t) “koyultmak”, *bo'yāt* (985) (< bo'yā-t-) “boyat”, *şağlāt* (9) (< şağ+lā-t-) “çıkart, söyle”, *bukreltdi* (163) (< bukre-l-t-ti) “büktürdü”.

5.1.2.9. {-y-}

Fiilden fiil yapma ekleri arasında işleklik sahası bakımından oldukça dar olan bir ektir. Bu ek, Eski Türkçede {-d-} şeklindeydi. Ancak Eski Türkçedeki /d/ ünsüzü, Batı Türkçesinde /y/ ünsüzüyle karşılandığı için {-y} biçimini almıştır (Ergin, 2000: 215). İncelenen metinde sadece iki örnekte tespit edilmiştir.

goyyār (154) (< ET *ko-d*: *go-y-yār*) “koyar”, *doymaz* (525) (< ET *to-d*: *do-y-maz*) “doymaz”.

5.2. Fiil Çekimi Ekleri

5.2.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, fiilin belirttiği hareketi hangi şahsın yaptığını veya o harekette hangi şahsın olduğunu gösteren eklerdir. Türkçedeki *ben*, *sen*, *o*, *biz*, *siz*, *onlar* şahıslarının her biri için ayrı bir şahıs eki vardır. Bu şahıs ekleri, her zaman sözcükte *bildirme* ve *tasarlama* eklerinden sonra kullanılmaktadır. Şahıs ekleri; *zamir kaynaklı*, *iyelik kaynaklı* ve şahıs bildirmesi bakımından *emir ekleri* olmak üzere üç tiptir. Bunlardan üçüncü tip olan emir ekleri, tasarlama kipleri içerisinde yer alacaktır.

5.2.1.1. Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri

Bu birinci tip şahıs ekleri, şahıs zamirlerinin zamanla ekleşmesinden oluştuğu için şahıs zamirleri kaynaklıdır. İTT’ye ait incelenen metinde zamir kaynaklı şahıs ekleri; geniş zaman, şimdiki zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır. STT’de olduğu gibi metinde de gelecek zamanın şahıs çekimleri şahıs zamirleriyle sağlanmaktadır.¹⁴ Gereklilik çekiminin ise sadece 3. teklik şahıs çekimi bulunmaktadır.

¹⁴ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Doerfer G. ve Hecshe W., 1998; Buran ve öte., 2014.

1. Tekil Şahıs

İncelenen metinde zamir kaynaklı 1. tekil şahıs eki {-(I)n} biçimindedir. Bu şahıs ekinin şimdiki zaman ve geniş zaman çekimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

'*çāğiryārın toyuma* (330) “çağırıyorum toyuma”, *onu goryārın* (853) “onu görüyorum”, *men hem şahır boların* (519) “ben de şair olurum”, *duryān* (59) “duruyorum”, *goryān* (61) “görüyorum”, *goryārın* (853) “görüyorum”.

İncelenen metinde öğrenilen geçmiş zamanın {-XpDIr} yapısına ait 1. tekil şahıs çekimi bulunmazken [-mış], [-müş] yapısına ait 1. tekil şahıs çekimi ve bir örnekteki geniş zaman çekiminde {-Am} şekli tespit edilmiştir. Ancak bu örneklere ait metinde üç örnek tespit edilmiştir.

şöymüşem (236) “sevmişim”, *gālmışam* (664) “kalmışım”, *gālmışam* (333) “kalmışım”, *gorķarām* (374) “korkarım”.

Ayrıca geniş zamanın 1. teklik şahısla çekimi aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bazen *men* şahıs zamiri ile sağlanmıştır.

baķar men (58) “bakarım”, *gezer men* (924) “gezerim”, *tapar men* (955) “bulurum”, *yanar men* (1023) “yanarım”.

2. Tekil Şahıs

İncelenen metinde zamir kaynaklı 2. tekil şahıs eki {-şın} biçimindedir. Bu şahıs ekinin sadece geniş zaman çekiminde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak metinde bu şahıs ekine tek örnek bulunmaktadır.

yāşārşın (480) “yaşarsın”.

Tıpkı 1. teklik şahıs çekiminde olduğu gibi geniş zamanın 2. teklik şahıs çekimi aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere genellikle *şen* şahıs zamiri ile sağlanmıştır.

gorór şen (925) “görürsün”, *şürör şen* (926) “sürersin”, *orár şen* (928) “oraklarsın”, *gēcirer şen* (994) “geçirirsin”, *tapmaz şen* (999) “bulmazsın”, *yortar şen* (1015) “koşarsın”.

3. Tekil Şahıs

İTT'ye ait incelenen metinde zamir kökenli 3. teklik şahıs çekiminde şahıs eki kullanılmamakta, eksiz çekimlenmektedir.

bolupdır (390) “olmuş”, *yētipdir* (685) “yetişmiş”, *çolâşyār* (119) “dolaşıyor”, *uçyār* (258) “uçuyor”, *beğendiryār* (76) “beğendiriyor”, *geçiryār* (286) “geçiriyor”, *yağdırar* (268) “yağdırır”, *şağdırar* (269) “sağdırır”, *ğırmalıdır* (1086) “kırmalıdır”, *ūrmalıdır* (947) “vurmalıdır”, *ğórmeli* (30) “görmeli”, *bērmeli* (136) “vermeli”.

1. Çoğul Şahıs

Zamir kaynaklı 1. çoğul şahıs çekimi incelenen metinde tespit edilmemiştir.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde zamir kaynaklı 2. çoğul şahıs eki {-şîñız} biçimindedir. Bu şahıs ekinin sadece geniş zamanın olumsuz çekimi ile bir örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir.

ğālmarsîñız (466) “kalmazsınız”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde zamir kaynaklı 3. çoğul şahıs eki {-lAr} biçimindedir. Bu şahıs ekinin sadece geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Metinde bu şahıs çekimine ait sadece beş örnek bulunmaktadır. Şimdiki zaman çekiminde {-yār} ekindeki /r/ sesinin kimi örneklerde gerileyici benzeşmeye uğrayarak /l/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

çıkārlar (396) “çıkarlar”, *ğaplārlar* (940) “kaplarlar”, *diyārler* (155) “diyorlar”, *diyāller* (438) “diyorlar”, *diyāller* (440) “diyorlar”.

Tablo 10: Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri Tablosu

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	{-(I)n}, {-Am}	–
2. şahıs	{-şİñ}	{-şİñiz}
3. şahıs	-Ø	{-lAr}

İTT’ye ait metinde şahıs zamiri kaynaklı şahıs ekleri incelendiğinde düzenli bir kullanım olmadığı tespit edilmiştir. Teklik 1 ve 2. şahıslardaki çekimlerin bazen şahıs zamirleriyle yapılması dikkat çekici bir husustur. Yine az sayıda olsa da teklik 1. şahısta {-Am} biçimlerinin kullanılması da bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca çokluk 1. şahısa ait örneğin bulunmaması, 2 ve 3. şahıslardaki örneklerin metinde az sayıda olması Günbed Ağzı’nın bir hususiyeti olarak karşımıza çıkabilmektedir.¹⁵

5.2.1.2. İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri

Şahıs eklerinin ikinci tipini oluşturan bu ekler, köken itibarıyla adından da anlaşılacağı üzere *iyelik ekleri* kaynaklı olmakla birlikte süreç içerisinde fiillerle çekimlenen şahıs ekleri hâline gelmiştir. İncelenen metinde görülen geçmiş zaman, şart kipi ve sadece 2. tekil şahısta şimdiki zaman çekimlerinde bu şahıs eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Aslında bu tipteki şahıs ekleri Eski Türkçede sadece görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılmakla birlikte Batı Türkçesine geçişte şart kipiyle de kullanılmaktadır (Ergin, 2000: 287).

1. Tekil Şahıs

İncelenen metinde iyelik kaynaklı 1. tekil şahıs eki {-m} biçimindedir. Bu şahıs ekinin görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹⁵ Detaylı bilgi için bk. Yıldırım, 2008: 102.

şalamlaşdım (613) “selamlaştım”, *diydım* (650) “dedim”, *boldum* (666) “oldum”, *dókdüm* (736) “dökdüm”, *ğārraşam* (473) “yaşlansam”, *gezşem* (35) “gezsem”.

2. Tekil Şahıs

İncelenen metinde iyelik kaynaklı 1. tekil şahıs eki {-ñ} biçimindedir. Bu şahıs ekinin görülen geçmiş zaman, şimdiki zamanın [-yā], [-yā] biçimlerinde ve şart kipi çekimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

ğırdıñ (609) “kırdın”, *ğoyduñ* (585) “koydun”, *ğordüñ* (608) “gördün”, *yaratdıñ* (871) “yarattın”, *şözleyāñ* (639) “sözlüyorsun”, *gózleyāñ* (638) “gözlüyorsun”, *bozlayāñ* (641) “bağırıyorsun”.

3. Tekil Şahıs

İTT’ye ait incelenen metinde iyelik kökenli 3. teklik şahıs çekiminde şahıs eki kullanılmamakta, eksiz çekimlenmektedir.

bitmedi (260) “bitmedi”, *ğāldı* (906) “kaldı”, *uçdu* (972) “uçtu”, *öçdü* (616) “söndü”, *ğālmade* (325) “kalmadı”, *çāğırdı* (776) “çağırıldı”, *geç'dī* (889) “geçti”, *gitdi* (905) “gitti”, *düşdi* (120) “düştü”, *ğollānşa* (436) “kollansa”, *bişşe* (109) “pişse”.

1. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde iyelik kaynaklı 1. çoğul şahıs eki [-k], [-k] biçimindedir. Bu şahıs ekinin görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

ğormedik (1018) “görmedik”, *öçdük* (1034) “söndük”, *bolduk* (26) “olduk”, *aylandıık* (776) “gezindik”, *çekdik* (738) “çektik”, *ekdik* (739) “ektik”, *oynaşak* (695) “oynasak”.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde iyelik kaynaklı 2. çoğul şahıs eki {-ñız} biçimindedir. Bu şahıs eki, sadece şart kipi çekimiyle tek örnekte tespit edilmiştir.

bolşañız (190) “olsanız”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde iyelik kaynaklı 3. çoğul şahıs eki, birinci tip 3. çoğul şahısta da olduğu gibi {-lAr} biçimindedir. Bu şahıs ekinin sadece şart kipi çekimlerinde iki örneği tespit edilmiştir.

goysâlar (339) “koysalar”, *etşeler* (469) “etseler”.

Tablo 11: İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri Tablosu

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	{-m}	[-k], [-k]
2. şahıs	{-ñ}	{-ñız}
3. şahıs	-Ø	{-lAr}

5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri

Şekil ve zaman ekleri; fiil kök ya da gövdelerine eklenerek fiillerin gösterdiği hareketi şekil ve zamana bağlayan, onların ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiğini belirten eklerdir.

Nesneler gerçekleştirdikleri hareketler bakımından iki çeşittir: Ortaya çıkan veya ortaya çıkacak olan hareket, ortaya çıkması planlanan hareket. Bu iki hareket biçimini karşılamak için fiil kök veya gövdesi ayrı ayrı şekillere girer. Böylelikle fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir fiil hareketi bildirirler. Bu fiil şekillerine *bildirme kipleri* adı verilir. Fiil şekillerinin diğer bir kısmı ise hareket üzerinde bir tasarı belirtir. Bunlara da *tasarlama kipleri* adı verilir (Ergin 2000: 288-289).

5.2.2.1. Bildirme (Haber) Kipleri

Bildirme (haber) kipleri, fillerde gerçekleşen ve gerçekleşecek olan hareketleri bildirirken aynı zamanda o hareketin zamanını da belirtmektedir. O yüzden ki bildirme (haber) kipleri, *zaman kipleri* olarak da adlandırılmaktadır. Bu kiplere ait olan ekler fiil kök ve gövdelerine eklenerek onları şekil ve zaman özelliği bakımından şekillendirirler. Bu ekler şekil olarak *haber* ve *bildirme*; zaman olarak *görülen (bilinen)*, *öğrenilen (duyulan)*, *şimdiki*, *gelecek* ve *geniş* olmak üzere beş zamanı ifade eder.

5.2.2.1.1. Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman

Fiildeki iş, oluş ve hareketin karşı tarafa aktarılan zamandan daha önceki bir zamanda gerçekleştiğini, bittiğini ve bu hareket gerçekleşirken de ya tanık olunduğunu ya da kesin olarak bilindiğini ifade eden zamana *görülen (bilinen) geçmiş zaman* adı verilmektedir. Bu ek, şekil olarak bildirme zaman olarak da görülen (bilinen) geçmiş zaman ifade etmektedir. İTT'ye ait incelenen metinde görülen geçmiş zaman eki STT'de de kullanılan{-dX} biçimidir. Metinde bu ekin sadece tonlu biçimleri kullanıldığı için kimi zaman tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere eklendiğinde ünsüz uyumuna yol açmaktadır. Bu zamana ait şahıs çekimleri aşağıda verilmiştir.

1. Tekil Şahıs

şalamlaşdım (613) “selamlaştım”, *bilmedim* (865) “bilmedim”, *boldum* (666) “oldum”, *dókdüm* (736) “dökdüm”.

2. Tekil Şahıs

ewurdıñ (611) “çevirdin”, *goyduñ* (585) “koydun”, *gordüñ* (608) “gördün”.

3. Tekil Şahıs

çıkđı (908) “çıktı”, *yetişđi* (1035) “yetişti”, *uçđu* (905) “uçtu”, *öçdü* (616) “söndü”.

Görülen geçmiş zamanın 3. tekil şahıs çekiminde ünlü genişlemesi sonucu [-dè] biçimi tespit edilmiştir. Bu alt biçimbirimli örneklerin sayısı incelenen metinde bol miktarda bulunmaktadır.

boldè (303) “oldu”, *ğālmadè* (325) “kalmadı”, *bolmaşaydè* (539) “olmasaydı”, *bolmazdè* (539) “olmazdı”, *şolmazdè* (541) “solmazdı”.

Yine ünlü incelmeleri sonucu incelenen metinde [-dí] biçimi tespit edilmiştir.

aldí (323) “aldı”, *atdı* (743) “attı”, *boldí* (744) “oldu”, *çağırđı* (776) “çağırdı”, *ğālmadı* (929) “kalmadı”.

Bu çekimde ses değişimi sadece ünlüler üzerinde değil ekin ünsüz biçiminde de tespit edilmiştir. Yarı tonsuz olan [-Di], [-Dı] biçimleri incelenen metinde iki örnekte karşımıza çıkmaktadır.

*yat**Di*** (1050) “yattı”, *ewret**Di*** (850) “öğretti”.

1. Çoğul Şahıs

*ayland**ık*** (776) “gezindik”, *gezmed**ık*** (901) “gezmedik”, *öç**dük*** (1034) “söndük”, *bold**uk*** (26) “olduk”.

İncelenen metinde görülen geçmiş zamanın 1. çoğul şahıs çekiminde ünlü kalınlaşması sonucu az sayıda da olsa [-dı] biçimi tespit edilmiştir.

*çek**dık*** (738) “çektik”, *dep**dık*** (738) “teptik”, *ek**dık*** (739) “ektik”, *şep**dık*** (741) “serptik”.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde görülen geçmiş zamanın 2. çoğul şahıs çekimine ait örnek tespit edilmemiştir.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde görülen geçmiş zamanın 3. çoğul şahıs çekimine ait örnek tespit edilmemiştir.

Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuzluk Çekimi

Görülen geçmiş zamanın tespit edilebilen tüm şahıslarda olumsuzluk çekimi {-mA} olumsuzluk eki ile yapılmaktadır.

*bıl**medim*** (865) “bilmedim”, *tan' **īmadım*** (865) “tanımadım”, *bit**medi*** (933) “bitmedi”, *ğāl**madē*** (325) “kalmadı”, *gez**medik*** (901) “gezmedik”.

Tablo 12: Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	{-dX-m}	[-di-k], [-dı-k], [-dü-k], [-du-k] [-dı-k]
2. şahıs	{-dU-ñ}, [-dı-ñ]	–
3. şahıs	{-dX-Ø}	–

5.2.2.1.2. Öğrenilen (Duyulan) Geçmiş Zaman

Öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman, fiildeki hareketin karşı tarafa aktarılan zamandan daha önceki bir zamanda gerçekleştiğini ve bu hareketin konuşan kişinin gözü önünde cereyan etmediğini, sonradan öğrenildiğini ifade etmektedir. Bu ek, şekil olarak bildirme zaman olarak da öğrenilen, öğrenilen geçmiş zaman ifade etmektedir. İTT’ye ait incelenen metinde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak {-XpDır} yapısı ve sadece 1. tekil şahısta kullanılan [-mış], [-müş] eki tespit edilmiştir.

İTT’ye ait incelenen metinde {-XpDır} yapısı sadece öğrenilen geçmiş zamanın 3. tekil şahsında tespit edilmiştir. [-mış], [-müş] ekinin ise sadece 1. tekil şahıs çekiminde üç örneği bulunmaktadır. Geriye kalan şahıs çekimlerinde yani 2. tekil ve tüm çoğul şahıslarda öğrenilen geçmiş zaman çekimi bulunmamaktadır. Günbed ağzı üzerine çalışma yapan Yıldırım’ın (Yıldırım, 2008: 112), eserinde de 3. tekil ve 3. çoğul şahıs hariç öğrenilen geçmiş zaman çekimi bulunmamaktadır.

1. Tekil Şahıs

şöymüşem (236) “sevmişim”, *gālmuşam* (664) “kalmışım”, *gālmuşam* (333) “kalmışım”.

Yukarıda da bahsedildiği üzere İTT’ye ait incelenen metinde öğrenilen geçmiş zamanın 1. tekil şahıs çekiminde sadece üç kelimedede [-mış], [-müş] ekleri tespit edilmiştir.

3. Tekil Şahıs

İncelenen metinde öğrenilen geçmiş zamanın 3. tekil şahıs çekimi şahıs eki almamadan yapılmaktadır. Bu çekime ait metindeki bütün örnekler aşağıda verilmiştir.

bolupdır (390) “olmuş”, *yétipdir* (685) “yetişmiş”, *gélipdir* (793) “gelmiş”, *bilipdir* (794) “bilmiş”, *gúlupdır* (796) “gülmüş”, *aydıptır* (105) “söylemiş”, *gaçıptır* (121) “kaçmış”.

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzluk Çekimi

İncelenen metinde öğrenilen geçmiş zamana ait olumsuzluk çekimi [-māndir] biçimiyle yapılmıştır. Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzluk çekimine ait örnekler, aynı kelimenin iki farklı cümlesinde tespit edilmiştir.

hīç kīm górmāndir (221) “hiç kimse görmemiştir”, *bēyle nıġmat górmāndir* (801) “böyle niğmet görmemiştir”.

Tablo 13: Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	[-mış-am], [-müşt-em]	—
2. şahıs	—	—
3. şahıs	{-XpDır- Ø}	—

5.2.2.1.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman, fiildeki hareketin karşı tarafa aktarılan zamanla aynı zaman içerisinde gerçekleştiğini, yani içinde bulunan zamanda cereyan ettiğini ifade etmektedir. Bu ek, şekil olarak bildirme zaman olarak da içinde bulunulan anı yani şimdiki zamanı ifade etmektedir. İTT’ye ait incelenen metinde şimdiki zaman eki olarak [-yār], [-yār] biçimleri ve ekin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmüş hâli olan [-yā], [-yā] biçimleri kullanılmaktadır. Şimdiki zaman çekiminin şahıslara ait çekimi aşağıda verilmiştir.

1. Tekil Şahıs

Metin incelendiğinde şimdiki zamanın 1. tekil şahıs çekiminde hem [-yā], [-yā̃] biçimlerinin hem de [-yār], [-yār̃] biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak metnin geneline bakıldığında 1. tekil şahıs çekimi için [-yā], [-yā̃] biçimlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

góryān (61) “görüyorum”, *gümān edyān* (519) “şüphe ediyorum”, *goryārīn* (853) “görüyorum”, *duryān* (59) “duruyorum”, *garaşyān* (235) “karışıyorum”, *çāğrı'yān* (290) “çağırıyorum”, *'çāğrıyārīn* (330) “çağırıyorum”.

2. Tekil Şahıs

Şimdiki zamanın 2. tekil şahıs çekiminde sadece [-yā], [-yā̃] biçimleri kullanılmıştır. İncelenen metinde bu şahısta tespit edilen çekimlerin örnekleri aşağıdaki gibidir:

şözlēyāñ (639) “söylüyorsun”, *gózlēyāñ* (638) “gözlüyorsun”, *bozlayāñ* (641) “bağırıyorsun”, *bilyāñmi* (802) “biliyor musun?”, *yétiryāñ* (946) “getiriyorsun”.

3. Teklik Şahıs

İncelenen metinde şimdiki zamanın 3. tekil şahıs çekimi sadece [-yār], [-yār̃] biçimleri ile yapılmaktadır. Ayrıca bu şahıs çekimi, şahıs eki almadan çekimlenmektedir. Örnekleri aşağıdaki gibidir:

ōt yanyār (119) “ateş yanıyor”, *çolāşyār* (119) “dolanıyor”, *uçyār* (258) “uçuyor”, *gīryār* (259) “giriyor”, *gizlēyār* (879) “gizliyor”, *geçiryār* (944) “geçiriyor”.

1. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şimdiki zamanın 1. çoğul şahıs çekimine ait örnekler tespit edilmemiştir.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şimdiki zamanın 2. çoğul şahıs çekimine ait örnekler tespit edilmemiştir.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şimdiki zamanın 3. çoğul şahıs çekimi sadece [-yār] biçimi ile yapılmıştır. İncelenen metinde bu çekime ait sadece üç örnek tespit edilmiştir. Ayrıca bu örneklerin ikisinde [-yār] ekindeki /r/ sesinin gerileyici benzeşmeye uğrayarak /l/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir. Diğer örnekte ise /r/ sesinin düşmeye temayülü olduğu görülmektedir.

doymaz diyāller (438) “doymaz diyorlar”, *arın goymaz diyāller* (440) “öcünü bırakmaz diyorlar”, *cennet diyārler* (155) “cennet diyorlar”.

Şimdiki Zamanın Olumsuzluk Çekimi

İncelenen metinde şimdiki zamanın olumsuzluk çekimine ait sadece bir örnek tespit edilmiş ve bu da [-ma] olumsuzluk eki ile yapılmıştır.

bolmayār (321) “olmuyor”.

Tablo 14: Şimdiki Zaman Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	[-yār-ı-n], [-yār-i-n] [-yā-n], [-yā-n]	–
2. şahıs	[-yā-ñ], [-yā-ñ]	–
3. şahıs	[-yār- Ø], [-yār- Ø]	[-yār-ler], [-yāl-ler]

5.2.2.1.4. Geniş Zaman

Geniş zaman, fiildeki hareketin geçmişten başlayıp içinde bulunulan ana kadar devam ettiğini ya da gelecek zamanda da gerçekleşecek veya yapılacak hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kısacası bu zamanın asıl görevi *her zaman* anlamını taşıyan fiiller kurmaktır. Bu ek, şekil olarak bildirme zaman olarak da geniş zamanı ifade etmektedir (Ergin, 2000: 291).

İTT'ye ait incelenen metinde geniş zaman eki olarak {-Ar}, {-r} biçimleri tespit edilmiştir. Geniş zamanın şahıslara ait çekimi aşağıda verilmiştir.

1. Tekil Şahıs

şahir boların (519) “şair olurum”, *zahir boların* (521) “tanınırım”, *ğorķarām* (374) “korkarım”, *bāğī gālırın* (54) “baki kalırım”.

Şahıs zamiri kökenli şahıs eklerinde de bahsedildiği üzere geniş zamanın 1. tekil şahıs çekiminde *men* şahıs zamirinin kullanıldığı örnekler görülmektedir.

baķar men (58) “bakarım”, *gezer men* (924) “gezerim”, *tapar men* (955) “bulurum”, *yanar men* (1023) “yanarım”.

2. Tekil Şahıs

yāşārşın (480) “yaşarsın”.

Metin incelendiğinde geniş zamanın 2. tekil şahıs çekimine ait örneklerin neredeyse tamamına yakını *şen* şahıs zamiri ile sağlanmıştır. Geniş zaman ekinde de bu duruma bağlı olarak kimi örneklerde bazı ses hadiseleri gerçekleşmiştir.

ğorór şen (925) “görürsün”, *şürör şen* (926) “sürersin”, *orár şen* (928) “oraklarsın”, *geçirer şen* (994) “geçirirsin”, *yortar şen* (1015) “koşarsın”. *bolār şen* (69) “olursun”.

3. Tekil Şahıs

Geniş zamanın 3. tekil şahıs çekiminde {-Ar}, {-r} biçimlerinin tümüne ait örnekler bulunmaktadır. Ayrıca şahıs eklerinde de değinildiği üzere bu şahsın çekimi eksiz olarak yapılmaktadır.

durar (139) “durur”, *yağdırar* (268) “yağdırır”, *şagdırar* (269) “sağdırır”, *geçer* (28) “geçer”, *bērer* (168) “verir”, *biter* (186) “biter, yetişir”, *yētir* (264) “ulaştır” *bitir* (286) “bitir” *beğenir* (513) “beğenir”.

1. Çoğul Şahıs

Geniş zamanın 1. çoğul şahsına ait çekimi incelenen metinde tespit edilmemiştir.

2. Çoğul Şahıs

Geniş zamanın 2. çoğul şahsına ait olumlu bir çekim tespit edilmemişen olumsuz çekimine ait incelenen metinde sadece bir örnek bulunmaktadır.

ğālmārşīñız (466) “kalmazsınız”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde geniş zamanın 3. çoğul şahsına ait çekimi, [-ar] ve [-r] ekleriyle sağlanmakla birlikte birer örnekleri tespit edilmiştir.

çıkārlar (396) “çıkarlar”, *ğaplārlar* (940) “kaplarlar”.

Geniş Zamanın Olumsuzluk Çekimi

Geniş zamanın olumsuz şekli {-mAz} ve [-mar] ekleri ile yapılmaktadır. [-mar] eki sadece bir örnekte bulunmaktadır o da 2. çoğul şahıs olumsuzluk çekimine aittir. {-mAz} ekine ait örneklerin neredeyse tamamına yakını 3. tekil şahıs çekiminde yapılmıştır.

bilinmez (28) “bilinmez”, *görünmez* (39) “görünmez”, *ğırılmaz* (45) “kırılmaz”, *bāğırmaz* (535) “bağırılmaz”, *ğālmārşīñız* (466) “kalmazsınız”.

Geniş zamanın 2. tekil şahıs olumsuzluk çekimi [-maz] eki ile yapılmış ve *şen* şahıs zamiri ile çekimlenmiştir. Metinde bu yapıya ait iki örnek haricinde 2. tekil şahıs çekimi bulunmamaktadır.

ğālmaz şen (516) “kalmazsın”, *tapmaz şen* (999) “bulmazsın”.

İncelenen metinde geniş zamanın olumsuzluğuyla ilgili yukarıda verilen şahıs çekimleri hariç diğer şahıs çekimlerine ait örnekler bulunmamaktadır.

Tablo 15: Geniş Zaman Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	[-ar-ı-n], [-r-ı-n]	–
2. şahıs	{-Ar men}	–
3. şahıs	{-Ar- Ø}, {-r- Ø}	[-ar-lar]

5.2.2.1.5. Gelecek Zaman

Gelecek zaman, fiilde verilen hareketin henüz gerçekleşmediğini ancak gerçekleşeceğini ya da olacağını bir tasarı şeklinde ifade eden zamandır. Bu ek, şekil olarak bildirme zaman olarak da gelecek zamanı ifade etmektedir. Bu zamana kadar bahsi geçen zamanlar arasında tasarlama kiplerine en yakın zaman olarak gelecek zamanı gösterebilmemiz mümkündür. Çünkü işin ilerleyen bir süreçte gerçekleşeceği ya da olacağını ifade ederken aynı zamanda o işle ilgili bir dilek veya temenni de ifade etmektedir.

STT’de gelecek zaman çekimi diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden farklı olarak şahıs zamiri ile yapılmaktadır (Buran ve öte., 2014: 176). İTT’ye ait incelenen metinde ise gelecek zaman eki olarak sadece [-cek] biçimi bulunmaktadır. Bu ekle sadece 3. tekil şahıs çekimine ait iki örnek tespit edilmekle birlikte bu örnekler cümlede şahıs zamiri almadan kullanılmıştır. Şahsın tespiti ise cümledeki bağlama göre belirlenmektedir.

dövrān şūrcek (341) “devran sürecek”, *öpcek* (1040) “öpecek”.

Yine incelenen metinde zamansal anlamda gelecek zamanı karşılayan “*fiil+cAk+bol-+-şA+şahıs eki*” yapısı gelecek zaman çekimine göre çok daha sıklıkla kullanılmaktadır. Sıfat fiiller konusu içerisinde de değinilecek olan [-cAğ+], [-cek+] eki gelecek zaman bildiren yapıdadır. Ancak az önce bahsedilen yapı metinde sürekli ve düzenli olarak zamansal anlamda gelecek zamanı karşıladığı için burada da misalleri verilecektir. Tabii tüm bunlarla birlikte bu yapı, içerisinde şart eki barındırdığı için şart şekli oluşturmaktadır. Metinde gelecek zamanın olumsuz hâlleri bulunmamaktadır.

alcaḵ bolşañız (190) “alacak olsanız”, *alcaḵ bolşân* (660) “alacak olsan”, *edāycaḵ bolşâñ* (1055) “edecek olsan”, *alcaḵ bolşâñ* (211) “alacak olsan”, *yürecek bolşâñ* (245) “yürüyecek olsan”, *gorcek bolşâñ* (565) “görececek olsan”.

Geleneksel anlamda yukarıda beş zaman hakkında bilgi verilerek bunlara ait örnekler metin üzerinde tespit edilip incelenmiştir. Ancak zaman eklerine görünüş ve kılınış konuları açısından bakan kimi dil bilginleri bu zaman eklerinin bir kısmının bazı durumlarda aynı bağlamda birbirlerinin yerine kullanılabildiğini; geçmiş, şu an ve gelecek şeklinin gerçek zamanla bir ilgisinin bulunmadığını, görülen geçmiş zaman eki hariç diğerleri üzerinde tekrar düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶

5.2.2.2. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri, fiilin bildirdiği oluşun gerçekleşmesi için dilek ya da temenni ifade eden kiplerdir. Bununla birlikte bu kiplerde fiildeki hareket zamana bağlı olarak aktarılmadığı için tasarı bildirir. Dolayısıyla bu kipler zaman değil şekil bildirirler. Tasarlama kipleri; *şart*, *gereklilik*, *istek* ve *emir* olmak üzere dörde ayrılmakla birlikte yine aynı isimlerle başlıklanan çekimleri bulunmaktadır.

5.2.2.2.1. Şart Kipi Çekimi

Bu çekim, tasarlama kiplerinin şart şeklini oluşturmaktadır. Bu çekimler fiil kök ve gövdelerine eklenen şart ekleriyle sağlanmakla birlikte fiilde bildirilen hareketin oluşması ya da gerçekleşmesi için bir koşula bağlılık sunmaktadır. Yani fiildeki hareketi şart şeklinde tasarlamaktadır bu sebeple de sadece şekil ifade etmektedir. İTT’ye ait incelenen metinde şart eki {-şA} olarak tespit edilmiştir. Şart kipinin şahıslara ait çekimi aşağıda verilmiştir.

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Johanson, 2016; Demir ve Yılmaz, 2014: 206-210; Eker 2017: 294-297.

1. Tekil Şahıs

ğārraşam (473) “yaşlansam”, *bağşam* (854) “baksam”, *başlaşam* (971) “başlasam”, *gezşem* (35) “gezsem”, *diyşem* (233) “desem”, *şözleşem* (388) “sözlesem, söylesem”.

2. Tekil Şahıs

ğazşañ (181) “kazsan”, *başarşañ* (55) “başarsan” *gollâşañ* (513) “kollasan, korusan”, *münşeñ* (29) “binsen”, *dérñeşeñ* (815) “toplasan”, *eşitşeñ* (925) “işitsen”.

3. Tekil Şahıs

İncelenen metinde şart kipinin 3. tekil şahıs çekimi şahıs eki almadan eksiz bir şekilde yapılmaktadır.

ğārraşā (103) “yaşlansa, kocasa”, *doğşa* (1080) “doğsa”, *gaçşa* (859) “kaçsa”, *gúlşe* (53) “gülse”, *bişşe* (109) “pişse, olgunlaşsa”, *gécşe* (890) “geçse”.

1. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şart kipinin 1. çoğul şahıs çekimine ait [-şa] biçiminde sadece bir örneği bulunmaktadır.

oynaşak (695) “oynasak”.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şart kipinin 2. çoğul şahıs çekimine ait [-şa] biçiminde sadece bir örneği bulunmaktadır.

bolşañız (190) “olsanız”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde şart kipinin 3. çoğul şahıs çekimine ait sadece iki örnek tespit edilmiştir.

ğoyşalar (339) “koysalar”, *etşeler* (469) “etseler”.

Ayrıca metinde sadece iki örnekte tespit edilen şart anlamı *eğer* sözcüğü ile sağlanmıştır.

eğer dözümlü bār (465) “gücün varsa”, *eğer sende akıl bār* (495) “sende akıl varsa”.

Tüm bunların haricinde incelenen metinde şart eki almış fiilden sonra getirilen *gerek* sözcüğü tahmin yürütme, olasılık anlamı katmaktadır.

orşa gerek (156) “biçse gerek”, *bolmaşa gerek* (255) “olmasa gerek”, *İncalmaşa gerek* (1027) “incinmese gerek”.

Şart Kipinin Olumsuz Çekimi

Şart kipinin olumsuz çekimi incelenen metinde sadece 2 ve 3. tekil şahıslarda {-mA} olumsuzluk ekiyle tespit edilmiştir.

bilmeşeñ (1074) “bilmesen”, *barmaşañ* (454) “varmasan”, *bilmeşe* (160) “bilmese”, *bolmaşa* (194) “olmasa”.

Tablo 16: Şart Kipi Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	{-şA-m}	[-şa-k]
2. şahıs	{-şA-ñ}	[-şa-ñız]
3. şahıs	{-şA- Ø}	[-şa-lar]

5.2.2.2.2. Gereklilik Kipi Çekimi

Bu çekim, tasarlama kiplerinin tasarlama şeklini oluşturmaktadır. Bu çekimler fiil kök ve gövdelerine eklenen gereklilik ekleriyle sağlanmakla birlikte fiilde tasarlanan hareketin yapılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Yalnızca şekil ifade eden bu kipe ait ekler incelenen metinde {-mAlI} ve [-malí] biçimlerinde olarak sadece 3. tekil şahıs çekiminde tespit edilmiştir.

gürmalıdır (1086) “kırmalıdır”, *ürmalıdır* (947) “vurmalıdır”, *boyun eğmeli* (224) “boyun eğmeli”, *diymeli* (524) “demeli”, *doymalı* (882) “doymalı”, *hayrān gālmalı* (1079) “hayran kalmalı”.

Ayrıca incelenen metinde *gerek* sözcüğüyle de gereklilik anlamının sağlandığı örnekler bulunmaktadır.

gúlķú toydā gerek (31) “gülmek toyda gerekli”, *gerekdir şöygi* (636) “sevgi gereklidir”, *gerekdir ayaķ* (246) “ayak gereklidir”.

Gereklilik kipinin incelenen metinde olumsuzluk hâlleri tespit edilmemiştir.

5.2.2.2.3. Emir Kipi Çekimi

Yalnızca şekil ifade eden emir ekleri, tasarlama kiplerinin emir çekimini oluşturmaktadır. Fiilde tasarlanan hareketin emirle yapılmasını ya da gerçekleşmesini işaret ederek eylemi emir biçimine sokar. Şahıs ekleri kısmında da bahsi geçtiği üzere emir eklerinin her şahsa ait ayrı bir çekimi bulunduğundan aynı zamanda şahıs eki görevi de taşımaktadır. Emir kipinin şahıslara ait çekimi aşağıda verilmiştir.

1. Tekil Şahıs

Emir 1. teklik ve çokluk şahıs çekimleriyle ilgili bazı dil bilginleri ihtilafa düşmüşlerdir. Şöyle ki M. Yelten (Yelten, 2011: 191), şahsın kendisine ve kendinin de içinde yer aldığı gruba (1. çokluk şahıs) emir veremeyeceğini, anlam olarak bu iki şahıs grubunun niyet ve istek ifade ettiğini ileri sürmüştür. T. Banguoğlu, T. N. Gencan, H. Ediskun, K. Bilgegil, A. Topaloğlu gibi dilciler de bu ya da buna yakın görüştedir (Korkmaz, 2007: 184-185).

Diğer bir cepheden Ergin (Ergin, 2000: 311-312) 1. teklik ve çokluk emir kategorisinin Osmanlı Türkçesinden başlayarak günümüze kadar ki süreçte birbirine karıştığını yine de 1. şahısların emir eki olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir. Yine A. B. Ercilasun (Ercilasun, 1999: 61-66) kişinin kendine emir verebileceğine dair söylemlerle bu şahıslardaki çekimleri emir kategorisinde değerlendirmiştir. Son olarak Z. Korkmaz

(Korkmaz, 2007: 186) bu konuyu *dilek-emir kipi* şeklinde adlandırarak bu durumun çözümü için şahıslardaki eklerin ET'den itibaren tekrardan şekil ve görev bakımından incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Türkmen Türkçesinde de emir ve istek kiplerinin 1. teklik ve çokluk şahıslarında iç içe geçtiği bu şahıslardaki istek çekimleri için emir eklerinin kullanıldığı bilinmektedir (Delice, 2010: 144). Verilen tüm bu bilgilerden hareketle bu çalışmada 1. teklik ve çokluk şahıstaki ekler, emir çekimi içerisinde değerlendirilmiştir.

İTT'ye ait incelenen metinde emir kipinin 1. tekil şahıs çekimi {-AyIn} ekiyle yapılmaktadır. Ekin tek kalın ünlülü biçimindeki /a/ ünlüsü vurgudan kaynaklı olarak uzun telaffuz edilmiştir.

açeyin (238) “açayım”, *şeceyin* (239) “seçeyim”, *içeyin* (241) “içeyim”, *ay'dayın* (942) “söyleyeyim”.

2. Tekil Şahıs

İncelenen metinde emir kipinin 2. tekil şahıs çekimi {-ğXl} ve [-ğil] ekleriyle yapıldığı gibi eksiz şekillerinin de olduğu gözlemlenmiştir. ET'deki ikinci tekil şahıs emir ekinin [-ğil], [-gil] şeklinde olduğu bilinmektedir (Gabain, 2000: 79). İTT'ye ait incelenen metine bakıldığında aynı biçimin sadece sürekli, sızıcı hâllerinin kullanıldığı görülmektedir.

bilğil (588) “bil”, *şözleğil* (875) “sözle, söyle”, *yāşağil* (55) “yaşa”, *tutğul* (1001) “tut”, *gaçadurğul* (101) “kaçadur”, *çözğül* (1075) “çöz”, *gollâ olâre* (100) “onları kolla”, *başla bır pîşe* (455) “bir işe başla”.

3. Tekil Şahıs

İncelenen metinde emir kipinin 3. tekil şahıs çekimi {-şIn} ve seyrek olarak [-şun] ekleriyle yapıldığı tespit edilmiştir.

gezdirşin (91) “gezdirdirsin”, *berşin* (524) “versin”, *gızdırşin* (88) “kızdırsın”, *yāşāşin* (1068) “yaşasın”, *bolşun* (659) “olsun”.

1. Çoğul Şahıs

1. çoğul şahıs emir kategorisiyle ilgili gerekli açıklama 1. tekil şahıs başlığının altında verilmiştir. İncelenen metinde emir kipinin 1. çoğul şahıs çekimi {-Allñ} ekleriyle yapılmaktadır.

yığalıñ (683) “yığalım”, *çalalıñ* (698) “çalalım”, *bolalıñ* (699) “olalım”, *góreliñ* (669) “görelim”, *güleliñ* (877) “gülelim”, *güleliñ* (880) “gülelim”.

2. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde emir kipinin 2. çoğul şahıs çekimi [-ğın], [-ğın] ve {-Uñ} ekleriyle yapılmaktadır.

belleğın (300) “belleyin”, *bilğın* (189) “bilin”, *şaklağın* (551) “saklayın”, *alğın* (98) “alın”, *görüñ* (670) “görün”, *gorğuñ* (38) “korkun”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde emir kipinin 3. çoğul şahıs çekimi tespit edilememiştir.

Emir Kipinin Olumsuz Çekimi

İncelenen metinde emir kipinin olumsuz çekimi tespit edilebilen tüm şahıslarda {-mA} olumsuzluk ekiyle yapılmıştır.

yārancañ bolmağıl (368) “dalkavuk olma”, *yalbarma* (16) “yalvarma”, *dāğlanmaşın* (504) “dağlanmasın” *şölmağın* (555) “solmayın”.

Tablo 17: Emir Kipi Çekimi

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	{-AyIn}	{-Allñ}
2. şahıs	{-ğXl}, [-ğıl], {- Ø}	[-ğın], [-ğın], {-Uñ}
3. şahıs	{-şIn}, [-şun]	—

5.2.2.3. İsim Fiili

i- ana yardımcı fiili Türkçede isimlerin sonuna gelerek onları yüklemleştirmektedir. İTT'ye ait incelenen metinde i- isim fiili kimi örneklerde kullanımdayken kimi örneklerde düşmüştür.

5.2.2.3.1. İsim Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Bu çekim, i- ana yardımcı fiiline görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. İncelenen metinde sadece 3. tekil şahsa ait iki örneği bulunmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği üzere örneklerden ilkinde i- fiili kullanımdayken diğerinde görülmemektedir.

bār'İdi (60) “vardı”. *bārdē* (969) “vardı”.

5.2.2.3.2. İsim Fiilin Geniş Zaman Çekimi

İTT'ye ait incelenen metinde bu çekim, STT'de olduğu üzere ya ismin başına şahıs zamirleri getirilerek ya da ismin sonuna şahıs ekleri getirilerek yapılmaktadır (Buran ve öte., 2014:184). Ancak bununla birlikte örneklerde şahıs zamirinin isimden sonra kullanıldığı örnekler sayıca çok daha fazladır. Şahıs ekli kullanımının sayısı ise genel olarak az sayıdadır. 3. teklik ve çokluk şahısta i- ana yardımcı fiili yerine dur- yardımcı fiili kullanıldığı görülmektedir. Metinde 1 ve 2. çoğul şahısta örnekleri bulunmamaktadır.

1. Tekil Şahıs

dūtār men (618) “dutarım”, *men hūşyār* (948) “akıllıyım”, *aşık men* (631) “aşığım”, *aşığām* (235) “aşığım”.

2. Tekil Şahıs

cıhanıñ şāhı şen (861) “cihanın şahısın”, *gūl' lāṛīñ kıblegahı şen* (862) “kulların kıblegâhısın”, *cāhı şen* (864) “büyüğüsün”.

3. Tekil Şahıs

eCîzdir (4) “acizdir”, *edep nişānıdır* (125) “edep nişanıdır”, *yōḳdur* (448) “yoktur”, *şūycüdür* (1089) “tatlıdır”.

3. Çoğul Şahıs

İncelenen metinde isim fiil geniş zamanın 3. çoğul şahsına ait sadece bir örnek tespit edilmiştir.

aşıkdırlar (954) “aşıkdırlar”.

5.2.2.3.3. İsim Fiilinin Şart Çekimi

İncelenen metinde isim fiilinin şart çekimi isimden sonra gelen *bolşâ* yapısı ile yapılmıştır. Ancak bu yapıdaki örneklerin sayısı oldukça az olmakla birlikte tümü 3. tekil şahısta çekimlenmiştir.

ılmıñ bār bolşâ (984) “ilmin varsa”, *ğuwātıñ bār bolşâ* (1001) “kuvvetin varsa”, *şözüñ ötgür bolşâ* (563) “sözün keskinse”, *šovmāşı bār bolşâ* (196) “kanalı varsa”, *hūş başında bolşâ* (283) “aklın başındaysa”, *ār payhāşlı bolşâ* (460) “kişi ferasetliyse”.

5.2.3. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri olarak adlandırılan bu başlık altında bildirme ve tasarlama kiplerinin zaman olarak görülen geçmiş zaman (hikâye) veya öğrenilen geçmiş zamanda (rivayet) gerçekleştiği ya da bu eylemlerin tasarlama anlamı bildirerek bir koşulla (şart) gerçekleştiği ifadeleri anlatılmaktadır. Bilindiği üzere Türkçede i- ana yardımcı fiilinin görevlerinden biri de fiillerin birleşik çekimini yapmaktır. Bununla birlikte tespit edilen tüm örneklerde i- ana yardımcı fiilinin düştüğü görülmektedir. İTT’ye ait incelenen metinde rivayet çekimi bulunmamakla birlikte sadece hikâye ve şart çekimleri tespit edilmiştir.

5.2.3.1. Hikâye Çekimi

Fiillerin hikâye çekimi, asıl kiplerin üzerine {-dX} eklenerek yapılmaktadır.

5.2.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

İncelenen metinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesine ait 1 ve 2. tekil şahıslarda olmak üzere sadece iki örneği bulunmaktadır. Bu örnekler de {-İpdı} ekiyle yapılmaktadır.

aydıpdım (243) “söylemişim”, *'ne 'pīşlik edipdi* (610) “ne pislik etmişti?”.

5.2.3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi

İncelenen metinde geniş zamanın hikâyesi, ana yardımcı fiil olan *i-* ile yapılmaktadır. Ancak tespit edilen tüm örneklerde *i-* ana yardımcı fiili düşmüştür. Ayrıca geniş zamanın olumlu ve olumsuz çekimine ait sadece 3. tekil şahısta dört örnek tespit edilmiştir.

şöyentgi ederdi (164) “dayanak ederdi”, *baḥīl bolmazdê* (539) “kıskanç olmazdı”, *şolmazdê* (541) “solmazdı”, *goymazdı* (958) “koymazdı”.

5.2.3.1.3. Şart Kipinin Hikâyesi

İncelenen metinde şart kipinin hikâyesi, ana yardımcı fiil olan *i-* ile yapılmaktadır. Ancak tespit edilen örneklerde *i-* ana yardımcı fiili düşüp yerini /y/ yardımcı ünsüzüne bırakmıştır. Ayrıca bu çekime ait biri olumlu biri olumsuz olmak üzere 3. tekil şahısta iki örnek bulunmaktadır.

bılşeydi (957) “bilseydi”, *bolmaşaydê* (539) “olmasaydı”.

5.2.3.2. Şart Çekimi

Birleşik fiillerde şart çekimi, basit zaman kipinde çekimlenmiş fiilden sonra gelen “*bol-* (yardımcı fiil) + *şa*” biçimi ile yapılmaktadır.

5.2.3.2.1. Şimdiki Zamanın Şartı

İncelenen metinde şimdiki zamanın şartı “-*An bolşâ*” biçiminde yapılmaktadır. Ancak bu yapıdaki örneklerle ait metinde sadece üç örnek tespit edilmiştir.

geçen bolşâ (583) “geçiyorsa”, *yāşān bolşān* (586) “yaşıyorsan”, *gālān bolāyşa* (263) “kalıyorsa”.

5.2.3.2.2. Gelecek Zamanın Şartı

İncelenen metinde gelecek zamanın şartı STT’de olduğu gibi¹⁷ “-cAk bolşa” yapısı ile yapılmaktadır.

alcaḵ bolşañız (190) “alacak olsanız”, *olsan*”, *alcaḵ bolşañ* (211) “alacak olsan”, *yürecek bolşañ* (245) “yürüyecek olsan”, *gorcek bolşañ* (565) “görececek olsan”.

5.2.3.2.3. İstek Kipinin Şartı

Delice, Türkmen Türkçesindeki istek kipi çekimlerinin farklı biçimlerine değinerek; {-A} eki ile emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs eklerinin birleşmiş biçimi, {-AyAdI} birleşik eki ve {-mAkçI} eki olarak üç tip altında incelemiş ve Türkmen ağızlarında {-gAy} biçiminin de istek çekimi için kullanıldığını ifade etmiştir (Delice, 2010: 142-153). İTT’ye ait incelenen metinde bu eklere ait bir istek çekimi bulunmamaktadır. Ancak metinde “-āy¹⁸ + -şa” biçimi ile istek kipinin şartlı çekimine ait örnekler tespit edilmiştir. Erdem, “-āy + -şa” yapısına ait örnekleri inceleyerek bu yapının tahmin etme veya zannetme anlatabileceğini ancak doğrudan şart bildirdiğini veya memnuniyet duygusu katmak için kullanılabileceğinden bahsederek bu yapının dilbilgisel açıdan istek kipinin şartını oluşturduğunu ve Türkmen Türkçesinde bu biçimlerin sıklıkla kullanıldığını ifade etmiştir (Erdem, 2019: 113).

Yine, [-ay] ekinin kip ekleri öncesinde getirilerek anlamı kuvvetlendiren, istek veya nezaket anlamı katan bir parçacık olduğu vurgulanmaktadır:

“İstek kipi anlatan bu -ayadı /-äyedi ekini meydana getiren eklerden biri de Türkmen Türkçesinde ovnuk bölek (küçük parça) olarak adlandırılan, eklendiği fiile isteme veya reddetme bakımından ayrıca anlam yükleyen -Ay ekidir.”(Delice, 2010: 151).

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Delice, 2010: 236.

¹⁸ [-āy] biçiminin kökeni ile ilgili Ergin (Ergin, 2000: 310), bu ekin Eski Türkçedeki gelecek zaman eki olan {-gAy} biçiminden ortaya çıktığını Batı Türkçesine geçerken ek başındaki /g/ nin düştüğünü ifade ederek [-ay] biçiminin EAT’de istek kipi olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Azimov (Azimov, 1960: 388) ise bu ekin kökenini “-a goy> agay > āy” yapısıyla açıklayarak baştaki [-a] nın birleşik çekimlerde kullanılan zarf fiil olduğunu ifade etmiştir.

İncelenen metinde bu yapılara ait örnekler aşağıdaki gibidir.

edāyşa da (135) “etse de”, *şōraşāyşāñ* (556) “soruşsan”, *ğaçāyşa* (569) “kaçsa”, *ğorāyşam* (626) “görsem”, *şolāyşa* (704) “solsa”, *ölāyşa* (706) “ölse”, *yağāyşa* (751) “yağsa”.

Ancak metinde [-ay] biçiminin her zaman anlam olarak bu kipi karşılamayıp, gücü yetebilme anlamını sağlayan yeterlik fiilini de karşıladığına dair olumlu ve olumsuz örnekler bulunmaktadır. Bu kısma ait örnekler *Yeterlik Fiili* başlığı altında incelenecektir. Bahsi geçen [-ay] ekinin bir modal fiil olduğu, henüz yeterince tanımlanmadığı, bu yapının görev alanının oldukça geniş olduğunu aktaran araştırmacılar bulunmaktadır.¹⁹

5.3. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, *isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiler* ve *fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiler* olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir (Ergin, 2000: 386). İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiilerde, yardımcı fiil, isim soylu kelimeden sonra gelerek onu fiileştirmektedir. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiilerde ise asıl fiil üzerine zarf fiil eki aldıktan sonra tasvir özelliği bildiren yardımcı fiil olarak özel bir anlam bildirmektedir. Bu kısımdaki fiillere *tasvir fiili* de denilmektedir.

5.3.1. İsimle Birleşik Fiil Yapan Yardımcı Fiiler

İncelenen metinde Türkçe ve yabancı kaynaklı isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştiren yardımcı fiiller *et-*, *bol-*, *eyle-* ~ *éyle-* olarak tespit edilmekle birlikte *kıl-* yardımcı fiiline ait örnek bulunamamıştır.

5.3.1.1. *İsim + et-* Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiler

İncelenen metinde en işlek olan yardımcı fiilerden birisidir. Türkçe kaynaklı olduğu gibi Arapça ve Farsça kaynaklı isimlerin de üstüne gelerek onları fiileştirir.

¹⁹ Detaylı bilgi için bk. Dinç 2014: 132; Grunina, 2007: 682; Erdem, 2019: 105.

ḥaḳ talāp etmēniñ (96) “hak talep etmenin”, *oñat iş etmekden* (611) “güzel iş yapmaktan”, *şātlıḳ etme* (840) “mutluluk duyma”, *parḥ etmez* (963) “fark etmez”.

5.3.1.2. *İsim + eyle-* Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

İncelenen metinde *isim + eyle-* şeklinde oluşturulmuş toplamda dört örnek bulunmaktadır. Bunlardan sadece birinde ünlü daralması sonucunda /è/ ile yapıldığı (*èyle*) görülmektedir.

dāş èyle (937) “uzak eyle”, *ḥayrān eyledi* (364) “hayran eyledi”, *beryān eyledi* (366) “büryan eyledi”, *şāt eyle* (943) “mutlu eyle”.

5.3.1.3. *İsim + bol-* Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

İncelenen metinde *isim + bol-* yardımcı fiili ile yapılan çok sayıda örnek bulunmaktadır.

ürkek bolyāndır (106) “ürkek olandır”, *duru bolyār* (138) “duru oluyor”, *duḡār bolup* (1093) “uğramak, yakalanmak, tutulmak”, *erbet bolşā* (857) “kötü olsa”.

5.3.2. Tasvir Fiileri

5.3.2.1. Yeterlik Fiili

Yeterlik fiili, fiilde belirtilen iş ve hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için kullanılan tasvir fiilidir (Korkmaz, 1992: 172). Eski Türkçede çoğunlukla yeterlik anlamını sağlayan *u-* fiiliydi (Gabain, 2000: 89). Ancak Karahanlı Türkçesi Dönemi’nde *u-* fiili olumlu biçimde neredeyse kullanımdan düşmüş, onun yerine *bil-* fiili kullanılmıştır (Ercilasun, 1984: 155,157).

İTT’ye ait incelenen metinde yeterlik anlamı fiil kök ve gövdelerine getirilen {-p bil-}, {Abil-} biçimleriyle yapılmaktadır. Ancak metinde yeterlik fiilinin bu biçimlerle olumlu çekimi bulunmamaktadır. Olumsuzluk biçimi oluşturulurken de bu yapıların üzerine olumsuzluk eki direkt olarak getirilmekte, dolayısıyla {-p bil-me-}, {-Abil-me} biçimleriyle yeterlik

fiilinin olumsuzu yapılmaktadır. Bu biçimlerin de metinde sadece 1. çoğul şahıstaki tek örneği haricinde tümü 3. tekil şahıs ile çekimlenmiştir.

İşlāp bilmāz (216) “işleyemez”, *bāğlap bilmez* (921) “bağlayamaz”, *şöndürebilmeyār* (234) “söndüremiyor”, *ālabilmez* (371) “alamaz”, *çekebilmez* (1085) “çekemez”, *alabilmedik* (441) “alamadık”.

Metinde sadece bir örnekte “-p‘zarf fiil eki’ + bol-‘yardımcı fiil’” biçiminde olumsuz yeterlik anlamı sağlayan bir yapı tespit edilmiştir.

bilip bolmaz (554) “bilemez”.

İstek Kipinin Şartı bölümünde değinilen [-ay] biçiminin incelenen metinde her zaman bu anlamı sağlamadığı, gücü yetebilme anlamını sağlayan yeterlik fiilini de karşıladığına dair örnekler bulunduğu ve ekin yeterince izah edilmediğinden bahsedilmiştir. Dinç, bu ekin farklı bir işlevi olan tezlilik işlevi üzerinde durmuştur. Yine makalede verdiği *Rus Dili ve Türkmen Dilinin Karşılaştırmalı Grameri* adlı kitaptan bir bölümde [-ay] biçiminin ber- yardımcı fiiliyle dönüşümlü olarak kullanıldığını da ifade etmiştir. (Dinç, 2014: 134).

Yine çalışmaya konu olan eseri okuyan ve kendisi de İran Türkmeni olan Mehdi Mahrooz ile “-āy + -şa” yapısı hakkında görüşüldüğünde anlam olarak -abil-se (yeterlik fiilinin şartı) yapısını karşıladığını ifade etmiştir. Metinde bu yapıyı karşılayan “-āy + -şa” yapısı ile ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:

āzāt guş dek al hāwāya uçāyşam (33) “Özgür kuş gibi havaya uçabilsem”, *erkillikde her bır yūrda goçāyşam* (34) “Özgürlükle her bir yurda göçebilsem”, *duru çeşmāñ şuwun gāñıp içāyşam* (36) “Duru çeşmenin suyunu kanıp içebilsem”, *eliñden gelāyşā gāñı bı gōlda* (266) “Elinden gelebilse garibi kolla”, *şöyyāniñi eşidāyşām ōzūñden* (375) “Sevdiğini işitebilsem senden”.

Ayrıca yine “fiil + -āy + -maz” biçimi metinde yeterlik biçiminin 3. tekil şahısta geniş zaman olumsuzunu yapmak için kullanılmıştır. Ancak bu kullanım metinde sayıca fazla değildir.

berāymaz (24) “veremez”, *bolāymaz* (83) “olamaz”, *şōraşāymaz* (544) “soruşamaz”, *gelāymaz* (589) “gelemez”, *bilāymaz* (591) “bilemez”,

tapılāymaz (948) “bulunamaz”, *şowāymaz* (1007) “eksik olamaz”, *yetāymaz* (1032) “yetemez”.

İncelenen metinde *başar-* fiilinin²⁰ de yeterlik anlamını sağladığına dair örnekleri tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerin tümünde *başar-* fiilinin şart eki aldığı, yani *başarşa* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu yapının bulunduğu cümle örnekleri bir tanesi hariç 2. tekil şahıs emir biçiminde çekimlenmiştir.

başarşañ ālīmlar bīlen yāşağīl (55) “yapabilirsen alimler ile yaşa!”, *başarşañ gollā olārē* (100) “yapabilirsen kolla onları!”, *başarşañ dānālar pendini çöple* (126) “yapabilirsen bilgilerden nasihat topla!”, *hayır yētīr īl günūñe başarşañ* (403) “hayır getir halkına yapabilirsen!”, *iki barmağ Diliñ şakla başarşañ* (478) “iki parmak dilini sakla yapabilirsen”, *ōzünden ecīze başarşa şīrdīr* (540) “kendinden acize yapabilirse aslandır”, *şāt eyle başarşañ* (943) “mutlu et yapabilirsen”.

5.3.2.2. Tezlik Fiili

Tezlik fiili; fiilde belirtilen işin hızlı, bir anda veya kısa sürede yapıldığını anlatmak için kullanılmaktadır. İncelenen metinde tezlik fiili için fiil kök ve gövdelerine getirilen {-Awer} ve {-p bē} biçimleri kullanılmaktadır. İncelenen metinde tezlik fiiline ait örnekler aşağıdaki gibidir:

geçewer (203) “geçiver”, *şeçewer* (204) “seçiver”, *açawer* (205) “açıver”, *şalıp bē* (285) “salıver”, *goyup bērşeñ* (241) “koyuversen” *şānāp bē* (584) “sayıver”.

²⁰ Yeterlik fiilinin İran Türk değişkelerinde kimi zaman Farsça aslı olan *tevānisten* (توانستن) “başarmak, yapabilmek, gücü yetmek” fiilinden kopyalamayla oluşabileceği bazı çalışmalarda değerlendirilmiştir. Bk. Gökdag, 2016: 203 ; Eker, 2010: 204-205 ; Eker, 2009: 379-381. Ancak “başar-” fiilinin Farsça aslı olan *tevānisten* (توانستن) fiilinden kopyalanması ile ilgili olarak en kapsamlı çalışma Atıcı (Atıcı, 2018) tarafından açıklanmış, bu fiilin İran Türk değişkelerindeki durumu ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

5.3.2.3. Sürerlik Fiili

Sürerlik fiili, fiilde belirtilen işin sürekliliğini anlatmak için kullanılmaktadır. İncelenen metinde sürerlilik fiili, -p zarf fiili ile kullanılan *bar-*, *dur-*, *-gel*, *-otur*, *-yör* yardımcı fiileri ile sağlanmaktadır.

5.3.2.3.1. -p + *bar-* ile yapılan sürerlik fiili:

açılıp baryār (308) “açılıp duruyor”, *biçilip baryār* (309) “biçilip duruyor”, *goçūlip baryār* (311) “göçüp duruyor”, *öşüp baryān* (349) “büyüyüp duran”.

5.3.2.3.2. -p + *dur-* ile yapılan sürerlik fiili:

çöķup dur (508) “çöküp dur”, *böķup dur* (510) “sekip dur”, *aylanıp durān* (621) “gezinip duran”, *hızmat edip duralıñ* (771) “hizmet edip duralım”.

-a + *dur-* ile yapılan sürerlik fiili örneğine metinde sadece tek örnekte rastlanılmaktadır.

gaçadurğul (101) “kaçadur”.

5.3.2.3.3. -p + *gel-* ile yapılan sürerlik fiili:

ğaydıp gelmez (86) “dönüp gelmez”, *ğaydıp gelen* (335) “dönüp gelen”, *uçup gelyār* (288) “uçup geliyor”, *çalnıp gelyān* (256) “çalınıp gelen”.

5.3.2.3.4. -p + *otur-* ile yapılan sürerlik fiili:

yāzıp pozup oturşam (518) “yazıp bozup dursam”, *gam başıp oturma* (839) “gam çekip durma”.

5.3.2.3.5. -p + *yör-* ile yapılan sürerlik fiili:

entişip yörān (820) “dolaşıp duran”.

5.3.3. Süreç Fiili

İncelenen metnin Türkmen Türkçesinin bir değişkesi olması bakımından içerisinde barındırdığı kimi hususiyetlerin de ekseriyetle ona benzemesi kaçınılmazdır.

Türkmen Türkçesinde *fiil + yardımcı fiil* ile oluşturulan yapılar, görünüş bakımından Türkiye Türkçesine nazaran daha fazladır (Delice, 2010: 76). İTT'ye ait incelenen metinde STT'de kullanılan süreç fiillerinden sadece başlama ve bitme bildiren fiillere ait örnekler tespit edilmiştir.

5.3.3.1. Başlama Bildiren Fiil

Başlama bildiren fiil, fiilde bildirilen hareketin başladığını ifade etmek için kullanılmaktadır (Delice, 2010: 83). İncelenen metinde bu fiile örnek olarak *-p + başla-* yapısı ile oluşturulan sadece bir örnek tespit edilmiştir.

zihniñi çinlāp başla (455) “aklını dinleyip başla”.

5.3.3.2. Bitme Bildiren Fiil

Bitme bildiren fiil, fiilde bildirilen işin gerçekleşip bittiğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Delice, 2010: 84). İncelenen metinde bu fiilin *-p + gōy-* ve *-p + geç-* yapısına ait iki örneği tespit edilmiştir.

açıp gōydu (922) “açtı”, *yandırıp geçdik* (1036) “yandırdık”.

5.3.4. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, *isim + yardımcı fiil* biçimiyle yapılarak yeni anlamlar ifade etmek üzere oluşturulurlar. Türk dilinde bu birleşik yapı aslında deyimler olarak bilinmektedir. Ancak çalışmaya konu olmasının nedeni *isim + yardımcı fiil* biçiminde birleşik bir yapı olmasıdır. Aşağıda incelenen metindeki bu birleşik fiillerden bazılarına ait örnekler verilmiştir:

gōz tıkmışım (260) “göz dikmişim; bir şeyi edinmek isteği”, *eliñden gelāyşa* (266) “elinden gelebilse; yapabilmek”, *hūş başında bolşā* (283) “aklı başında olsa; akıllıca olmak”, *yādıma düşende* (305) “aklıma düşünce; hatırlamak, kafasında bir düşünce doğmak”, *hızmatıñda bolmak* (330) “yanında olmak, işlerini yapmak”, *alkış alşañ* (516) “hayır dua alsan; güzel temenni almak”, *gıya gıya bağan* (628) “yan yan bakan; isteksiz gibi bakmak”.

5.4. Sıfat Fiiller

Sıfat fiiller, sıfatlık özellikleri gösterdiği gibi aynı zamanda bir taraftan da çekimsiz fiil özelliği göstermektedirler. Fiil özelliklerinden dolayı kendilerinde bulunan hareket ve zaman kavramlarını, sıfatlara aktararak varlıkları ve nesneleri geçici olarak nitelendirirler (Korkmaz, 2009: 909). İncelenen metinde tespit edilen sıfat fiil ekleri aşağıda verilmiştir.

5.4.1. {-An}

Bu sıfat fiil eki, Türkiye Türkçesinden farklı olarak incelenen metinde geçmiş zaman bildirmektedir. Çünkü Türkmen Türkçesinde geniş/şimdiki zaman bildiren bir [-yan], [-yän] sıfat fiil eki vardır (Delice 2010: 250).

yatan tikenim (1042) “yatmış dikenim”, *çıkan* atı (90) “çıkış atı”, *aydan şözi* (429) “söylenen sözü”, *eken hāşılıñ* (194) “ektiğin mahsül”, *haşretli geçiren gözüm* (306) “hasretle geçmiş gözüm”, *āğır yuğu çeken māya* (316) “ağır yükü çekmiş deve”.

5.4.2. {-cAk}

Daha önce *Gelecek Zaman* ve *Gelecek Zamanın Şartı* başlıklarında da bahsedildiği üzere bu sıfat fiil eki gelecek zaman bildirmektedir. İncelenen metinde işleklik sahası geniş olan bu ekin sadece üç örneğinde {-AcAk} biçimi bulunmaktadır.

yürecek bolşañ (245) “yürüyecek olsan”, *diyecek şözü* (463) “diyecek sözüm”, *aw alcağ guşuñ* (494) “av tutacak kuşun”, *aw alcağ tāzi* (545) “av tutacak tazi”, *aydacak şözü* (119) “söyleyecek sözüm”, *iyecek nānıdır* (813) “yiyecek ekmeğidir”.

5.4.3. {-dIk}

Bu sıfat fiil eki, geçmiş zaman bildirerek hareket ve zaman kavramını sıfatlara aktarmaktadır. Bu sıfat fiil ekine ait tespit edilen toplamda dört örnek vardır. Bu örneklerde sıfat fiil üzerine iyelik ve çokluk gibi ekleri aldığı görülmektedir.

diydiğim sözler (125) “dediğim sözler”, *iymedikler arıñ balın* (218) “yiyemedikleri arının balını”, *yétmedik yāra* (1071) “bitmemiş yara” *içmedikler armāndır* (799) “içmedikleri hayaldir”.

5.4.4. [-meli]

Gelecek zaman anlamı bildiren bu sıfat fiil eki, {-mA} ile {-IX} eklerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır (Ergin, 2000: 337). İncelenen metinde sadece bir örneği bulunmaktadır.

kereşmeli şağı (1070) “güzel saki”.

5.4.5. {-mAz}

Bu sıfat fiil eki, hem gelecek hem de geniş zamana ait olumsuzluk bildirmektedir. İncelenen metindeki örnekleri aşağıdaki gibidir:

görünmez naysēsi (39) “görünmez mızrağı”, *dile düşmez huri gız* (340) “anlatılmaz huri kız”, *yétmez piğır* (866) “ermez fikir”.

5.4.6. [-yān], [-yān]

Bu sıfat fiil eki, incelenen metinde geniş zaman bildirmekle birlikte işleklik sahası geniştir.

yāşāyān yērim (1059) “yaşadığım yer”, *cōşğun şalyān dūtārdır* (253) “coşgu salan dutardır”, *çalnıp gelyān dūtārdır* (256) “çalınıp gelen dutardır”, *başına gelyān zulümlar* (354) “başına gelen zulümler”, *kuyseyān zamānım* (475) “küstüğüm zaman”, *aydılyān söz* (1092) “söylenen söz”.

5.5. Zarf Fiiller

Zarf fiiller; cümlede şahsa ve zamana ait bir yargı ifade etmeyen, ancak yargı bildiren fiillerin yanında, onlardaki iş ve hareketin durum ve tarzını belirleyen, fiillerin asıl anlamlarını değiştirmeyen yapılardır (Korkmaz, 2009: 983). İncelenen metinde tespit edilen zarf fiil ekleri aşağıda verilmiştir.

5.5.1. {-A}

Bu zarf fiil eki, yüklemın nasıl yapıldığını ifade etmek amacıyla birleşik fiil yapılarında ve zarf fiil tekrarlarında kullanılmaktadır. İncelenen metinde sadece birleşik fiil yapılarındaki kullanımına örnek tespit edilmiştir.

gaçadurğul (101) “kaçadır”, *geçewer* (203) “geçiver”, *açawer* (205) “açıver”, *şöndürebilmeyār* (234) “söndüremiyor”, *ālabilmez* (371) “alamaz”, *çekibilmez* (1085) “çekemez”, *alabilmedik* (441) “alamadık”.

5.5.2. [-ende]

Bu zarf fiil eki, yüklemi zaman yönünden nitelemek için kullanılmaktadır. Yapısı itibarıyla {-An} sıfat fiil eki ile {-dA} bulunma hâli ekinin birleşiminden meydana gelmiştir. İncelenen metinde sadece bir örnekte tespit edilmiştir.

yādıma düşende (305) “aklıma düşünce”

5.5.3. {-Xp}

Bu zarf fiil eki, eklendiği fiildeki hareketin yüklemdeki hareketten daha önce gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. İncelenen metinde işleklik sahası en geniş zarf fiil ekidir.

dı̇p (16) “deyip”, *oylanıp* (58) “dolaşıp”, *dāş düşüp* (21) “uzak düşüp”, *bolup* (276) “olup”.

Bu zarf fiil eki, ünlü ile biten fiillere eklendiğinde ikincil uzunluk oluşturur ve fiilin sonundaki /a/ sesi [ā] ünlüsüne, /e/ sesi ise [ē] ünlüsüne dönüşür.

galām aylāp (75) “kalem gezdirip, kalem oynatıp”, *yāşāp* (561) “yaşayıp”, *şīnāp* (1065) “sınayıp”, *gozlāp* (808) “gözleyip”, *īşlāp bilmāz* (216) “işleyemez”, *zihniñi çinlāp başla* (455) “aklını dinleyip başla”, *titirāp* (944) “titreyip”.

İncelenen metinde bu zarf fiil ekinin aynı zamanda birleşik fiil yapılarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

entişip yörän (820) “dolaşıp duran”, *gam başıp oturma* (839) “gam çekip durma”, *uçup gelyār* (288) “uçup geliyor”, *goyup bēršēñ* (241) “koyuversen”.

5.5.4. [-mān], [-māñ]

Bu zarf fiil eki, {-Xp} zarf fiil ekinin olumsuz olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki {-mAdAn} zarf fiil ekini karşılamaktadır.

yāšīrmān (520) “gizlemeden”, *şayğarmān* (665) “ayırt etmeden”, *bilmān* (894) “bilmeden”.

5.5.5. {-mAzdAn}

Bu zarf fiil eki, yüklemi zaman yönünden nitelemek için kullanılmakla birlikte genellikle zaman bildiren edatların yanında kullanılmaktadır. İncelenen metinde sınırlı sayıda örnekleri bulunmaktadır.

ōylönmezden ilki (294) “evlenmezden önce” *gitmezden ozāl* (30) “gitmezden önce”, *şōlmazdan ozāl* (551) “solmazdan önce”, *gocā bolmazdan ozāl* (549) “yaşlanmazdan önce”.

5.5.6. [-yānça], [-yāñçä]

Bu zarf fiil eki, Türkiye Türkçesindeki {-XncA} zarf fiil ekine denk gelmektedir. STT’de bu ekin [-ınça], [-inçä] biçimlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak 18 ve 19. yy yazılı eserlerinde {-gAnçA} biçiminin de kullanıldığı bilinmektedir (Delice, 2010: 281). Ek başındaki /g/ veya /ğ/ sesinin ise akıcılaşarak /y/ şeklini aldığı ve bahsi geçen eki oluşturduğu düşünülmektedir. Bir diğer ihtimal ise /y/ yardımcı ünsüzünün ekin üzerine yapıştığıdır. İncelenen metindeki tüm örnekleri aşağıda verilmiştir.

ğuma gaçyānça (1025) “kuma kaçınca”, *ğózyāş saçyānça* (1026) “gözyaşı saçınca”, *ruhum uçyānça* (1028) “ruhum uçunca”, *yağmurunu dōkyūñçü* (359) “yağmurunu dökünce”, *dāğda çōkyūñçü* (361) “dağda çökünce”.

6. BAĞLAÇLAR

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri aralarında çeşitli yönlerden bağ kurmak amacıyla birbirine bağlayan kelime türlerine *bağlaç* denmektedir. İncelenen metinde tespit edilen bağlaçlar şu şekildedir:

6.1. Sıralama Bağlaçları

Sıralama bağlaçları; aynı görevde kullanılan ve art arda gelen kelime, kelime grupları ve cümleleri birbirine bağlayan bazı edatlardır.

6.1.1. bilen “ile”

Bu bağlaç, iki unsur arasına gelerek onlara beraberlik katar. Aslında bir bakıma ve bağlacı görevinde kullanılmaktadır. İncelenen metinde kullanım sahası geniştir.

āşık bilen ma'sūk şerbeşer bolâr (314) “aşık ile maşuk başbaşa olur”, *ğoyşâlar bû yerde alma 'nâr bilen* (339) “koysalar önüme elma ve nar”, *hân bilen şultaniñ yânına barma* (498) “han ile sultanın yanına varma”, *bañilçilik bilen aqmaqlık bırdır* (538) “kıskançlık ile ahmaklık birdir”.

6.1.2. hem “ve, ile”

İncelenen metinde kullanım sahası geniş olan bağlaçlardan biri de *hem* dir. Bu bağlaç ve anlamında kullanıldığı gibi aynı zamanda bağlam olarak *ile* anlamını da karşılamaktadır.

watan hem ilîne yürók delēnden (99) “vatan ve milleti için yürek dilenden”, *yağışlı bolyāndır bīcin hem yılğı* (301) “yağışlı olur maymun ve at yılı”, *cihāniñ erbet hem oñat işinden* (579) “cihanın kötü ve iyi işinden”.

6.2. Denkleştirme Bağlaçları

Birbirinin yerini alabilecek olan yani denk olan iki unsuru birbirine bağlayan aralarında karşılaştırma oluşturan bağlaçlardır.

6.2.1. yä de “ya da”

İncelenen metinde sadece iki örneği tespit edilmiştir.

gülüp beğenmeğin y  de  olmağın (555) ‘‘gülüp beğenmeyin ya da üzülmeyin’’, *ęaę y sa k    ne y  de nahara* (569) ‘‘Kaçsa tabağına ya da yemeğine’’.

6.3. Karşılaştırma Bağlağları

Karşılaştırma bağlağları, kar ıla tırılan iki veya daha çok unsuru, çeşitli anlam ilgileri bakımından birbirine bağlamaktadır.

6.3.1. hem ... hem

Bu karşılaştırma bağlacına ait incelenen metinde sadece bir örnek tespit edilmiştir. Biçim ve işlev itibariyle Türkiye Türkçesindeki *hem ... hem* bağlacı ile aynıdır.

hem g lki  gely  ndir hem g z  n y  i (594) ‘‘hem gülesin geliyordur hem göz ya ın’’.

6.3.2. hem ... hem de

Bu karşılaştırma bağlacına da ait incelenen metinde sadece bir örnek tespit edilmiştir.

 u u hem cel l hem de c hi  en (864) ‘‘Güzel hem heybetli hem de a ıkarsın’’.

6.3.3. y  de ... y 

Bu bağlaca ait metinde sınırlı sayıda örnekler tespit edilmiştir.   lev olarak Türkiye Türkçesindeki *ya ... ya da* bağlacı ile aynıdır.

diydi ęumdur y  de y ldir y  matal (830) ‘‘dedi topraktır ya yel ya da bilmece’’, *diydi kördür y  de keri y   atal* (832) ‘‘dedi kördür ya sağır ya da aksak’’.

6.4. Cümle Ba ı Bağlağları

Bu bağlağlar, cümlelerin başında yer alarak cümleleri anlam bakımından birbirine bağlamaktadır.

6.4.1. eğer

Bu bağlaç, Farsça kökenli olmakla birlikte cümle başına gelerek kendinden önceki cümle ile içinde bulunduğu cümleyi birbirine bağlamaktadır.

eğer olâr kowum hîşin bolmaşa (499) “Eğer onlar hısım akraban değilse”, *şoraşaymaz eğer yolun yitirşe* (544) “sormaz eğer yolunu kaybederse”, *eğer yârim şolâyşa* (704) “Eğer yârim soluyorsa”.

6.4.2. emma “ama”

Bu bağlaca ait incelenen metinde sadece iki örnek tespit edilmiştir.

iki gûlağ bârdır emma bîrçe dîl (129) “iki kulak vardır ama bir tane dil”, *ķóp Īşler bityândir işlemek bilen, / emma bîrçe zâda çäre yōķ eziz!* (84-85) “Bütün işler biter istemekle, / Ama bir şeye çare yok aziz!”.

6.4.3. yōne “fakat, ancak”

Bu bağlaca ait incelenen metinde sadece üç örnek tespit edilmiştir.

yōne ilki dözüm berşin diymeli (524) “Ancak önce güç versin demeli”, *yōne örân kuçalığa yėtişip* (20) “Ancak iyice yaşlılığa yakalanıp”, *yōne örân gıt bolupdır şu zamân* (390) “Ancak çok az kalmıştır şu zaman”.

7. EDATLAR

Tek başlarına anlamları olmayan, hiçbir hareket veya nesneyi karşılamayan ancak bir kelime, kelime grubu ve cümleyle birlikte kullanıldıklarında anlamlanan ve bunların ifade kabiliyetlerine yardımcı olan kelimelerdir (Ergin, 2000: 348).

7.1. Son Çekim Edatları

Son çekim edatları; yalın hâlde ya da çekim eki almış olan isim ve isim soylu kelimelerin veya kelime gruplarının sonuna gelerek onlarla anlam ilişkisi kuran, bir bakıma çekim eki görevi gören edatlardır.

7.1.1. başğa “başka”

Eklendiği cümleye *dışında* ve *hariç* anlamları katan bu edata ait incelenen metinde sadece bir örnek bulunmaktadır.

ğozleri dānādan başğa zāt görmez (846) “gözleri bilgeden başka kişi görmez”.

7.1.2. bilen “ile”

İsim veya isim soylu kelimelerden sonra kullanılarak onlara vasıtalık ve birliktelik anlamları katmaktadır.

ğalām ūCu bilen haqıñı dile (14) “kalemin ucu ile hakkını dile”, *ķóp ĩşler bityāndir işlemek bilen* (84) “bütün işler biter istemek ile”, *ölön ğaydıp gelmez şeşlemek bilen* (86) “ölen dönüp gelmez çağırmak ile”, *ğorék bērer çölüme elwān ğul bilen* (180) “güzellik verir çölüme kıvıll ğul ile”, *şahır ādı bilen zahir boların* (521) “şair adı ile bilinirim”.

7.1.3. dek “gibi”

Bu edat, beraber kullanıldığı kelimelere ya da cümleye *benzetme* ilgisi katmaktadır. İncelenen metinde örnekleri sınırlı sayıdadır.

āy yıldız dek kehkeşāna baranlar (5) “ay yıldız gibi gökyüzüne varanlar”, *omur geçer yıldırım dek bilinmez* (28) “ömür geçer yıldırım gibi bilinmez”, *ēşideli bal dek şüyyci şözünñ* (1038) “ışiteli bal gibi tatlı sözünü”.

7.1.4. dijp “diye”

Bu edat, eklendiği cümleye amaç ya da neden anlamı katmaktadır. İncelenen metinde bu edata ait sadece iki örnek tespit edilmiştir.

bāğī ğālırın dijp etmegül ğumān (54) “baki kalrım diye düşünme”, *ğun'dīz tapar men dijp yerde ğozlemāñ* (955) “gündüz bulurum diye yerde aramayın”.

7.1.5. ilki “önce”

Bu edat, eklendiği cümlede sıralama, zaman ya da yer bildirmektedir. İncelenen metinde örnekleri sınırlı sayıdadır.

göz aýlayıp görden ilki horu gör (214) “göz gezdirip mezardan önce acizi gör.”, *öylönmezden ilki ölçür közüni* (294) “evlenmezden önce ölç kendini”, *şuw yerin eneşi diyipler ilki* (298) “su, yerin anası derler önce”, *könelmezden ilki barışmak yağşı* (471) “küsmeden önce barışmak iyidir”.

7.1.6. ozal / ozâl “önce”

Bu edat da eklendiği cümlede sıralama, zaman ya da yer bildirmektedir. İncelenen metinde örnekleri, *ilki* edatına göre daha fazladır.

tedarik görmeli gitmezden ozâl (30) “tedbir almalı gitmeden önce”, *peleşin duzağı ozal gurgulê* (444) “feleşin tuzağı önceden kurulu”, *gaDir bilgil göcā bolmazdan ozâl* (549) “Kıymet bil yaşlanmadan önce”, *şuw bērip şaklaşın şolmazdan ozâl* (551) “su verip saklayın solmadan önce”.

7.1.7. [-şoñ] “sonra”

[-şoñ], eklendiği kelimedeki genellikle sıralama veya zaman bildirmekle birlikte seyrek olarak sebep ve yer bildirmektedir (Salan, 2014: 105). Çağdaş Türk lehçeleri içerisinde “soñ” çekim edatı yalnızca Türkmen Türkçesinde dilbilgiselleşmeye uğrayarak ek biçiminde kullanılmaktadır (Salan, 2014: 113). İTT’ye ait incelenen metinde de bu durum geçerli olmakla birlikte sadece dört örneği tespit edilmiştir.

yetmişten ötönşoñ göcā şen öyde (68) “yetmiş aştıktan sonra yaşlının evde”, *göz yumulup gamhanadan gaçanşoñ* (80) “Göz yumulup gamhaneden kaçtıktan sonra”, *başlānşoñ şol ĩşde ārmaşāñ yağşı* (456) “başladıktan sonra şu işte bıkmasan iyi”, *umruñ ‘yığrım’ otuz ‘gırkdan ötenşoñ* (1047) “ömrün yirmi, otuz, kırktan geçtikten sonra”.

7.1.8. üçm “için”

Bu edat, eklendiği cümleye sebep veya amaç ilgisi katmaktadır. İncelenen metinde örnekleri sınırlı sayıdadır.

dēm almak üçm hem berāymaz aman (24) “nefes almak için de vermez aman”, *galām aylāp ĩlīñ miraşı üçm* (75) “kalem oynatıp halk mirası için”, *bū uzak yol üçm gērekdir ayak* (246) “bu uzak yol için ayak

gereklidir”, *gam başıp oturma gidenler üçm* (839) “gam çekip durma gidenler için”.

7.1.9. yāl / yālê “gibi”

Bu edat da beraber kullanıldığı kelimelere ya da cümleye benzetme ilgisi katmaktadır.

çağırış hat gelecek yāl bolup da (70) “davetiye gelecek gibi olup da”,
kuyseyān zamānım yānīmda yālê (475) “özlediğim zaman yanımda gibi”,
uyku yāl bolup umrumúz geç' dī (889) “uyku gibi geçti ömrümüz”.

8. ÜNLEMLER

Aktarıcı kişinin korku, sevinç, üzüntü, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde aktarmasını sağlayan ve aynı zamanda seslenme, çağırma işlevi gören kelimelerdir (Korkmaz, 1992: 157).

8.1. Seslenme Ünlemleri

Bu kategorideki ünlemler, çağırma ve haber vermede görev alırken aynı zamanda cümledeki seslenmeyi de kuvvetlendirmeye yaramaktadır (Korkmaz, 1992:130).

8.1.1. ey

ey ilim (3) “ey ilim”, *ey dānā kişī* (283) “ey bilge kişi”, *ey kuñlüm* (973) “ey gönlüm”, *ey oğlum* (1049) “ey oğlum”.

8.1.2. yā

yā reb (203) “ya rab”.

8.2. Sorma Ünlemleri

Türkiye Türkçesindeki “acaba” ve “acep” soru ünlemleri STT’de [-kā], [-kā] ekleriyle karşılanmaktadır (Buran ve öte., 2014: 199). İTT’ye ait incelenen metinde de aynı durum geçerlidir.

peydaşı bolarmıkā (883) “faydası olurmu acaba”.

SONUÇ

İlgili eser, bu bölüme kadar ses ve biçim bilgisi açısından kimi başlıklar altında değerlendirilmiş ve çeşitli tespitler ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise çalışma *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki başlık altında sonuçlandırılacaktır.

Ses Bilgisi

1) Bilindiği üzere Ana Türkçeden beri süregelen birincil uzun ünlüleri en sistematik biçimde muhafaza eden Türk lehçelerinin başında Türkmen Türkçesi gelmektedir. İlgili eser de İTT'ye ait olduğu için birincil uzun ünlüler metinde düzenli olarak tespit edilmiştir.

2) İlgili eserde uzunlukların büyük bir bölümünü birincil (asli) uzun ünlüler oluşturmaktadır. Ancak bununla birlikte çeşitli ses olayları, söyleyiş ve vurgu sonucunda ikincil (dolaylı) uzun ünlüler de tespit edilmiştir.

3) Tüm bunlarla birlikte Türkmen Türkçesi gibi kimi Türk lehçelerinde görülen uzun ünlülü ekler İTT'ye ait incelenen eserde de tespit edilmiştir.

4) İTT'ye ait incelenen metin, Türkmen Türkçesinin ses bilgisi açısından karakteristik özelliklerinin en başında gelen peltek /s/ ve /z/ seslerini (/s/, /z/) aynen korumuştur.

5) İncelenen metinde /v/ ünsüzünün örnekleri oldukça sınırlıdır. Bunun sebeplerinden birisi, kelime başında bazı /v/ li (var, ver-, var-) sözcüklerin ET'deki gibi /b/ li (bar, ber-, bar-) kullanımlarıdır. Bir diğer sebep olarak diş dudak ünsüzü olan /v/ sesi, metinde çoğunlukla dudaksılaşarak /w/ sesi ile karşılanmıştır (/v/ > /w/).

6) Yine Türkmen Türkmen Türkçesinin ses bilgisi açısından karakteristik özelliklerinden biri Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki /f/ ünsüzünün /p/ ünsüzü ile karşılanmasıdır. İTT'ye ait incelenen metinde bu hususiyet sistemli olarak korunmuştur.

7) Türkiye Türkçesinde kelime başında /b/ olan bazı kelimeler incelenen metinde akıcılaşarak /m/ ile karşılanmıştır.

8) İncelenen metinde kimi kelimelerde titrekliliği uzatılmış /r/ ünsüzünün ([r]) kullanıldığı; kimi kelimelerde ise yitmek üzere olan /r/ ünsüzünün ([r]) kullanıldığı tespit edilmiştir.

9) İTT'ye ait incelenen eserde genellikle kalınlık-incelik uyumu düzenli değildir. Kalın ünlülü kelime tabanlarına ince ünlülü ekler getirildiğinde ve ince ünlülü kelime tabanlarına kalın ünlülü ekler getirildiğinde uyumun sık sık dışına çıkılmaktadır. Ancak tüm bunlarla birlikte uyumun sağlandığı örneklerin sayısı da az değildir.

10) İncelenen metinde özellikle de 3. teklik şahıs iyelik ve belirtme hâli eki gibi bazı eklerin ünlüleri kelime sonunda incelmektedir. Ancak çoğunlukla bu tam bir incelme olmadığı için [i] ara sesini oluşturmuştur. Ayrıca bunun tersi bir durum olarak kimi zaman /i/ ünlüsü kalınlaşarak kimi örneklerde /ı/ sesine, kimi örneklerde ise [ı] sesine dönüşmüştür.

11) İncelenen metindeki örneklerden hareketle Türkçe kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu genel anlamda düzensizdir. Özellikle yuvarlak ünlülü kelimelere düz ünlülü eklerin getirilmesi uyumu düzensizleştirmiştir. Ancak bununla birlikte düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan örneklerin sayısı da az sayılmayacak miktarda göze çarpmaktadır.

12) İncelenen metinde ilk ya da ikinci hecedeki yuvarlak ünlülerin kendisinden sonra gelen hecelerdeki ünlüleri umumiyetle yuvarlaklaştırdığı ve hatta bundan kaynaklı [â] ara sesini oluşturduğu tespit edilmiştir.

13) İncelenen metinde ünsüz benzeşmesinin birçok örneği bulunmaktadır. Ancak bunların içinde -nl- > -ll- benzeşmesi en sık görülenidir.

14) İncelenen metinde ünlü değişiminin birçok örneği bulunmaktadır. Ancak bunların içinde /ı/ > /i/ > /è/ değişimi kelime sonlarında sıklıkla görülmektedir.

15) İncelenen metinde Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin tekleştiği örnekler tespit edilmiştir. Ancak bunlar sayıca çok değildir.

Biçim Bilgisi

1) İncelenen metinde isimden isim ve fiilden isim yapma eklerinin – kimileri tek şekilli olsa da- oldukça aktif bir şekilde işledikleri görülmektedir. Özellikle alıntı kelimelere eklenen isim yapımı ekleri kelimeleri Türkçenin biçim bilgisine uygun hâle getirmiştir.

2) İncelenen metinde Farsça kaynaklı isimden isim yapım ekleri bazen Türkçe kökenli kelimelerin üstüne de gelmiştir. Farsça'nın resmî dil olduğu bölgede bu gibi yapıların görülmesi oldukça doğal karşılanmalıdır.

3) İncelenen metinde ilgi hâli ekleri ünlü ile biten kelimelerden sonra {+nİñ}, {+nuñ} biçimlerindeyken ünsüzle biten kelimelerden sonra {+Xñ} biçimleri kullanılmaktadır. Ancak ünlü ile biten bazı kelimelere ilgi eki eklendiğinde ekteki bazı kısımların düşerek sadece {+ñ} biçiminin kaldığı tespit edilmiştir.

4) İncelenen metinde belirtme hâli eki; {+X}, {+nI}, {+nu} ve {+n} biçimlerinde çok şekilli olarak tespit edilmiştir.

5) İncelenen metinde bulunma hâli ekinin sadece tonlu biçimi olan {+dA} biçimi bulunmaktadır. Ayrıca metinde yuvarlak ünlülü bir kelimedeki bulunma hâli ekinin, ünlüsünde ses benzeşmesi neticesinde yuvarlaklaşma meydana gelmiş ve [+dâ] biçimi tespit edilmiştir. Yine, sadece bir kelimedeki ilerleyici ses benzeşmesinden kaynaklı [+ne] biçimi tespit edilmiştir.

6) İTT'ye ait incelenen metinde vasıta eki, ek başındaki /i/ ünlüsünü düşürmüş ve {+lan} biçiminde tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu eke sahip sadece iki örnek bulunmaktadır. Metin genelinde vasıtalık görevini *bilen* edatı taşımaktadır.

7) İncelenen metinde soru eki, yazıda kelimeye bitişik olarak yazılan {+mI} biçimindedir. Metinde sadece düz-dar biçimi tespit edilmiştir.

8) İncelenen metinde isimden fiil ve fiilden fiil yapma eklerinin – kimileri tek şekilli olsa da- oldukça aktif bir şekilde işledikleri görülmektedir. Özellikle isimden fiil yapma ekleri arasında {+lA-}; fiilden fiil yapma ekleri arasında {-n-}, {-r-}, {-ş-}, {-mA} işlevlik sahası oldukça geniş eklerdendir.

9) İncelenen metinde şahıs ekleri; *zamir kaynaklı*, *iyelik kaynaklı* ve şahıs bildirmesi bakımından *emir ekleri* olmak üzere üç tip şeklinde tespit edilmiştir.

10) İTT'ye ait metinde şahıs zamiri kaynaklı şahıs ekleri incelendiğinde düzenli bir kullanım olmadığı tespit edilmiştir. Teklik 1 ve 2. şahıslardaki çekimlerin bazen şahıs zamirleriyle yapılması dikkat çekici bir husustur. Yine az sayıda olsa da teklik 1. şahısta {-Am} biçimlerinin kullanılması da bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca çokluk 1. şahısa ait örneğin bulunmaması, 2 ve 3. şahıslardaki örneklerin metinde az sayıda olması önemli ayrıntılardır.

11) Metinde genel anlamda görülen geçmiş zaman eki {-dX} biçiminde tespit edilmiştir. Ayrıca bu ekin sadece tonlu biçimleri bulunduğundan kimi zaman tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere eklendiğinde ünsüz uyumuna yol açmaktadır. Ayrıca görülen geçmiş zamanın 3. tekil şahıs çekiminde ünlü genişlemesi sonucu [-dē] biçimi ve ünlü incilmesi sonucu [-dī] biçimi tespit edilmiştir. Bu alt biçimbirimli örneklerin sayısı incelenen metinde hayli fazladır.

12) İncelenen metinde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak {-XpDır} yapısı ve sadece 1. tekil şahısta kullanılan [-mış], [-müş] eki tespit edilmiştir. Ancak {-XpDır} yapısı sadece öğrenilen geçmiş zamanın 3. tekil şahsında tespit edilmiştir. [-mış], [-müş] ekinin ise sadece 1. tekil şahıs çekiminde üç örneği bulunmaktadır. Geriye kalan şahıs çekimlerinde yani 2. tekil ve tüm çoğul şahıslarda öğrenilen geçmiş zaman çekimi bulunmamaktadır. Yine öğrenilen geçmiş zamana ait olumsuzluk çekimi [-māndır] biçimiyle yapılmıştır.

13) İncelenen metinde şimdiki zaman eki olarak [-yār], [-yār] biçimleri ve ekin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmüş hâli olan [-yā], [-yā] biçimleri kullanılmaktadır.

14) İncelenen metinde geniş zaman eki olarak {-Ar}, {-r} biçimleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte geniş zamanın 1 ve 2. teklik şahıs çekimi *men* ve *şen* şahıs zamiri ile sağlanmıştır. Ayrıca yine geniş zamanın olumsuz şekli {-mA_Z} ve [-mar] ekleri ile yapılmaktadır. [-mar] eki sadece bir örnekte bulunmaktadır o da 2. çoğul şahıs olumsuzluk çekimine aittir. {-mA_Z} ekine ait örneklerin neredeyse tamamına yakını 3. tekil şahıs çekiminde yapılmıştır.

15) İncelenen metinde gelecek zaman eki olarak sadece [-cek] biçimi bulunmaktadır. Bu ekle sadece 3. tekil şahıs çekimine ait iki örnek tespit edilmekle birlikte bu örnekler cümlede şahıs zamiri almadan kullanılmıştır. Şahıs tespiti ise cümledeki bağlama göre belirlenmektedir. Ayrıca metinde zamansal anlamda, gelecek zamanı karşılayan “*fil+cAk+bol+-şA+şahıs eki*” yapısı gelecek zaman çekimine göre çok daha sıklıkla kullanılmaktadır. Yine [-cAk+], [-cek+] sıfat fiil eki gelecek zaman bildiren bir yapıdır.

16) İncelenen metinde şart kipi [-şa] biçimiyle sağlanmıştır. Ancak metinde sadece iki örnekte tespit edilen şart anlamı *eğer* sözcüğü ile sağlanmıştır. Tüm bunların haricinde incelenen metinde şart eki almış fiilden sonra getirilen *gerek* sözcüğü tahmin yürütme, olasılık anlamı katmaktadır.

17) İncelenen metinde emir kipinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir: 1. tekil şahıs için{-AyIn} ekiyle yapılmaktadır. Ekin tek kalın ünlülü biçimindeki /a/ ünlüsü vurgudan kaynaklı olarak uzun telaffuz edilmiştir. 2. tekil şahıs çekimi {-ğXl} ve [-ğil] ekleriyle yapıldığı gibi eksiz şekillerinin de olduğu gözlemlenmiştir. 3. tekil şahıs çekimi {-şIn} ve az miktarda [-şun] ekleriyle yapıldığı tespit edilmiştir. 1. çoğul şahıs çekimi {-Allñ} ekleriyle yapılmaktadır. 2. çoğul şahıs çekimi [-ğın], [-ğin] ve {-Uñ} ekleriyle yapılmaktadır. 3. çoğul şahsa ait örnek bulunmamaktadır.

18) İncelenen metinde istek kipinin şartı tespit edilmiştir. Bunu sağlayan yapı ise “-āy + -şā”dır. Ancak metinde {-āy} biçimin her zaman anlam olarak bu kipi karşılamayıp, gücü yetebilme anlamını sağlayan yeterli fiilini de karşıladığına dair olumlu ve olumsuz örnekler bulunmaktadır.

19) İncelenen metinde yeterlik anlamı {-p bil-}, {Abil-} biçimleriyle yapılmakta; olumsuzu ise {-p bil-me-}, {-Abil-me} biçimleriyle sağlanmaktadır. Ayrıca “-āy + -şā” yapısının -abil-se olarak (yeterlik fiilinin şartı) yapısını karşıladığı örnekleri de görülmektedir. Ayrıca yine “fiil + -āy + -maṣ” biçimi metinde yeterlik biçiminin 3. tekil şahısta geniş zaman olumsuzunu yapmak için kullanılmıştır. Tüm bunların haricinde *başar-* fiilinin de yeterlik anlamını sağladığına dair örnekleri tespit edilmiştir.

20) İncelenen metinde -p + *başla-* yapısı ile başlama bildiren; -p + *goy-* ve -p + *geç-* yapısı ile bitme bildiren süreç fiillerin olduğu tespit edilmiştir.

21) Son olarak metinde birçok bağlaç ve edat kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına çok benzemekle birlikte kimisi ise bağlı bulunduğu lehçeye özgüdür. Söz gelimi *hem* “ve, ile”, *bilen* “ile”, *yōne* “fakat, ancak”; *oṣal* / *oṣāl* “önce”, *yāl* / *yālē* “gibi”, [-*soñ*] “sonra” bunlara örnek olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, R. (2013a). *Türklerin İrani – Yakın Gelecek –*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Albayrak, R. (2013b). *Türklerin İrani – Yakın Gelecek –2*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Annaberdiyev, A. (2006). *İran Türkmenleri (1881-1979)*, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. <http://tez2.yok.gov.tr/> (Tez No. 209716).
- Annaberdiyev, A. ve Necef, E. (2003). *Hazar Ötesi Türkmenleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). “Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair”, *Makaleler Cilt I*, (Düz. O. F. SERTKAYA), Ankara: TKAE Yayınları.
- Arazkuliev, S. (1977). *Türkmen dilinini gısgaça dialektologik sözlüğü*. Aşkabat.
- Atalay, B. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lügati-t Türk Tercümesi*. 7. bsk. Ankara: TDK Basımevi.
- Atıcı, A. (2015). *Sungur Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi*. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Atıcı, A. (2018). “İran Türk Değişiklerinde başsar- Fiilinin Yeterlilik Fiili Olarak Kullanımı Üzerine” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 s.75-85.
- Azimov, P. ve öte. (1960). *Hâzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşkabat.
- Biray N. (2009). “12 Hayvanlı Türk Takvimi — Zamana ve İnsana Hükmetmek—”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED* 39, s. 671-683.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Buran, A. (2006). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzlarında İkincil Uzun Ünlüler” *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Erciyes Üniversitesi.

- Buran, A. ve Öte. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri Güneybatı / Oğuz Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Çakmak, C. (2014). “Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s.13-30.
- Delice, T. B. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*, Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum. <https://tez.yok.gov.tr/> (Tez no. 263955).
- Demir, N. ve Ceylan, E. (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deveci, A. (2009). “İran Türkmenleri: Türkmensahra”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, s. 51-60.
- Dieji, A. (2010). “İran Türkmenlerinin Dil ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 35-42.
- Dinç, S. (2014). “Türkmen Türkçesinde /-Ay/ Ekinin Tezlik İşlevi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* S.3/1, s. 132-137.
- Doerfer, G. ve Hecshe W. (1998). “Turkmenische Materialien aus Gonbad-e Qābūs”, *Materialia Turcica*, Band 19.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2010). “Türkçe-Farsça İlişkilerine Ses, Biçim ve Tümcebilgisi Düzeylerinde Eşzamanlı Genel Bir Bakış”, *Essays on Turkish Linguistics*. Wiesbaden: Harrassowitz. s. 373-382.
- Eker, S. (2010). “Türkçe-Farsça Dil ilişkilerinde Anlam Kopyalar Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Yazıları-1*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (1995). *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, M. (2019). “Türkmen Türkçesinde İstek Eki Temelinde Kurulan Katmerli Birleşik Kipler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (1), s. 100-120.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Garthwaite, G. R. (2016). *İran Tarihi*. (çev. Fethi Aytuna). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gökçür, E. (2017). “Türkmen Türkçesinde İkincil Uzun Ünlüler Üzerine”, *Mavi Atlas*, C.5, S.2, s.549-576.
- Gökdağ, B. A. (2016a). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Gökdağ, B. A. (2016b). “İran'daki Türk Dillerinde Yeterlilik Fiilinin Kullanımı”, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Budapeşte Macaristan: İ.D. Bilkent Üniversitesi, s. 201-207.
- Grunina, E. (2007). “Türkmence Açısından Türkçenin Tarihi Gramerinin Bazı Meseleleri Üzerine”. *IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I*. Ankara, 681-684.
- Hatipoğlu, V. (1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. (çev. Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2002). “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, s.580-584.
- Kafkasyalı, A. (2010). *İran Türkleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- Kafkasyalı, A. (2011). *İran Coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (2003). “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı e/i Meselesi”, *Türk Kültürü* 483-484, s. 266-281.
- Korkmaz, Z. (1953). “Batı Anadolu Ağzlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında” . *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* C.1, 197-203.
- Korkmaz, Z. (1995). “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. II, s. 232-348.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ligeti, L. (1942). “Türkçede Uzun Ünlüler”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, s. 82-94.
- Pekacar, Ç. ve Dilek, F. G. (2009). “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, Ankara: TDK.
- Salan, E. (2014). “Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -soñ < soñ”, *Dil Araştırmaları*, S.14, s. 97-117.
- Saparowa, M. (2015). *Gerkez Türkmenleriniň Taryhy*, Aşkabat.
- Sarıyev, B. ve Güder, N. (1998). *Türkmençenin Grameri (I Fonetika: Ses Bilgisi)*. Ankara: Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Saray, M. (1993). *Türkmen Tarihi*, İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Semedli, E. (2009). “Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı É” *Journal of Azerbaijani Studies*, V10-12/ N.1-2, s. 522-532.
- Sümer, F. (2012). “*Türkmenler*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Tekin, T. (1995a). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. ve öte. (1995b). *Türkmençe -Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Ülker, Z. (2021). *İran'ın Sünnî Türkmenleri*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Yavuz, O. (1991). "Türkçede Kapalı E", *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* S. 6, s. 271- 306.
- Yelten, M. (2011). *Türk Dili ve Anlatım Bilgileri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Yıldırım, Z. (2008). *Gümbed Ağzından Derlemeler (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, <http://tez2.yok.gov.tr/> (Tez No. 221013).
- Yıldırım, Z. (2015). *İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağzları*, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, <http://tez2.yok.gov.tr/> (Tez No. 413798) Ankara.
- Yıldırım, H. (2017). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Yıldırım, Z. (2017). "Oğuz Sözlü Edebiyatı İçerisinde Türkmensahra Türkmenlerinin Yeri", *Turkish Studies*, s. 473-486.
- Yıldırım, Z. (2019). "Günbed-i Kavus Örneğinde İki Dillilik Tezahürleri Açısından Türkmensahra Türkmenlerinin Dil Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 267-272.
- Yılmaz, E. C. (1991). "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, s. 151-165.
- Zehtabi, M. T. (2010) *İran Türklerinin Eski Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

EKLER

EK 1: TRANSKRİPSİYON METNİ

arzuwlar

ilím

- ne ğúyšli kudrad bār şende ey ilím,
vaşpıñdan yazmağa eCîzdir elim,
5 āy yıldız dek kehkeşāna baranlar,
ilimden alandur şolor hem bilim.

şakın bār

- şāhır buyşan buyşanmağa haqıñ bār,
kuñlúñe ğeleni şaġlāt çağın bār,
10 çıqarma yādıñdan Īlín bāhbedin,
ġılıç tekin ġalām ātlı şakın bār.

ġalām al ěle

- ġılıçıñ yerine ġalām 'al ěle,
ġalām ũCu bilen haqıñı dile,
15 Īlín şaña şō yaġdayda buyşanar,
dewó dāyi diip yalbarma pile.

çetin

- yaġşılar yānından ayrılmak çetīn,
hızmatıñda bolşañ ıqbāldır bŭtın,
20 yōne örān kuçalıġa yētişip,
olardan dāş düşüp haşretli otīn.

erbet zaman

- hāwā bulaşıqdır ayrılmaz duman,
dēm almak üçin hem berāymaz aman,
25 oġul āta yaġe doġon doġona,
yāşamalı bolduk bŭ erbet zaman.

omur geçer

omur geçer yıldırım dek bilinmez,
münşeñ ağaç ata aydıp gerinmez,
30 tedarik órmeli itmezden oál,
úlkú toydá erek yāşda ulúnmez.

uāyşam

āzāt uş dek al hāwāya uāyşam,
erkillikde her bı yūrda oāyşam,
35 yūrök işlār gesem alām cēhanı,
duru çeşmāñ şuwun ānıp iāyşam,

úylūdūr

tañrınıñ oğundan orķuñ 'úylūdūr,
orünmez nayzèşı 'yāti ülūdūr,
40 maz'luma zulmeden udraDlı zālım,
cebbar ōzi şeniñ bilen İş'lidir.

aynama

aynama bı zamān dōwlet yār bōlşo,
ķuwāt bēr eCīze urbuñ bār bōlşo,
45 bērmek bilen hūmmet uşaķ ırılmaz,
bōş aytarma hūmmetiñe zār bōlşā.

aanın

yigıtlık mowşumú gēlíp geçenin,
cevān'lık eşeri bizden aanın,
50 bilmāni ālıp men boşşān şōlup da,
şayraķ bilbilleriñ 'haçan uçanın.

etmeğül ğuman

tébīġat yüzüne ğúlşe bır zāmān,
bāġī ġālırın dııp etmeğül ğumān,
55 başarşañ ālīmılar bılen yāşaġıl,
topraġa dōnyāındır gōzünü yuman.

şapaķār'lık

geçmişe oylanıp baķar men her yān,
kā zamāllar haşrat çekip hem duryān,
60 açık yürök şapaķār'lık bār 'īdi,
hāzırkı yaġdayı yowōşel hem góryān.

ġacār bol

ġānatıñ bār bōlşo bürgút ġacār bol!
kozgıp yanmaġa ker'kāw ūcār bol!
65 erkeklik nişānıñ bolmaşa eger,
öyüñden çıkmānı diñe hacār bol!

ġocā şen

yetmişten ötönşoñ ġocā şen öyde,
ġörünmez bolār şen şowġunlu toydā,
70 çağırış ġat gelecek yālı bolup da,
ġopġutlu yāşamaķ bolyāndır kúyde.

yalkımı şāhrā

ġuneşli ūlkāmiñ yalkımı şāhrā,
yangıllı tomuşuñ şalkını şāhrā,
75 ġalām aylāp īlīñ mirası üçin,
beġendiryār türkmān halkını şāhrā.

ğaçan ğutular

dünyä ğamĥanadır ğaçan ğutular,
pelek bîlen dālaşanlar utular,
80 ğóz yumulıp ğamĥanadan ğaçanşoñ,
yèdi ğullāp ayrālĭk toy tutular.

beşlemek bîlen

at bolāymaz yabı beşlemek bîlen,
kóp ĩşler bityāndir işlemek bîlen,
85 emma bırçe zāda çäre yōk eziz!
ölön ğaydıp gelmez şeşlemek bîlen.

ġızdırşın

ālım oldur yürókleri ġızdırşın,
beynişinden ğoşġı yazġı şızdırşın,
90 honer dāldir çıkan atı gezdirmek,
şeyiş oldur ōzi atını gezdırşın.

bolyāndır

her bır yōluñ saġı şōlu bolyāndır,
her bır dērrāñ çağat ğolu bolyāndır,
95 saġdan saġdın yōllē saġ pıķır bîlen,
ħaķ taláp etmēniñ yōlu bolyāndır.

bîlenden

aķlıñ bōlşā şapaķ alġın bîlenden,
watan hem ĩlíne yürók dēlenden,
100 bōrç bilíp başarşañ ğollā olâre,
ğaçadurġul mıdām ğózi ğulēnden.

erkek bolyāndır

- ayāllar ġārraşa erkek bolyāndır,
erkek hem ġocālşa ġorķaķ bolyāndır,
105 aydıptır ĩr zamān ata bābamız,
şu şıpat ādāmlar ũrkek bolyāndır.

yolmalı bolār

- ölüm bārdır toy hom bolmālı bolār,
miwe bişşe onı yolmalı bolār,
110 ġŭl ħemelli ġŭliştānıñ bāġları,
waķtı ġelşe ol hem şolmalı bolār.

ācı şöz

- ācı şöz ötgŭrdŭr yŭrökden ġeġer,
ācı şöz terzişi ġı'bāt dŭn biġer,
115 uzaķ yŭluñ belend peşliġi 'bārdır,
yaġşını yamanı tabiġat şeġer,

ölġerme

- öt yanyār içimde ölġerme ķözŭm,
ħolāşyār Dilimde aydacaķ şözŭm,
120 āġır ġŭnē dŭşdi ġārip mişġinler,
şebābi ġaġıptır bāylardan dözŭm.

āz ġeple

- ġepleme şen ġepleşen de āz ġeple,
ululār yānında dīzini eple,
125 edep nişānıdır diydiġim şözler,
başarşāñ dānālar pendini ħöple.

bırçe dıl

- iki ğulaķ bārdır emma bırçe dıl,
ķóp işitmek yağşı şol yağdayı bıl,
130 Dıl hem õzi yerinde şözlenmelidir,
şözlān şözleriñe baha bēřsin ĩl.

bērmeli coĝap

- etşeñ ķóp ĩřleri onda bar soĝap,
bārdır in'sāllar hem etmeli toĝap,
135 her bır ĩři edāyşa da ādamzād,
wújdānı húķmān bērmeli coĝap.

çeşmāñ şuwı

- çeşmāñ şuwı duru bolyār ğözünde,
erkeķ kışı doĝru durar şözünde,
140 ķóp şükúr allaĝa erbedi āzdır,
türkmān şāhrañ şāhrinde düzünde.

imarāt tekin

- imarāt tekindir havurtĝa ğuşa,
buĝday oD dāneři ĝaanĝa tuşa,
145 adālāt düzgúnne ĥayrān ĝālmalē,
bal aře ĝaanĝa õñdedir huşa.

ümşüm

- ümşüm oturmānē ayĝıtlı yāşa,
iĝenip ımtılma her şokı dāşa,
150 ĥıyrıl omūr awuştoha diyipler,
ara miyānı bol gitmeĝil āşa.

yêke îymeẗ

yêke îymeẗ şaḥi adam çöröğün,
yazıp şaçağınî goyyār bōröğün,
155 şaḥıların Cāyi cennet diyārlar,
orşa gerek şaḥavatîñ orağın.

dıleyān hem bolār

māl döwletiñ bolşa dıleyān hem bolār,
ğaríbı gollaşan bilyān hem bolār,
160 ḥalk bılmeşe ḥalik bılyāndır ōzi,
şıçan bār yerinde yilān hām bolār.

bukreltdi

bukreltdi ġaríbıñ bılıni pīli,
şöyentgi ederdi pīlini bīli,
165 ġarīb doğānlarıñ gollaşa bāylar,
dik tutār başını türkmāniñ ilí.

būşluk bērer

būşluk bērer dāğ başınıñ dumānı,
yağışlı bu'lūtDur etmān ġumānı,
170 day'hān 'māldar yağmırlara ġarışyār,
ğurākçılık bolşa şoldur yamanè.

ğulzār bolār

yāz ayında ġulzār bolār yolumuz,
māldarlardan dōlār çağat ġolumuz,
175 çābğa yağıb dāşğın gelen zamanı,
'dōlu bolār şuw mālarımız kōlümüz.

ğara toprağı

ğuneşli ülkämiñ ğara toprağı,
toqoylardan biten yāşıl yaprağı,
180 ğorêķ bērer çölüme êlwān ğúl bīlen,
çıķar ğazsañ yēr aştīnden maprağı.

êwşun atar

ğúr çeññeller êwşun atar dāğlarda,
bilbiller şayraşar şāher çāğlarda,
185 acayīb ğorkāni yūrdūmūz bārdır,
dūrli ĩymiş miwá biter bāğlarda.

cuwzada

cuwzada toqoylar şowuķdır şelgin,
yoķumlıdır çeşmäñ şuwunı bilğın!
190 tabiğatdan, huzūr alcaķ bolşañız,
ezīz doştlar tomuş ayları gelğın!

şuw bolşa

şuw bolşa her yeriñ hāşılı bolâr,
şuw bolmaşa, eken hāşılıñ şolâr,
195 'dōlu bolup ğelşe yağmır meydāna,
şovmāşı bār bolşâ kōl bolup dōlâr.

şāhir merkezi

ķummet āķğalādır şāhir merkezi,
kelāla bēnderiñ ķoptūr çerkezi,
200 buyşānçlı ğuwançdır ĩline şāhir,
āķtoķoy çölünde yatıp gerkezi.

geçewer

- yā reb ȳzũñ ğunahímí geçewer,
yağşılarıñ hatārında şeçewer,
205 bır ulu umīdim şahawatīmdır,
mağşar ğuní cennet ğapışını açawer.

parhı yōķ

- nāçeşine yağşı yaman parhı yōķ,
bır nāçe zād yürök şöyor ğurķú yōķ,
210 işleĝe yetmeĝiñ ğuwanCı bārdır,
alcaķ bolşañ ĝerek zādıñ nırhı yōķ.

ħoru ğor

- ĝel ğozüm şen ķór bolmaşañ ĝoru ğór,
ĝóz aylayıp ĝörden ilki ħoru ğór,
215 bır nāçeşi çörek tapmaz iymaĝe,
İşlāp bilmāz yōluñ ĝórmez ķoru ğór.

armāndır

- iymedikler arıñ balın armāndır,
ĝūraĝıra arıñ zāħri dermāndır,
220 yāşeyiş düzgünde ķanun ķadali,
ĝaançĝa arı dek ħīç ķım ĝórmāndır.

ayrālıķ érbeddir

- ayrālıķ érbeddir yamanı ölüm,
taĝdıre çare yōķ ķākıldı ķolúm,
225 allānıñ emrine boyun eĝmeli,
boşşanımda pērper bolandır ğulúm.

ğúlşenim

- ğúlşenim ğúl açar şäher çāġlari,
läle ğúl büreyār bûtın dāġlari,
230 ğaraçöken incir buwerslen e'nār,
ceñnelinde bitiryāndir bāġlari.

perīzādını

- kime diysem yüroġumun dādını,
şöndürebilmeyār şuw hem öduní,
235 haq aşıġām wişalina ġaraşyān,
şöymüşem men türkmän perīzādını.

şeçeyin

- tikenli toqoyda yōluñ açeyin,
ğúlşellerden läle ğúller şeçeyin,
240 kúysär yürök bilbil şayran boşşānda,
ġoyup bērşeñ düyāñ çāln içeyin.

duydānşız

- oturşuq meylışde aydıpdım bayāq,
duydānşız yatana deġmeşin tayaq,
245 umur yōlí eġer yüreceq bolşañ,
bū uzak yōl_üçin ġerekdir ayak.

ekeni bārdır

- ğúl bitşe ğúlşene tikenı bārdır,
bāġban ādında bış ekenı bārdır,
250 uzak bolmaz umrı tikenşız ġulúñ,
ġulüştan ād alan mekānı bārdır.

dütârdır

yüróqlere cōşgun şalyān dütârdır,
toy mèylîş gèlşiği bolyān dütârdır,
255 şaňa dil uzadan bolmaşa gèrek,
ata bāba çalnıp gelyān dütârdır.

dāli қоñul

dāli қоñul uçyār hıyāl dāğına,
kā zamāllar gīryār şenem bāğına,
260 bitmedi hıyāldan 'kālerden bīr ĩş,
ğóz tıkmışım bu gún wişal çāğına.

ğārībı ğolda

bır yōlağçi ğālān bolāyşa yōlda,
yētir maқşadına bīr inşān bol da,
265 inşān bolmağın hem şertiniñ 'bīri,
eliñden gelāyşa ğārībı ğolda.

başın boğdurâr

ğara bulūD āğ yāğmurı yağdırar,
bāyırlar ot bolşā ğoyún sağdırar,
270 çı'nār boylu ğızlar aydım şāz bīlen,
ışķ yōluna düşüp başın boğdurâr.

arzuwlar civān

ğocā boldu tenim arzuwlar civān,
tapılmaz ğuCālķ çāğını ewān,
275 umur şoni ğicā dōndi ğündüzüm,
şerhoş bolup māyè cānına ğuwan.

ekinci

erkên yāşayāndır dayhān ekinci,
hunerini gorķez̄er der̄zi Dikinçi,
280 bır nāçe şowdagār inşābı bolmaz,
ōba şāhirlerde bolan dükānci.

dānā ķişı

hūş başında bolşā ey dānā ķişı,
şāwukda geķiryār ġārıblar ġışı,
285 ōy şalıp bēr ġārīb ġoñşu ġolāma,
bārīñ bolşā hūkmān bitir 'bū işi,

uçup gelyār

ikbal ġuşu uçup gelyār öyüme,
durmuş dōnı tikilyār meñ boyuma,
290 ol şebāpden şiz ezizi çāġrı'yān,
şāt bolmalı mēylişime toyuma.

bīzārdır ayāl

'erkekmi 'ayālmi şına ōziñi,
ōylönmezden ilki ölçür ķōzūñi,
295 ayāl şīpāt ārden bīzārdır ayāl,
şakla her yaġdayda erkek pōzūñi.

bīcin hem yılġı

şuw yérin enesi diyipler ilki,
ābāDdur şuw bolān yūrtların mülki,
300 dayhān bolşan iki yılı belleġin,
yaġışlı bolyāndır bīcin hem yılġı.

dem boldè

umrumiñ hāṣīlī ġayġi ġam boldè,
yāṣēyiṣ ṣa'nāwīm bırçe dem boldè,
305 yādıma düşende peleġiñ ĩṣi,
ḥaṣretli geçiren ġozüm nem boldè.

aydāyīn ṣize

ġünbegünden āra açılıp baryār,
ay'rālīġiñ dōnu biçilip baryār,
310 nēṣihatım ēṣit aydayīn ṣize,
kerwan gelip dōṣtlar ġoçülip baryār.

māya ner bolār

ıṣķ ōduna yanan 'mīṣ hem zer bolār,
āṣıķ bīlen ma'ṣūķ ṣerbeṣer bolār,
315 āṣıķlıġiñ ṣırın bīlenler aydar,
āġır yuķu çeken māya ner bolār.

ġuwí bolmaṣa

yāṣāp bolmaz yūrduñ ṣuwí bolmaṣa,
naharlanmak üçın tuwí bolmaṣa,
320 ṣuw ġuṣlārè ġonār ġıṣ āyı 'ķóle,
huzūru bolmayār ġuwí bolmaṣa.

ḥaṣretli

ṣaġal ṣarṣı aldı dēgre dāṣımı,
ķóp ṣewdaya ṣalıp ġocā baṣımı,
325 nāmıṣ ārden bırçe niṣān ġālmade,
ḥaṣretli geçiryān yetmiṣ yāṣımı.

ikbāl ğuşı

uçup ğelyār ikbāl ğuşı öyüme,
mubarek ğadamıñ işleğim meniñ,
330 ol şebäpden 'çāğıryārın toyuma,
hızmatıñda bolmaq beşleğim meniñ.

ğum boldè

pikir deryaşında batıp ğālmışam,
yölá gidèlleriñ bārè ğum boldè,
335 ğaydıp gelen yōķdır ay'rālıķ yōldan,
enemeler yer aştında ğum boldè.

nèyläyin

cennetiñ miwaşı ğerekmez maña,
ğoyşalar bũ yerde alma 'nār bīlen,
340 Dile düşmez ħurı ğız nèyläyin,
dövrān şürcek mıñda şöwer yār bīlen.

ğoCālıķ

ğoCālıķ yöl şoküp geldi öyüme,
diydi yiğitliğiñ gidendir gelmez,
345 şol yağdayda şō şōz geldi ķuyüme,
'ādam paķır haçan gidenin bilmez.

öödür

ımtılma bīderek yalanı dāhre,
öşüp baryān tozon yèl dek geedir,
350 ayğıtlı bol umruñ döndürme zāhre,
tupān gelip bır ğún ırān öödür.

ābanyār

kā zamāllar dāğ dēy bolup ābanyār,
mazlumuñ başına gelyān zulumlar,
355 şebābi zālımlar gúyce ğabanyār,
kópelendir bu aşırda ölümder.

çökyāñçä

ağrām bērer bulud bēyik dāğlara,
ğowşündäki yağmurunu dökyāñçä,
360 tapmaz қа'rar ğur ceññelli bāğlara,
āk mayaşın döküp dāğda çökyāñçä.

hayrān eyledi

ğara ħāl hem ğara şāmār saç bīlen,
otlār şalıp cāna hayrān eyledi,
365 kāmāDı başleşer şerwı ağaç bīlen,
yākıp yüroğümü beryān eyledi.

yārancañ ärden

yārancañ bolmağıl ayāldan ğorqúp,
bīzārdır ayal hem yārancañ ärden,
370 õzūñden peş bolup yaşaşan 'ürkúp,
ālabilmez huzūr bēyle bı yārdan.

ğurğuli

cān şüycüdür ğorğarām men ğózūñden,
cellāt ğózūñ kemān 'ğāşa ğurğuli,
375 şöyyāñiñi eşidāysām õzūñden,
şonda men hem hızmatıñda durğuli.

hoğārdan

dañ çözüldi yürókdäki duygular,
yazılmalı boldè aşāk yokārdan,
380 bulaşık hâ'wāda ġānatın yāyıp,
õñe geçdi durna ġuşlar hoşārdan.

şāz boldè

ġúyz ġıśı yağmırlı bolup, yūrdúmiz,
ġúlşeller ġúl açıp bahār 'yāz boldè,
385 dayhān 'māldar şowġā gelip şādlıkdān,
toy üstüne toy da aydım şāz boldè.

şaḡılarıñ

şaḡılarıñ şipātından şözleşem,
ġapıları ġaríblara yapılmaz,
390 yõne örān ġıt bolupdır şu zamān,
bèyle in'şāllar hem añşāt tapılmaz.

āşıkdır ġúle

bilbil hewürtgeşin şalar çemēnde,
çemen bır bahāna āşıkdır ġúle,
395 ġíz hem heweş eder cevān yiġide,
āşıq ma'şūk bolup çıkarlar çöle.

hoş geçir

yāşēyiş düzgünde iki şözüm bar,
tecribāñ bolmaşa ömür ācıdır,
400 ġayġı ādlı keşeline düş bolmān,
hoş geçir baş ġuni şol ilācīdır.

baynāp gitmez

ḥayır yétir ĩl ğünüñe başarşañ,
umru uzaḳ bolār alḳış alanlar,
405 erbeD 'ādām tīz yōluḡur belaḡā,
baynāp gitmez ĩlden nālīş alanlar.

lāçınların

şāḥrānıñ lāleḡul çıḳan düzünde,
şāhriyārlar ḡānın dökón yeridir,
410 dāḡ demenne ewşun atan melewşe,
ālḡır torḡuş lāçılların peridir.

şayraşar

ḡülüştāna oḡşār toḳoy dāḡımız,
kāki'lik bilbili şayraşar 'yāzda,
415 aydım aydar baḡşılarımız şād bolup,
şōhratlı aydımcı dūtārlı 'şāzda.

yaḡşıdır

ĩncalmaz ārzuwa yétmeşe yürök,
her ḳım mırādına yétşe yaḡşıdır,
420 maḳşada 'āşmaḡa bolyāndır şürók,
ārzuwuñ dāḡından ötşe yaḡşıdır.

şallanıp

dañ yıldızı şāḥer şönön çāḡında,
şallanıp ũḳudan turānşın şonām,
425 bilbil naḡma şaçan ḡulşen bāḡında,
kemān ḡāşın oḳun 'ūrānşın şonām.

oğrın

oğrın buğa gelen aşgār guzlar,
türkmānıñ ozāldan aydan şözi bār,
430 göhert gören māya gış āyda bōzlar,
gorülyāndir bārī ilīñ gōzi bar.

yüñ boldé

garıplık hem ārāmızda yüñ boldé,
şebābi yokşulu gollayān āzdır,
435 şepağat ayrılıp yürök dūñ boldé,
gollānşa ecīzler dünyā hem yāzdır.

armānlı bolār

yıkılan göreşden doymaz diyāller,
şebābi yıkılan armānlı bolār,
440 ār yiğitler arın goymaz diyāller,
ār alabilmedik hermānlı bolār.

awçı

duzak gurār awçı awun tutmağā,
peleğīñ duzağı ozal gurğulè,
445 yèr hem ağzın açıp bizi yūtmağā,
hālık permanına maḥlūk durgulè.

bırçe görmeğe

kóp zamāndan bārī yōkdur ḥaberim,
gara gōzli, kemān 'gāşlı yārimdan,
450 yürök telwāş eder bırçe görmeğe,
ḥabersizdir belki ahızarımdan.

ārmaşañ yağşı

ıkcāmli heweşiñ bolmaşa ĩşe,
ol ĩşiñ yānīna barmaşañ yağşı,
455 zihniñi çinlāp başla bır pīşe,
başlānşoñ şol ĩşde ārmaşañ yağşı.

başdır

ağzı bır yāşānlar zevāldan 'dāşdır,
kópeler ħurmāti ĩlīñ içinde,
460 ār payĥāşlı bolşā ĩlīñe başdır,
bèyle bır ĩl ġālmaz 'şĩlīñ içinde.

dewlet mālīñ

cān yağıp ĩlīme diycek şözüm bār,
dewlet 'mālīñ ep eş bolşā ziyāda,
465 bērmeli ġarībe eğer dözüñ bār,
şol yağdayda ġālmarşıñız u'yāda.

yaraşmak yağşı

öykoleşmek añşāt yaraşmak ġındır,
tewella etşeler yaraşmak yağşı,
470 öykānīñ şemeri adawat kīndır,
kōnelmezden ilki barışmak yağşı.

Īncalyan

ġarraşam da yāduw ten yürök bilen,
şen yādıma düşen wağtım tīcenyān,
475 kuyşeyān zamānım yānīmda yālè,
şol yağdayda ġocālşam da ĩncalyan.

şılaşaň

iki barmağ Diliň şakla başarşaň,
oturşukda görşeň özüňden ulı,
480 şılaşaň şılağ hem görüp yāşarsıň,
edep ikrām bolār şılağıň yölè.

atlarıň neşli

ķóp bolyāndır arnıķ atıň ğımmatı,
yatağında yatan şemiz eşekden,
485 şebābi bellidir atlarıň neşli,
ğancığıň ğucuğı ğörķmaz pişikden.

ğın bolār

uşşatlardan taħlim alan şözleyci,
pıķır edip aydar diycek şözünü,
490 ķópçülükde şözlemek hem ğın bolār,
çın şözleyci halka tiker ğózünü.

türkmän halkıñ

türkmän halkıñ āraşında naķıl bār,
çünti āğrı bolār āw alcağ ğuşuñ,
495 ğaçma 'İşden eğer şende aķıl bār,
ötmez işleyāne şowuğı ğışıñ.

boynuñu burma

hān bīlen şultanıñ yānına barma,
eğer olār ķowum hışıñ bolmaşa,
500 barıp hıżmatına boynuñu burma,
örān bır ğışşaglı 'İşiñ bolmaşa.

erķnlıkdır

belġuċın ħaywānları dāġlanyār,
dāġlanmaşın in'şāllarıñ yūroġı,
505 turşuċ mālī ġaçmaşıñ diyip bāġlanyār,
erķnlıkdır yāşāmaġıñ gereġi.

ġara duman

ġara dumān buluD bolup çöķup dur,
ġul ūlkāmiñ şāħraşına çölüne,
510 yaġış hewēşine keyik böķup dur,
ġubā 'ġāzlar ġonār çölün ħolüne.

ene şüyt ħalal

mātāçi ġollāşañ beġenir celal,
artıķ bolār dōwlet mālīñ ziyāda,
515 şol yaġdayda bolār ene şüyt ħalal,
alkış alşañ hıç ġālmaz şen uyyada.

zahir bolār

İl dērdinī yāzıp pozup oturşam,
ġümān edyān men hem şahır boların,
520 yāzanım yāşırmān ħalka yetirşem,
şahır ādı bīlen zahir boların.

rāiñe ġoymaz

pul bış şeytan erķiñ rāiñe ġoymaz,
yōne ilki dōzūm berşin diymeli,
525 pula ūnşūn beren hıç zamān doymaz,
yēri gelşe çözūm berşin diymeli.

ğók çay

- ğók çaylı çayına atılşa turşı,
yāduwlık teniñden şökulüp gider,
530 ğara çay bilen hem bolmanām ğarşı,
āCı der èndamdan dökulüp gider.

bōşdur

- aķmaķlarıñ kōplenç saçı āġırmaz,
ġayġı ādlı keşel olārdan dāşdır,
535 ħalka şütüm düşyār dīp bāġırmaz,
şebābi başında kāşeşi bōşdur.

şōlmazdē

- baħılçılık bilen aķmaķlık bırdır,
aķmaķ bolmaşaydē baħīl bolmazdē,
540 ōzūnden ecīze başarşa şīrdir,
eġer pahmı bolşa, bāġı şolmazdē.

ġetirşe

- tekepбірli ādām yitmeġe razı,
şōraşāymaz eġer yōlun yitirşe,
545 işīrgānar çölde aw alcaķ tāzi,
beġener awçı hem awun ġetirşe.

umur bāġını

- saġlık bilen yiġıtlıġıñ çağını,
ġaDir bilġil ġocā bolmazdan ozāl,
550 bū iki miwalı omur bāġını,
şuw bērip şaklaġın şōlmazdan ozāl.

bilip bolmaz

açmak hayşı pıxır kıyde bolmağın,
bilip bolmaz onuñ õzi hem bilmez,
555 ğülüp beğenmeğın yä de şolmağın,
şoraşayşañ doğrı sozi hem bolmaz.

şapalı boluñ

tur yeriñden düşmällikdan el çekıp,
birleşip yaraşıp şapalı boluñ,
560 dōşt doğanlık toħmun yürókde ekip,
işnāşıklı yāşāp wepalı boluñ.

ğózüñ yağşısı

şözün ötgür bolşā ğımmatı bārdır,
ğızıla ğaplanar şözün yağşısı,
565 ğorcek bolşañ ceren ğózli şonāni,
türkmānde tapılar ğózün yağşısı.

düşümşizler

bır şinek zāyalar işdāñi alar,
ğaçāyşa kāşāñe yä de nahara,
570 şözün bilip geplān şowħunluk şalar,
düşümşizler duçār bolār ğahara.

şöpí

şöpí duzak ğurşa ħīle yölunda,
ħileğār pēleğīñ yolu tókenmez,
575 Īl ğózünden düşmez doğrı yörāñler,
şowlu bolār Īşi herğēz öķunmez.

bişenler

haberi yōķ ıřķ yōluna dūşenler,
cihānıñ erbet hem oñat ĩşinden,
580 aşıķ bolup ıřķ yōlunda bişenler,
ğorkmaz tabiğatıñ pāki dīşinden.

elliden

omur şānıñ geçen bolşā elliden,
şānāp bē bizlere getiren zādıñ,
585 nāme ğoyduñ dūnyā bīlen ārāñda?
oñat yāşān bolşāñ tutulār ādıñ.

çıķan dem

yāşayış bır demdir bilğil ğadriní,
çıķan dem ĩzine ğaydıp gelāymaz,
590 pelek çarhı alğır ğuş dek aylanar,
kepder pağır alğır ğuşı bilāymaz.

ğózüñ yāşı

bēyle yāşayışe ğózüñ aylaşāñ,
hem ğülkiñ gelyāñdir hem ğózüñ yāşı,
595 yürók ōdı derdi ğami şāylaşāñ,
ōt alıp tutuşyār yüroğúñ başı.

būşluk

būşluk ĩlím būşluk yēne yāz geldi,
deñiz kıllerimize ğuba 'ğāz geldi,
600 yāz ayları tutulcaķ toy ıřķına,
bağşılarımız bīlen dūtār şāz geldi.

halıǵlı

ķollerimiz bārdır içi bālıķlı,
bālıķçılar bārdır èli šāliklı,
605 düye çopallarımız ķōšek düyeşini,
şaklayāndır ğış ayları ħālıķlı.

bīlini ğırdıñ

yüz gezek 'pīşliĝiñ şemerini ğordıñ,
'pīşlik edip halkıñ bīlini ğırdıñ,
610 yaĝşılık 'ne 'pīşlik edipdi şaña?
oñat ĩş etmekden yüzüñ ewurdıñ.

şalamlaşdım

nöwrüz ğelip şalamlaşdım yāz bīlen,
tumārçaklı ğozel ğeçdi nāz bīlen,
615 öt şaldı cānıma muncuĝunuñ şeşi,
öçdü yūroķdāki ödum şāz bīlen.

çemenli yāz men

şöygüden şözleşeñ dūtār men şāz men,
bāĝbānım bolşañ çemēnli yāz men,
620 ķolūme ğīrmeli bolāyšān eĝer,
daşıña aylanıp durān bır 'ĝāz men.

öşeşim gelyār

boşşanıñ ğūli dek öşeşim gelyār,
çöllerde ceren dek towşaşım gelyār,
625 ĝānmağ mährim her nāçe hem ğorāyšam,
ālış yūrda gidip ķuyşāşım gelyār.

şözüñe ğurbān

630 ğıya ğıya baķan ğözüñe ğurbān,
bal dōdaķtan çıķan şözüñe ğurbān,
yōluñda cānımdan geĉāysam ğerek,
şebābi aşık men ōzüñe ğurbān.

dāĝlarıñ dumānı

635 dāĝlarıñ dumānı gülālek çıĝı,
şahiriñ ķalbına şalyāndır duyĝı,
lālā ğúller boşşānlarda açılşa,
peĉek ğúl dek şonda ğerekdir şöyĝı.

bōzlayān

640 bilmān neĉün oĝrin baķıp ğózleyāñ?
Dil bīlen dāl ğózüñ bīlen şözleyāñ,
ĝohert ğóren Īnen āķmaya tekin,
ĥumār ğózüñ bīlen, āyān bozlayāñ.

ĥōķümlimi şen?

645 ĝuneşden şōradım 'yaķımlımı şen?
aydan hem şōradım 'yālķımlımı şen?
yıldız ārāmıza ĉöp atıp diydi,
ıšķıñ şoltanından 'ĥōķümlimi şen?

yaĝıcı

650 ōt ķōzden şōradım şızden yaĝıcı,
dāşĝından şōradım bārmı aĝıcı?
āycemala diydim şeniñ ĝoynuñdan,
nāme bārdır? diydi ışķdır yaĝıcı.

ķózũm bār

şöygü haķda iki kelam, şozũm bār,
āşıķlarda āyralıķa dözũm bār,
655 ğarīplık şöyüşmek iki derdimé,
yüroğũmde yānıp durān ķo'zũm bār.

yāşmak

ābreydır yāşmak cewān geline,
hüşurdayıp mākām bolşun diline,
660 gelin alcaķ bolşān şayġar aşlını,
dūġār bolşān ġerek şonda meline.

şāda

ķoñũl berdim bu ġún bır perīzāda,
ġālmışam mecnun dek āwāra āda,
665 şoñunı şayġarmān ıřķ yōlá girip,
yā men şāda boldum yā şenem şāda.

şenem

ayrālık ōduna yanandır tenım,
ōt şaldı cānıma owadan şenem,
670 ġörũñ yüroğũmde tutaşan ōdi,
ol şebāpden yārı şöyürüm menem.

ġoren aydar

'ġāmış ġulāk şaġrışı ġiñ atımız,
ġapġı meydānında toyuñ ġelşiġi,
675 dúrlü naġış bīlen doķulan 'hālè,
ġoren aydar, türkmān öyũñ ġelşiġi.

barış

yāşayış düzgünde adalet tāyda,
ğaançğa öñdemi yä bal arışı?
680 pāylaşmaq zamanı yıǵnanan 'pāyda,
meleke öñdemi yä de barışı?

gül çağalar

gül çağalar, ğúl yıǵalıñ 'bāqçadan,
āyşonācān ğayçı gétir 'tāqçadan,
685 her tüyşli reñk ğúl yétipdir ğúlşene,
ğızıl, mawı, gók, şarı hem 'āqçadan.

āya baqar

māhımcān āya baqar,
yüróklerde öt yaqar,
690 āy dek hünarli ğızlar,
başlığa 'dāraq qaqar.

kim gerek

āy tereğä ğún terek,
bizden şize 'kim gerek?
695 diip oynaşak ğızlar,
şonda açılar yürök.

ğızlar

läle çalalıñ ğızlar,
leyli bolalıñ ğızlar,
700 āycemal dek şonānı,
āra alalıñ ğızlar.

doğmaşın

āyım ğúnüm doğmaşın,
eğer yārim şolāyşa,
705 bû dünyāni neylāyin,
cewān yāşda ölāyşa.

bāğ bārdır

ar'kāmızda dāğ bārdır,
jūlgāmızde bāğ bārdır,
710 yāz ğoyullār şağılşa,
mişk mişk yağ bārdır.

pırrık çürrük

pırrık bır oyunun ādē,
çürrük ayağın bādē,
715 ğaça ūruş bolmalı,
ol oyunlan binyādē.

yāz boldē

çöl şaḥramız yāz boldē,
toy tutulup şāz boldē,
720 yaldırağ yıldız doğup,
yazın omrī āz boldē.

pāğraşar

ğókde yıldız 'pāğraşar,
çölde bāyğuş çoğraşar,
725 ğur ceññeliñ içinde,
ḥayvānlar hem hoğraşar.

ōda yanıp

erbet boldu bu zamān,
doğralmağı hem ğumān,
730 araplar ōda yanıp,
şäherler boldè dumān.

ķúşt depdim

ķúşt depdim ğōğè bökdüm,
ğazal bārını şókdüm,
735 armān yōķdur cānımda,
yüroķ duyğumi dókdüm.

ekdík

zıķır çekdik yer depdik,
yürökde iman ekdik,
740 başlık ğazal o'ķādè,
dōştluk tohumunı şepdik.

durna geçdi

dāñ atdı yıldız öçdè,
yāz boldı māldaar ğóçdè,
745 çarwalarıñ üstünden,
bır hatār durna geçdi.

döldurar

ayāz otı şöldurar,
omur otı gúldurer,
750 çavğa yağış yağāyşa,
şuw yatağè döldurar.

ḥalı bār

atımızıñ yālī bār,
ayağıñ nālī bār,
755 mañlayinde teğelek,
depel ātlī ḥalı bār.

batlandım

ata mınıp atlandım,
at üstünde batlandım,
760 şowuḵ górup ḥāwānī,
üçmeğime ğatlandım.

tupān turşa

yağış yağşa ōt çıkar,
tupān turşā, ōy yıkar,
765 yāzgēldi āDlī didām,
owlaḵ ğuzını baḵar.

ġoreliñ

baralıñ_a baralıñ,
toy meyliši ġoreliñ,
770 bīle ğuşaḵ bāğlayıp,
ḥızmat edip duralıñ.

şona ġızı

dā'yımıñ şona ġızı,
toya çağırdı bizi,
775 ḵomelek tapcaḵ bolup,
aylandıḵ şāḥra düzi.

şıweşi bār

şıweşi bār her Diliñ,
İşi bārdır her gúlüñ,
780 gúlşelleriñ içinde,
nağmaşı bār bilbiliñ.

ķúli ġālar

ōd yanşa ķúli ġālar,
'ār ölşe, dulu ġālar,
785 garíp öñki ġarípdır,
bāy ölşe pulı ġālar.

bāza döndè

ġış geçdi yāza döndè,
turġuşlar 'bāza döndè,
790 dūtār ġıcaķ şāzımız,
dikdurma 'cāza döndè.

ġarlāwacım

ġarlāwacım ġelipdir,
bolân yerin bilipdir,
795 onu ġorüp çağalar,
şātılıġından ġúlüpdır.

çeşme şuwı

çeşme şuwı dermāndır,
içmedikler armāndır,
800 arap yūrdun ilātí,
bèyle nıġmat görmāndır.

bilyāñmi yiğitlik niçik geçenin?
yiğitliğıñ öğın niçik öçenin?
yāz yālı öşşe de tomuş ğúyz geldi,
805 bilmāni ğāldıñ şen āra açanıñ.

muşaffek ħamadani

yumuķ ğozi eğer açıp ğozleşeñ,
ħaķıķati ğozlāp doğru sözleşeñ,
yōķdur ħeşbine yōl nāşip bār yerde,
810 yetirşen maķşada yōluñ düzleşeñ.

rahi muayyeri

ADŞIZ RUBAİLER

dervîşin 'gīceşi iyecek nānıdır,
bāyların ğündizi puluñ şānıdır,
815 dervîş bilen bāyın ğünün dērñeşeñ,
ikişi hem derdi ğamı cānıdır.

nāle eden 'kōpdür dünyā yüzünde,
tāpılar bu kelām dānā sözünde,
raĥatlık işleme ğaĥbā pelekden,
820 ėntişip yōrān kōp dünyā yüzünde.

pıķırde men eğer hummet yār bolşā,
iyecek çöroğúmde minnet bār bolşā,
minnetli çöroķden zākğün yağşı dīp,
çıkıp gitcek kúmmet maña dār bolşā.

825 tamaķın adāmlar sađlıĝa yètmez,
bol heweş adāmlar bāđlıĝa yètmez,
doğru miwa bermez dewülen ağaç,
şāhranıñ heweşi dāđlıĝa yètmez.

dānādan şōradım dünyā hālíní,
830 diydi ğumdur yā de yēldir yā matal,
diydım kimdir dünyā hālın şōrayan,
diydi kōrdür yā de kerı yā çatal.

nīrede şız kābāā gidip gelenler?
ma' şūķ üçın yūrōĝını dilānler,
835 ma' şūķ yakınında uzaĝa gitme,
şize aydyān kōp ĝörüner bīlenler.

dāt armān umūrden bır dem āz bolşā,
bu dünyāden ĝitmek üçın şāz bolşā,
gam başıp oturma gidenler üçın,
840 şātlık etme tāze gelcek yāz bolşā.

ĥudayıñ keremi bolşā yār bize,
düwúnler çōzüler ĝörünmān ĝoze,
şır şaklaşāñ şeniñ şırırñ açılmaz,
şır şaklayan boluñ naşihāt şize.

845 dānālar her ōyüñ ĝapışın urmaz,
ĝozleri dānādan başĝa zāt ĝormez,
şebāpşız dōştlardan çekmez ayaĝın,
tāmekín bolup da boynuñı burmaz.

āşıklardan yanan kōpdür yōluñda,
850 kim yanmak ewretDi şaĝı-şōluñda?
belki bolşun bēyik ārıp kışiler,
şāña āşık der'vīş kōpdür dōluñda.

her yeri ĝozleşem onu ĝoryārin,
her tarapa bakşam ĝúni ĝoryārin,
855 ĝoryārin ĝoryārin diymek şōzümde,
şapbımdır kōyümde şonı ĝoryārin.

İşin erbet bolşâ dâğ hem düz bolâr,
bır bela ön bolşâ önuñ yüz bolâr,
ğızğıllıqdan ğaçşa öt bilen mähir,
860 pelşepe bozular mantıq söz bolâr.

bār ħudāya şen cıhaniñ şāhı şen,
ħızmatkār ğul'lārıñ kıbleğahı şen,
penahıñda yāşār peş belent cāndaar,
şuķu hem celāl hem de cāhi şen.

865 doğrı tan'İmadım ğadrıñ bılmedim,
yètmez piķır bilen yürök dilmedim,
yüz yérde ādını getirip āra,
heweş yōluñ tutup õzüm gelmedim.

870 ey şeniñ bārlığın bār zādın kókı,
zēminiñ ğotoryār bu āğır yukı,
ozāldan yaratdıñ yér bilen ğóñı,
raħmetiñden yětşin bize de yoğı.

diydim uzak ūķu nedir ölóñde,
diydi yumulan ğóz hergez açılmaz,
875 diydim kıyamatdan sözleğil bize,
diydi bu bır sırdır hergez saçılmaz.

oñat erbet rüzüğäre ğúleliñ,
nağış bāğlān zulpu tāra ğúleliñ,
gelceği gizleyār zamāna bizden,
880 gizlenyāne, āşıkäre ğúleliñ.

eğın başdan ne pēydā acal ğelşe soymalı,
tenimizi şemredip ğurçuķ yılan doymalı,
peydaşı bolarmıķā sır pērdāni pārālap,
kóp sıra yōldaş bolup yığ'nānımız ğoymalı.

- 885 āraşsa yüroklı şaher āğlaşa,
yüroğine rapbîñ şıtğın bāğlaşa,
niyyetine görä yetèr maqşada,
allānîñ yölunda yüroq dağlaşa,

uyqu yālî bolup umrumúz geç'dî,
890 gèçse de haşreti yüroğe düş'dî,
gelcek hem şalgına oğşayān yā'lı,
tūpānîñ yèline çırālar öçdè.

gundīzler kuyümde 'gīce Dīlimde,
aḥwalımı niçün bilmān gālîp men?
895 nīreden gelenim niçün gelenim,
barcaḳ watanımı duymān gālîp men.

edebîñ mülkünden ḥaḳımlar gitdi,
atını mü'nēnler gózlerden yitdi,
nāçūn oturup şen? yığna göşuñı,
900 howlukmaç tozaniñ bır ūcî yètdi.

āz kópúñ ĩzında hīç wağt gezmèdik,
nāḥaḳı ḥaḳ dīp düwün çözmèdik,
ol şebāpden derde düçār bolmānı,
yüzümüzî góz'yāş bīlen ezmedik.

905 omur guşu uçdu gitdi yerinden,
yatağında nişān gāldı perinden,
yüroğîñ ödundan eşer gālmādi,
armānîñ tüşşeşi çıkdı şerinden.

añşāt tut dünyāni geçip barādır,
910 yağşı ĩş edeni şeçip barādır,
ḥaşabı ayrādır araşşalarıñ,
her kime layıḳ dōn biçip barādır.

915 èliñi dünyäniñ gamından üzseñ,
şätlik düwüniñ èl bilen çözeñ,
pāklenşen rıyazāt şuwuna düşüp,
huzuru ayrādır şapalı gezseñ.

920 hurmā iyip bolmaz tikenli bāğdan,
'gāwun iyip bolmaz her şolān tāğdan,
ne bahanañ bārdır erbet ĩşiñe?
oñat ĩşiñ bolşā söyle ol çāğdan.

925 bağlap bilmez dāğ hem maqşat yolumı,
açıp goydı rapbım çağat golumı,
āşık men hūdayıñ yēke özüne,
şayğarıp gezeñ men sağı şolumı.

930 eşitseñ naşihat peydā görör şen,
halkıñ aybın yapşan döwrān şürör şen,
töwerek daşında ezawıy bārdır,
oñat bolşān hāşılını orār şen.

935 dilberlik gālmadı muhıbet bāğda,
şır gālmadı haqıqatdan bu çāğda,
işgēnderler gēldi geçdi cihāndan,
bilbiller şayramaz toqayşız dāğda.

940 omur elden gidip işleg bitmedi,
dād armān derdime dermān yētmedi,
ölüm 'ökı gelip gışğa omurde,
ıqbāl guşum maqşat yōla gitmedi.

945 dāş èyle şen nāmartlardan özüñi,
tutaşdırar bolār yüroq kózüñi,
puluñ bolup ĩşiñ başlığı bolşāñ,
940 gızıla gāplārlar aydan sözüñi.

aķıl hūşuñ bolşå ey dāna ķışı,
aydayın men şaña bitir bū ĩşi,
şāt eyle başarşañ dertli yūroĝı,
ĝārıblar titirāp geçiryār ĝışı,

945 diydi kóp içip de bōlup şen piyān,
meş bōlup ĥalkıña yètiryāñ ziyān,
ĝamçı ūrmalıdır hūşyār 'ādamlar,
diydi tapılāymaz men hūşyār diyyān.

düşünceli yanar pahım ōduna,
950 düşmān boldē pāhim gelen 'bādına,
kóp zeper yètyāndir pāhimden maña,
hīç kim yètmez biz şahirin dādına.

şuleymanın ışk mŭlkünden şözlemāñ,
olār aşıkdırlar rapbın ōzŭne,
955 ĝŭn'dīz tapar men dijp yèrde ĝözlemāñ,
'ĝīce ĝŭn'dīz yanar ıĝın kózŭne.

bır dēmīñ bahaşın bılşeydi 'ādām,
erbet yōlda hīç waĝt ĝoymazdı ĝadam,
boşşānlarda tikenşiz ĝŭl tapılmaz,
960 tikenşiz ĝŭl inşān bolmaĝna şādam.

owādan naĝışlı yı'lāndır pelek,
zāherin ōrnādyān dīşi bār dīşi,
parĥ etmez pelege ĥān, şultān, mālek,
dānalar ĝaçşa da ĩşi bār ĩşi.

965 şeniñ māhriñ yūrōĝŭmde cāyı bār,
oķ mēnde hem bolşå şēnde yāyı bār,
yeke men dāl rapbım şaña wepadaar,
barça in'sālların şēnde pāyı bār.

bārdē yūroğumıñ bır göwün hoşı,
970 ol hem şöyüşmeli ıŝğımıñ ğuşı,
şātılık bılan başlaşam da ğam boldē,
uçdu ğuşum yanan yürök şen kúşı.

ey kuñlüm şerhoşluk waġtı geçendir,
bādā içmek şātılık etmek ğaçandır,
975 her nāçe şözleşēñ yāşayış şuwdan,
yüroğı yananlar ğānıp içendir.

eziz umruñ ğayğı bılan ötürme,
şütüm şalıp cāna zeper yétirme,
ökunup ğıynanma geçen ömrüne,
980 gelcek yāşına melāl getirme.

peleğıñ çarhına diliñ yétirme,
başıña erbetlik pıķır gétirme,
araşşadır tabiğatıñ ĩşleri,
ılınıñ bār bolşā ümşüm oturma.

985 şözüñi yiğitlik ğay'rātına bo'yāt,
yiğitliğı şüycü ũkudan u'yāt,
halkıña şātılığı getircek bolşāñ,
miwa ağaç ekip yāz ayı toy et.

yōkdur haberimiz ōz hālımızdan,
990 kór keri bolup biz ōz pālimizden,
baş çıkarıp bolmaz dünyāñ ĩşiñden,
her nāçe geçşe de yāş 'şālımızdan.

yiğitlik sağlığıñ bolân zamanı,
gêçirer şen başdan tupan dumānı,
995 ayağıña görä yöreşen yöldan,
yeterşen maqşada etme gümānı.

ğoCālık yėtişip yiğitlik gēçşe,
ağır yük aştında kuwwat hem gaçşa,
çı'rā bīlen aylanşan da tapmaz şen,
1000 geçen umruñ hergêz çıralar öçşe.

guwātıñ bār bolşâ tutğul elinden,
yıkılanı galdır elden gelenden,
ğollaşan ecîzi bārdır şoğabı,
şoradım men bu yağdayı bīlenden.
1005 eliñ yetğir bolşâ dōwlet hem 'mālın,
yetīmi gollaşañ cennetDir 'cāyın,
İl şowāymaz şahıların gozünden,
allahdan hem yeter ayratın 'pāyın.

şeniñ mähriñ yüróklerde 'cāylanşa,
1010 şen tarapdan amān ħati 'pāylanşa,
yeke men dāl şeniñ ıışğıñ yürókde,
bolup da cewān hem goca 'şāylanşa.

öt şalıp cānıña ħelwa çörek diip,
ağır yük aştından gaçıp atmalè,
1015 oñ Īzında yürók yakıp yortar şen,
muñ Īzında batan eşek yatmalè,

umur hāşılıımız ğam boldı ğayġı,
ğormedik şatlıġı ğam boldı şayġı,
ilkiden biz bīlen yoldāşlık eden,
1020 ğam boldı ğam boldı şol yaġday ayġı.

ğaraltdım umrumı her yāna bakıp,
in'şallık ödunu yürókde yakıp,
perwanāñ ħarmanıñ otlāp yanar men,
'gīceler örtünüp şem tekin akıp

1025 lāle dek piyālam ğuma ğačyānça,
şemiñ āġlayış dek ğózyāş şačyānça,
īncalmaşa ğerek daġlı yüroġum,
cān ceşetten çıkıp ruĥum uçyānça.

na umıtlar baġtı ğara bolyāndır,
1030 baĥılıġıñ yüroġı yāra bolyāndır,
hümmetli ādama baĥılıñ ġuy'cū,
yetāymaz hümmetli töre bolyāndır.

cān cānana berip yanıp hem bişdik,
mey ġuyup tutaşp yēne öçdük,
1035 bu ġīce yaĥtılık yētişdi bize,
umur ırāmız yandırıp geçdik.

boşşānlar içinde ğorkez yüzüñi,
ēşideli bal dek şüyci şözüñi,
āy te'kīn şöyġú'līm şaylān bulutDan,
1040 ġucaġıma gelşeñ öpcek ğózüñi.

eżizler ayaġına ğózyāş dökenim,
ġúlūñ şāyaşında yatan tikenim,
şeniñ reñġiñ īşiñ yādıma düşüp,
lāle be'newşe dek ġüller ekenim.

1045 yāşlık hem men menlik bolup geçendir,
humārlik meşlik hem yanıp öçendir,
umruñ 'yiğrim 'otuz 'gırqdan ötensoñ,
ğıflatda yatmağıl guycuñ ğaçandır.

ey oğlum bu şözi aydyān şaña,
1050 uyā bol yatDı dıip bakmağıl maña,
allah bilen ahdıñ mākām bāğlayıp,
tozana bulaşık ğırmeğıl çāñe.

şözüñi mertliğe yoğurup ğoyalt,
cewanlığı şūycü ũkudan uyalt,
1055 ādāmķārlik ĩşin edāycaķ bolşañ,
mīhmān gelşe öye şaçağıñ boyalt.

ğayğıñ okı āşıqların yūroğı,
nişāna bolşā da bārdır şüröğı,
metcīt bolyār ķóplenç yāşāyān yérım,
1060 ol şebāpden şenşin yürók gereğı.

eğer şaña bela yétşe pelekden,
nāmartları ilki geçir élekden,
tāze yeten bāydan hūmmet işleme,
yalbarma düşmāna dile melekden

1065 şīnāp ğór dōştların yiğıtlık çağda,
tikenler bitmeşin çemenli bāğda,
yoldāşların 'bōri şıpāt bolmaşın,
dānālar yāşāşın şōluñda şağda.

ómur gēçdi dertler dermān bolmadè,
1070 kereşmeli şağı armān bolmadè,
peymānalar boşāp yétmedik yāra,
tebipleriñ emi dermān bolmadè.

- şöyüşmek yürökden bolşâ özülmez,
yüzmeği bilmeşen şuwda yüzülmez,
1075 dúwun bolşâ çöžgül öž eliñ bilen,
halkıñ eli bilen dúwun çöžülmez.
- yāşadım dānālar bilen kóp zamān,
çöžülmez düwúnler etmeğil ğumān,
cāhaniñ işine hayrān ğālmalı,
1080 yaldıraķ doğşa da bolyāndır dumān.
- meyhanalan kūnçi boldı öyümüz,
men bilen yüröğün boldı toyumuz,
heķayāmız bārdır dālilik 'tāydan,
ma 'şuğu ğuçmāķdır biziñ kuyümüz.
- 1085 hīç kim çekebilmez ğayğı yükunı,
ğırmalıdır kınçılıķda koķunı,
tāğatlardan yegdir halkıñ hızmātı,
ğarıplara bērşin bāylar yōğunı.
- muķıbet bār yerde ācı şūycüdür,
1090 bu şūycülük muķıbatıñ ğücüdür,
muķıbatdān miş dōnyāndır ğızıla,
aydılyān şöz muķıbatıñ ūcudur.
- duçar bolup ğayğı ādlı bir derde,
yāduw tēne 'dīnç almak yōķdur şerde,
1095 bār yoldāşlar bizi ğoyup gidendir,
umur kerweninden öt ğāldē yerde

EK 2: AKTARMA METNİ

ARZULAR

İLİM

- Ne çok kudret var sende ey ilim,
Vasfindan yazmaya âcizdir elim,
5 Ay yıldız gibi göğe varanlar,
İlimden, bilimdendir bunlar.

SAKİN VAR!

- Şair! gururluysan, gururlanmaya hakkın var,
Gönlünden geçeni söyle, vaktin var.
10 Çıkarma aklından devletin yararını,
Kılıç gibi kalem adlı sakın var!

KALEM AL ELE!

- Kılıcın yerine kalem al ele,
Kalemin ucu ile hakkını iste,
15 Devletin seninle o zaman gururlanır.
Deveye dayı deyip yalvarma file.

ÇETİN

- İyilerin yanından ayrılmak çetin,
Yanlarında olsan saadet büsbütün,
20 Ancak iyice yaşlılığa yakalanıp,
Onlardan ayrı düşünce alevlenir hasretin.

KÖTÜ ZAMAN

- Hava karışıktır dinmez duman,
Nefes almak için vermez aman,
25 Oğul, babaya düşman; kardeş kardeşe,
Yaşar olduk biz bu kötü zaman.

ÖMÜR GEÇER

- Ömür geçer yıldırım gibi bilinmez,
Binsen ağaç ata dönüp gelinmez,
30 Hazırlanmalı gitmezden önce,
Gülmek toyda olur, yasta gülünmez.

UÇSAM

- Özgür bir kuş gibi göğe uçsam,
Özgürce her bir ülkeye gitsem,
35 Gönül ister gezsem bütün dünyayı,
Çeşmenin duru suyunu kanıp içsem.

GÜÇLÜDÜR

- Tanrının okundan korkun! Güçlüdür,
Görünmez mızrağı yedi uçludur,
40 Mazluma zulmeden güçlü zalim,
Cebbar'ın kendisi seninle uğraşır.

KİBİRLENME

- Kibirilenme bir gün zenginlik senin olsa,
Güç ver âcize, eğer gücün varsa,
45 Vermek ile yardımın kemeri çözülmez,
Güç kat her zaman, yardıma muhtaca.

KAÇAN

- Yiğitlik mevsimi gelip geçti,
Gençlik eseri bizden kaçtı,
50 Bilmeden bahçem solup da,
Hoş sesli bülbüller ne zaman kaçtı?

ŞÜPHE ETME!

- Dünya bir an yüzüne gülse,
Bâki kalırım diye düşünme,
55 Yapabilirsen alimlerle yaşa!
Gözünü kapatan döner toprağa.

MUTLULUK

- Geçmişî düşünüp her yana bakarım,
Bazen hasret çekip kalırım,
60 Temiz yüreklilik, mutluluk vardı,
Şimdileri düşüncesiz görüyorum.

AKBABA OL!

- Kanadın varsa kartal, akbaba ol!
Gözükerek yanmada kerkav-ocar²¹ ol,
65 Erkeklik belirtin yoksa eğer,
Evinden çıkmayıp kadın ol!

YAŞLISIN

- Yetmişî aştıktan sonra yaşlısın evde,
Görünmez olursun eğlenceli düğünde,
70 Davet mektubu gelecek gibi olsa da,
Huzurlu yaşamak vardır sadece akılda.

PARLAK SAHRA

- Güneşli ülkemin ışıǵı sahra,
Kızdırıcı yazın ferahlığı sahra,
75 Ben kalem oynatırım devletim için,
Türkmen halkını sen mutlu et sahra!

²¹ Kerkav- Ocar: Dağda ve çölde yetişen yeşil yapraklı dayanıklı ve büyük bir ağaç.

KAÇAN KURTULUR!

Dünya gamhanedir kaçan kurtulur,
Felek ile dalaşanlar kaybolur,
80 Göz yumulup gamhaneden kaçınca,
Yedi gün boyunca ayrılık toyu olur.

SÜSLEMEK İLE

At olmaz, katırı süslemekle,
Bütün işler biter istemekle,
85 Ama bir şeye çare yok aziz!
Ölen dönüp gelmez seslemekle.

YANDIRSIN

Alim odur ki yürekleri yandırınsın,
Aklından şiir, yazı çıkartsın,
90 Hüner değildir, kazanan atı gezdirmek,
Seyis odur ki kendi atını gezdirdi.

VARDIR

Her bir yolun vardır sağı-solu,
Her bir derenin vardır ayrı kolu,
95 En iyi yolu doğru seç aklınla,
Hak talep etmenin vardır yolu.

BİLENDEN

Aklın varsa nasihat al bir bilenden,
Vatanı ve halkı için yürek delenden,
100 Yapabilirsen borç bilip kolla onları,
Her zaman uzak dur gözü dönenden.

ERKEK OLANDIR

Kadınlar yaşlandıkça erkek olandır,
Erkek de yaşlanınca korkak olandır,
105 Söyler her zaman ata-babamız,
Şu tür adamlar ürkek olandır.

KOPMALIDIR

Ölüm olduğu için toy olmalı,
Meyve olgunlaşınca kopmalı,
110 Gül çimenli Gülistan'ın bağları,
Vakti geldiğinde o da solmalı.

ACI SÖZ

Acı söz keskindir yürekten geçer,
Acı söz terzisi, gıybet kıyafeti diker,
115 Uzak yolun vardır azı çoğu,
İyi kötüyü her zaman doğa seçer.

COŞTURMA

Ateş yanar içimde coşturma gözüm,
Dolanıyor dilime söyleyecek sözüm,
120 Zor güne düştü fakir-muhtaçlar,
Sebebi zenginlerden, yitmiştir gücüm.

AZ KONUŞ

Konuşma, konuşsan da çok konuşma!
Büyüklerin yanında dizini katla!
125 Edep nişanıdır söylediğin sözler,
Yapabilirsen alim nasihati topla!

BİR DİL

- İki kulak vardır ama sadece bir dil,
Çok dinlemek iyi, şu meseleyi bil!
130 Dil, yeri gelince açılmalıdır ki,
Söylediğin sözlere değer versin il²².

CEVAP VERMELİ

- Görürsen bütün işleri, vardır sevabı,
Tüm insanlara etmelidir yardımı,
135 Hangi işi yaparsa yapsın insanoğlu,
Vidanaına mutlaka vermeli cevabı.

ÇEŞMENİN SUYU

- Çeşmenin suyu temiz olur ucunda,
Erkek kişi doğru durur lafında,
140 Çok şükür ki Allah'a kötü azdır,
Türkmensahra şehrinde, çölünde.

İMARETHANE GİBİ

- İmarethane gibidir yuva, kuşa,
Buğday tanesi, rızıktır karıncaya,
145 Adalet düzenine hayran olmalı,
Bal arısı, karınca öndedir akılca.

DURGUN

- Durgun oturma kararlı yaşa!
Sızlanıp durma her akılsıza,
150 Hayırlı ömür orta yoldur derler,
Ölçülü ol, aşırıya kaçma!

²² İl: Millet, halk, devlet. Dizede bu şekilde kullanılma amacı düz uyak düzenini korumaktır.

TEK YEMEZ

- Tek yemez cömert adam ekmeği,
Açar sofrasını, koyar çöreği,
155 Cömertlerin evi cennettir derler,
Orakla biçip toplamalı cömertliği.

İSTEYEN DE OLUR

- Malın mülkün varsa isteyen de olur,
Garibi kollasan elbet bilen olur,
160 Halk bilmeseyse, Tanrı bilir kendi,
Sıçan olan yerde, yılan da olur.

BÜKTÜ

- Büktü garibin belini küreği,
Dayanak ederdi beline küreğini,
165 Garip olanları kollasa zenginler,
Başını dik tutar Türkmen milleti.

MÜJDE VERİR

- Müjde verir dağ başının dumanı,
Yağmurlu buluttur, duymayın tasayı,
170 Çiftçiler, hayvancılar yağmuru bekler,
Kuraklık olursa, beterdir durumları.

GÜL BAHÇESİ OLUR

- Bahar ayında gül bahçesi olur yolumuz,
Hayvancılarla dolar ova yamacımız,
175 Sağanak yağmur yağıp sular taşıtığında,
Dolu olur gölümüz, su kanalımız.

KARA TOPRAĞI

Güneşli ÷lkemin kara toprağı,
Ormanlarda biten yeşil yaprağı,
180 Güzellik verir çöl÷me kırmızı gülle,
Kazsan çıkar yer altından mayası.

IŞIK SAÇAR

Gür ormanlar ışık saçar dağlarda,
Bülbüller ötüşür seherlerde,
185 Görkemli ve güzeldir yurdumuz,
Türlü yemiş, meyve biter bağlarda.

SICAK HAVADA

Sıcak havada ormanlar soğuktur, serin,
Faydalıdır çeşmenin suyu, bilin!
190 Doğadan haz almak isterseniz,
Aziz dostlar, yaz ayları gelin!

SU OLSA

Su olsa her yerde mahsül olur,
Su olmasa ektiğın mahsülün solar,
195 Dolu olup yağmur gelse meydana,
Su kanalı varsa göl olup taşar.

ŞAİR MERKEZİ

Gümbet, Akkaledir şair merkezi,
Kelala, Benderin çoktur Çerkezi,
200 Gurur ve sevinçtir şair memleketine,
Aktokay çölünde, yatar Gerkezi²³.

²³Gerkezler: Göklen boyunun içerisinde yaşayan bir Türk oymağıdır. Hatta Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu Firaki de Gerkez oymağındandır. Bugün Göklen değişkesinin alt başlıkları altında Gerkez ağı da yer almaktadır. Ek bilgi için bkz. Saparowa, 2015; Yıldırım, 2015.

GEÇİVER (BAĞIŞLA)

Ey Tanrım sen günahımı geçiver,
Beni de iyilerin yanından seçiver,
205 En büyük umudum cömertliğimdir,
Mahşer günü cennet kapısını açiver.

FARKI YOK

Bazılarına iyi kötü farkı yok,
Birini sever yürek, güzelliği yok,
210 İsteğe ulaşmanın, sevinci vardır,
Alacak olsan gerekli şeyi, değeri yok.

ACİZİ GÖR!

Gel gözüm, kör değilsen mezarı gör!
Göz gezdirip mezardan önce âcizi gör!
215 Kimisi ekmek bulamaz yemeye,
Çalışamaz, yolunu göremez, körü gör!

HAYALDİR

Yiyemedikleri arının balı hayaldir,
Romatizmaya arının zehri dermandır,
220 Yaşam düzeni, kurallı kanunlu,
Kimse bilmez ama karınca da arı gibidir.

AYRILIK KÖTÜDÜR

Ayrılık kötüdür, kötülüğü ölüm,
Kadere çare yok, silkelendi külüm,
225 Tanrının emrine boyun eğmeli,
Bahçemde solmuştur gülüm.

GÜL BAHÇEM

Gül bahçemde gül açar sabahları,
Lale, gül sarar bütün dağları,
230 Kara alıç, incir, böğürtlen, nar,
Ormanlarında biter bu ağaçları.

GÜZEL ADINI

Kime desem yüreğimin feryadını,
Su dahi söndüremiyor yangınını,
235 Candan aşığım, kavuşmayı beklerim,
Sevmişim ben güzel Türkmen adını.

SEÇEYİM

Dikenli ormanda yolunu açayım,
Gül bahçelerinden lale, güller seçeyim,
240 İster yürek, bülbül öten bahçede,
Devenin çalını²⁴ koy içeyim.

ANİDEN

Mecliste söylemiştim önceden,
Yatana ansızın değmesin dayak,
245 Ömür yolunu yürümek istersen,
Bu uzak yol için gerektir ayak.

EKENİ VARDIR

Gül yetişse gül bahçesinde diken vardır,
Bahçıvan adında bir ekeni vardır,
250 Uzun olmaz ömrü, dikensiz gülün,
Gülistan adında bir mekân vardır.

²⁴ Çal: Deve sütünden yapılan ekşi-tatlı bir içki.

DUTARDIR

Yüreklere coşku salan dutardır,
Düğünün, meclisin güzelliği dutardır,
255 Sana dil uzatan olmasa gerek,
Ata babadan beri çalınıp gelen dutardır.

DELİ GÖNÜL

Deli gönül uçar, hayal dağına,
Bazı zamanlar girer senem bağına,
260 Bitmedi hayalden, gerçekten bir iş,
Göz dikmişim bugün kavuşma çağına.

GARİBİ KOLLA!

Bir yolcu kaldıysa yolda,
Ulaştır maksadına bir insan ol da,
265 İnsan olmanın şartlarından biri,
Elinden geldikçe garibi kolla!

BAŞINI BOĞDURUR

Kara bulut ak yağmuru yağdırır,
Bayırlarda ot olsa koyunu sağdırır,
270 Çınar boylu kızlara konuştum sazla,
Aşk yoluna düşünce başını boğdurur.²⁵

ARZULAR CİVAN

Yaşlandı tenim, arzular civan,
Bulunmaz, yaşlılık çağını öven,
275 Ömür sonu geceye döndü, gündüzüm,
Sermayendir canın; mutlu ol gururlan!

²⁵ İran Türkmen kızları İran yönetiminden dolayı hayatları boyunca başörtüsü takmalıdır. Ancak düğün yaptıktan sonra başörtüsünü tam maksadıyla takmak adet hâline gelmektedir. Şair başını boğdurur demekle bunu kastetmiş olmalıdır.

EKİNCİ

Rahat yaşayandır çiftçi, ekinci,
Hünerini gösterir terzi, dikişçi,
280 Bazı esnafların insafı olmaz,
Köyde, şehirlerde olan dükkâncı.

BİLGE KİŞİ

Aklın başındaysa bilge kişi,
Soğukta geçirir garipler kışı,
285 Ev yapıver, garip konu komşuya,
Malın varsa mutlaka gör bu işi.

UÇUP GELİYOR

Talih kuşu uçup geliyor evime,
Ömür elbisesi dikeyor boyuma,
290 O sebepten siz azizi çağırıyorum,
Meclisime, düğünöme, mutluluğuma.

BIKMIŞTIR KADIN

Erkek misin kadın mı ölç kendini?
Evlenmezden önce tart kendini,
295 Kadın gibi erden bıkmıştır kadın,
Göster her zaman erkekliğini.

MAYMUN VE AT²⁶

Su, yerin anasıdır demişler öyle ki,
Zengindir su olan yurtların mülkü,
300 Çiftçiysen iki yılı iyi bellle!
Yağışlıdır maymun ve at yılı.

²⁶ Maymun ve At Yılı: Türklerin eskiden beri kullanmış oldukları 12 hayvanlı Türk takvimine ait yıllar. Bu takvim ay esaslı değil yıllara esaslıdır. Her bir yıla bir hayvan adı verilmiştir. Ek bilgi için bkz. (Biray, 2009: 671-683).

AN OLDU

Ömrümün hasılı kaygı, gam oldu,
Ömrümden tek kalan anı oldu,
305 Aklıma gelince feleğin işi,
Hasretle bakan gözüm nem oldu.

SÖYLEYİYİM SİZE

Günden güne ara açılıp duruyor,
Ayrılığın elbisesi biçilip duruyor,
310 Nasihatımı işit! Söyleyeyim size,
Kervan gelip, dostlar göçüp duruyor.

ERKEK DEVEDİR

Aşk ateşinde yanan bakır, altın olur,
Aşık ile maşuk, baş başa olur,
315 Aşıklığın sırrını bilenler söyler,
Ağır yükü çeken erkek deve olur.

KUĞUSU OLMASA

Yaşanılmaz yurdun suyu olmasa,
Yemek için pirinç olmasa,
320 Su kuşları konar kış ayı göle,
Neşesi olmaz, kuğusu olmasa.

HASRETLE

Çakal, alçak sardı etrafımı yanımı,
Çok belaya soktular ihtiyar başımı,
325 Ar namustan bir zerre iz kalmadı,
Hasretli geçirdiğim yetmiş yaşımı.

İKBÂL KUŞU

Uçup geliyor ikbâl kuşu evime,
Mübarek ayağın arzumdur benim,
330 O sebepten çağırırım düğünüme,
Hizmetinde olmak mesleğim benim.

YOK OLDU

Batıp kalmışım fikir deryasından,
Yola gidenlerin tümü yok oldu,
335 Geri gelen yoktur ayrılık yolundan,
Birçoğu yer altında, toprak oldu.

NEYLEYİM

Cennetin meyvesi gerekmez bana,
Koysalar önüme nar ile elma,
340 Anlatılmaz huri kızı neyleyeyim,
Sevdiğim yar ile olmadıkça dünyada.

İHTİYARLIK

İhtiyarlık, yollar aştı geldi evime,
Dedi yiğitliğin gitti gelmez,
345 O vakit şu söz geldi aklıma,
İnsan âcizdir, ne zaman gider bilmez.

SÖNER

Değersiz yalancı zamana göz dikme,
Esip duran toz, yel gibi geçer,
350 Kararlı ol! Ömrünü döndürme zehre,
Fırtına gelip bir gün çıranı söndürür.

ÇÖKER

Bazı zamanlar dağ gibi olup çöker
Mazlumun başına gelen zulümler,
355 Sebebi, zalimler güce dayanır,
Çoğalmıştır bu çağda ölümler.

ÇÖKÜNCE

Ağırlık verir bulut yüce dağlara,
Göğsündeki yağmurunu dökünce,
360 Karar vermez, gür ağaçlı ormanlara,
Ak mayasını döker, dağa çökünce.

HAYRAN EYLEDİ

Siyah beniyle, siyah uzun saçıyla,
Alevler salıp cana, hayran eyledi,
365 Boyu posu yarışır selvi ağacıyla,
Yakıp yüreğimi, kebab eyledi.

DALKAVUK ADAMDAN

Dalkavuk olma, kadından korkarak,
Bıkar kadın da dalkavuk adamdan,
370 Kendinden hakir olup yaşarsan korkarak,
Bulamaz kadın da mutluluk böyle bir yârdan.

KURULU

Can tatlı, korkarım ben gözünden,
Cellat, keman kaşa kurulu gözün,
375 Sevdiğini iştirsem özünden,
Durururum hizmetine ben de o gün.

PELİKANDAN

Şafak söktü, yürekteki duygular,
Yazılacak oldu aşağı yukarıdan,
380 Bulanık havada, kanadını açıp,
Öne geçti turna kuşları pelikandan.

SAZ OLDU

Kış güzü yağmurlu geçirdi yurdumuz,
Gül bahçeleri gül açtı bahar, yaz oldu,
385 Çiftçi, hayvancı şevke gelip mutluluktan,
Toy üstüne toy kurulup saz söz oldu.

CÖMERTLERİN

Cömertlerin sıfatından bahsetsem,
Kapıları gariplere kapanmaz,
390 Ancak çok azdır şu zamanda,
Böyle insanlar kolay bulunmaz.

AŞIKTIR GÜLE

Bülbül, yuvasını yapar çimende,
Çimen bahanedir, aşıktır güle,
395 Kız da heves eder civan yiğide,
Aşık maşuk olup çıkarlar çöle.

HOŞ GEÇİR

Hayat düzenine bir çift sözüm var,
Tecrüben yoksa eğer ömür acıdır,
400 Kaygı adlı hastalığa düşmeden,
Hoş geçir beş günü, buna ilaçtır.

MUTLU ÖLMEZ

Yapabilersen halkına hayır getir,
Hayır dua alanların ömrü uzun olur,
405 Kötü adam tez rastlar belaya,
Mutlu ölmez, halktan beddua alanlar.

DOĞANLARIN

Sahranın lale gül biten düzündə,
Şehriyarların kanını döktüğü yerdir,
410 Dağda düzde ışıldayan menekşe,
Yırtıcıların; şahinin, doğanın tüyleridir.

ÖTÜŞÜR

Benzer ormanımız, dağımız gül bağına,
Kekliği, bülbülü ötüşür bahar ayında,
415 Şarkı söyler, ozanlarımız mutlulukla,
Meşhur ozan söyler, dutarla sazla.

İYİDİR

Rahat olmaz arzuya ulaşmadıkça yürek,
Her kim muradına ererse iyidir,
420 Maksada erişmeye gereklidir süreklilik,
Arzunun dağından aşarsa iyidir.

SALLANIP

Tan yıldızı sönen seher vaktinde,
Sallanıp uykudan uyanasın sunam,
425 Bülbül nağme saçar, gül bahçesinde,
Keman kaşınla oku atarsın sunam.

GİZLİ

- Sinsice gelen boğa açıkça yumurtlar,
Türkmenin, ezelden beri bir sözü var,
430 Boğa gören deve, kışın bağıırır,
Görölmektedir ki tüm halkın gözü var.

YAYGIN OLDU

- Gariplik de aramızda yaygın oldu,
Sebebi ise yoksulu kollayan azdır,
435 Şefaaf bitince yürekler buz oldu,
Kollansa garipler dünya hep yazdır.

İSTEKLİ OLUR

- Yıkılan güreşe doymaz derler,
Sebebi, yıkılan istekli olur,
440 Er yiğitler intikamını bırakmaz derler,
İntikamımızı alamadık, dert olur.

AVCI

- Tuzak kurar avcı, avını tutmak için,
Feleğin tuzağı ezelden kuruludur,
445 Ağzını açar bizi yutmak için,
Tanrı fermanına âciz olan mahluktur.

BİR KERE GÖRMEK İÇİN

- Uzun zamandan beri yoktur haberim,
Kara gözlü keman kaşlı yârimden,
450 Yürek arzu eder bir kere görmek için,
Habersizdir belki feryadımdan.

YORULMAZSAN İYİ

- Çok hevesin olmazsa bir işe,
O işe başlamazsan daha iyi,
455 Aklını dinle başla başka bir işe,
Başlayınca o işten yorulmazsan iyi.

BAŞTIR

- Birlikte yaşayanlar yok olmaktan uzaktır,
Çoğalır hürmeti halkın içinde,
460 Kişi ferasetliyse millette baştır,
Böyle bir memleket kalmaz selin içinde.

MALIN MÜLKÜN

- Candan diyecek sözüm var halkıma,
Malın mülkün hayli ziyanda olsa da,
465 Gücün varsa vermelisin âcize,
İşte o zaman olmazsın gaflette.

BARIŞMAK İYİDİR

- Öfkelenmek kolay, barışmak zordur,
Nasihat etseler, barışmak iyidir.
470 Öfkenin neticesi düşmalıktır, kindir,
Küsmeden önce barışmak iyidir.

ENDİŞE ETMEM

- Yaşlansam da yorgun beden ve yürekle,
Sen aklıma düştüğün zaman dirilirim,
475 Özlediğim zaman, yanımda gibisin,
Bu yüzden yaşlansam da endişe etmem.

SAYGI GÖSTERİRSEN

Yapabilirsen sakla dilini her zaman,
Mecliste görürsen kendinden büyüğü,
480 Saygı gösterirsen saygı görerek yaşarsın,
Edep, hürmettir her zaman saygının yolu.

ATLARIN IRKI

Çok fazladır zayıf atın bile değeri,
Ahırda yatan semiz eşekten.
485 Eşek at olamaz ırkındandır sebebi,
Köpek yavrusu, korkmaz kediden.

ZOR OLUR

Üstadlardan eğitim alan sözcü,
Düşünerek söyler diyecek sözünü,
490 Toplulukta konuşmak zordur,
Gerçek sözcü, halka gezdirir gözünü.

TÜRKMEN HALKININ

Türkmen halkında çoktur atasözleri,
Av olacak kuşun olur gagası eğri.
495 Eğer aklın varsa bırakma işini,
İşlemez çalışana, kışın soğuğu.

BOYNUNU EĞME

Han ile sultanın yanına varma,
Eğer onlar hısım akraban değilse.
500 Varıp hizmetinde boyun eğme,
Eğer çok önemli bir işin yoksa.

ÖZGÜRLÜKTÜR

- İşareti olsun diye dağlarlar hayvanları,
Dağlanmasın insanların yüreği.
505 Kaçmasın diye bağlarlar porsuk hayvanı,
Özgürlüktür yaşamanın gereği.

KARA SİS

- Kara sis, bulut olup çökmektedir,
Gül ülkemin sahrasına, çölüne.
510 Yağmurlu havada geyik sekmektedir,
Başı tüylü kazlar, konar çölün gölüne.

ANA SÜTÜ HELAL

- Yoksulu kollarsan, beğenir Celal,
Olur, malın mülkün berekette,
515 O zaman olur sana ana sütün helâl,
Dua alırsan hiç olmazsın gaflette.

ANILIRIM

- Halkın derdini yazıp çizsem,
Sanıyorum ben de şair olurum.
520 Yazılarımı gizlemeden halka versem,
Ben de şair adıyla anılırım.

AKIL ERMEZ

- Para bir şeytandır, gücüne akıl ermez,
Her şeyden evvel güç versin demeli.
525 Paraya değer veren hiç doymaz,
Yalnızca lâzımken çözüm vermeli.

GÖK ÇAY

- Yeşil çayına atılsa turşu²⁷,
Yorgunluk bedeninden akıp gider.
530 Siyah çaya da değilim karşı,
Kötü ter vücuttan dökülüp gider.

BOŞTUR

- Ahmakların çoğunlukla saçı ağarmaz,
Kaygı adlı hastalık onlardan uzaktır.
535 Halka eziyet oluyor deyip bağırmaz,
Sebebiyse başındaki kâsesi boştur.

SOLMAZDI

- Kıskançlıkla ahmaklık birdir,
Ahmak olmasaydı, kıskanç olmazdı.
540 Yapabilirse âciz olana aslandır,
Eğer akılsaydı, bağı solmazdı.

GETİRİRSE

- Kibirli adam, yitmeğe razı,
Sormaz, yolunu bile yitirse.
545 Koklar çölde, avı tutacak tazı,
Sevinir avcı da avını getirirse.

ÖMÜR BAĞINI

- Sağlıkla yiğitliğin çağını,
Kadir bil! Yaşlanmazdan önce.
550 Bu iki meyveli ömür bağını,
Su verip koruyun, solmadan önce.

²⁷ Turşu: Metinde direkt “turşu” olarak kullanılan bu kelime İran Türkleri arasında “Turşuça” diye anılmakla birlikte genellikle kabuğu sert, ekşi ve kurudur. Çoğunlukla çayın içine atılarak kullanılır. Hem aslından bahsetmek hem de ahengi korumak için bu şekilde kullanılmıştır.

BİLİNMEZ

- Ahmak, hangi fikirde düşüncededir,
Bilinmez, zaten kendisi de bilmez.
555 Gülüp eğlenmeyin ya da üzülmeyin,
Konuştuğunda doğru sözü de olmaz.

MUTLU OLUN

- Kalk yerinden! Düşmanlıktan el çekerek,
Birleşin! Barışarak mutlu olun.
560 Dostluk, kardeşlik tohumunu yüreğe ekerek,
Samimiyetle yaşayıp, vefalı olun.

GÖZÜN İYİSİ

- Sözün keskin olursa kıymetli olur,
Altına kaplanır sözün iyisi.
565 Görürsen ceylan gözlü sunanı,
Türkmen’de bulunur gözün iyisi.

DÜŞÜNCESİZLER

- Bir sinek pistir, iştahını kaçırrır,
Kaçarsa tabağına ya da yemeğine,
570 Sözünü bilip konuş, coşkunluk verir,
Sadece düşüncesizler düşer öfkeye.

SOFU

- Sofu, tuzak kursa hile yolunda,
Hilekâr feleğin yolu tükenmez.
575 Doğru kişiler, düşmez halkın gözünde,
Hayırlı olur işi, asla pişman olmaz.

YANANLAR

Haberi yok aşk yoluna düşenlerin,
Dünyanın kötü ve güzel işinden,
580 Aşık olup aşk yolunda yananların,
Korkusu olmaz tabiatın keskin dışından.

ELLİDEN

Yaşın gelip geçse elliyi,
Sayıp dök bize kâr kalanı,
585 Ne koydun dünya ile aranda,
Güzel yaşadıysan anarlar adını.

ÇIKAN NEFES

Hayat bir nefestir bil kadrini!
Çıkan nefes geri dönüp gelmez,
590 Felek çarkı yırtıcı kuş gibi dolaşır,
Çaresiz güvercin, yırtıcı kuşu bilmez.

GÖZÜNÜN YAŞI

Şu hayata gözünü çevirip bir baksan,
Hem gülesin gelir hem gözyaşı.
595 Yürek yangını; derdi, gamı düşünsen,
Ateşlenip tutuşur yüreğinin başı.

MÜJDE

Müjde halkım! Müjde yine bahar geldi,
Gölümüze, denizimize başı tüylü kaz geldi.
600 Bahar ayları yapılacak düğünler için,
Ozanlarımız dutar, sazla geldi.

HALIKLA²⁸

Göllerimiz vardır içi balıklı,
Balıkçılar vardır eli ağılı,
605 Deve çobanlarımız köşegini²⁹, devesini,
Korurlar, kış aylarında halıkla.

BELİNİ KIRDIN

Yüz kere kötülüğün neticesini gördün,
Fenalık edip halkın belini kırdın.
610 İyilik, ne kötülük etti sana?
Güzel iş yapmaktan yüz çevirdin.

SELAMLAŞTIM

Nevruz gelince selamlaştım baharla,
Mücevherli güzel, geçti binbir nazla,
615 Od saldı gönlüme boncuğunun sesi,
Söndü yüreğimdaki yanan ateş sazla.

ÇİMENLİ BAHARIM

Sevdadan bahsedince dutarım, sazım,
Bahçıvanım olsan çimenli baharım,
620 Gölüme girecek olursan sen eğer,
Etrafında dönüp dolaşan bir kazım.

BÜYÜYESİM GELİR

Bahçenin gülü gibi büyüyesim gelir,
Çöllerde ceylan gibi sekesim gelir,
625 Doymaz gönlüm, ne kadar görsem de,
Uzak yurda gidip hasretini çekesim gelir.

²⁸ Halık: Hamudun altından, devenin arkasına uzatılan ortası delik keçe.

²⁹ Köçek: Bir yaşına kadar olan deve yavrusu.

SÖZÜNE KURBAN

Yan yan bakan gözüne kurban!
Bal dudaktan çıkan sözüne kurban!
630 Yolunda canımdan geçmem gerek,
Sebebiyse aşığım ben, özüne kurban!

DAĞLARIN DUMANI

Dağların dumanı, gelinciğin çiği,
Şairin kalbine verendir inceliği,
635 Laleler, güller bahçede açılınca,
Sarmaşık çiçek gibidir sevgi.

BAĞIRAN

Bilmem ne için gizlice bakıp gülüyorsun,
Dil ile değil de gözünle söylüyorsun,
640 Boğa gören dişi deve gibi,
Humar gözünle açıkça bağırıyorsun.

HÜKÜMLÜ MÜSÜN?

Güneşe sordum, yakar mısın?
Aya da sordum, ışıldar mısın?
645 Yıldız aramızı bozup dedi,
Aşkın sultanından hükümlü müsün?

YAKICI

Ateşle köze sordum, sizden daha yakıcı,
Suya sele sordum var mı daha akıcı?
650 Aycemal'e dedim senin göğsünde,
Ne vardır? Dedi, aşıktır en yakıcı.

KÖZÜM VAR

Sevgi hakkında iki kelam sözüm var,
Aşıklarda, hicrana tahammül var.
655 Yoksulluk ve sevgi adlı iki derdim,
Yüreğimdedir, yanıp duran közüm var.

YAŞMAK³⁰

Şandır yaşmak, yeni geline,
Güç katıp muhkem olsun diline,
660 Gelin alacak olursan, seç aslını,
Ziyan olmaz, düşersen niyetine.

SADE

Gönül verdim bu gün bir peri yâre,
Kalmışım avare mecnun gibi çölde,
665 Sonunu düşünmeden aşk yoluna girince,
Ya ben çok basit kaldım ya sevdiğim sade.

SEVDİĞİM

Ayrılık ateşiyle yanar tenim,
Od saldı canıma sevdiğim,
670 Görün yüreğimde yanan ateşi,
Bu yüzden sevdiğim yâr, benim.

GÖREN SÖYLER

Kamış kulaklı sırtı geniş atımızı,
Koşu meydanında, şenliğin güzelliğini,
675 Türlü nakışla dokunan halıyı,
Gören söyler, Türkmen evinin güzelliğini.

³⁰ Yaşmak: Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü.

HERKES

Hayat düzenini saylağan adalette,
Karıncı mı yoksa bal arısı mı önde?
680 Toplanan payı paylaşma vaktinde,
Herkes eşit mi yoksa iktidar mı önde?

GÜL ÇOCUKLAR

Gül çocuklar! gül toplayın bahçeden,
Aysuna Can! Makas getir çekmecedan,
685 Her türlü renkten gül yetiştir bahçene,
Kırmızı, mavi, akça, sarı bir de yeşilden.

AY'A BAKAR

Mahım Can! Ay'a bakar,
Yüreklerle ateş saçar.
690 Ay gibi hünerli kızlar,
Halı tezgâhına, tarak takar.

KİM GEREK

Ay terek-e gün terek³¹
Bizden size kim gerek?
695 Deyip oynasak kızlar,
O zaman açılır yürek.

KIZLAR

Lâle söyleyin³² kızlar,
Leyla olun kızlar,
700 Aycemal gibi yâri,
Arayıp bulun kızlar.

³¹ Ay Terek-e Gün Terek: İran Türkmen Türkleri tarafından eskiden beri oynanılan millî bir oyun. Ay'ı ve Güneşi istemek anlamına gelmektedir.

³² Lâle Söylemek: Ailesi tarafından istemediği biriyle evlendirilen Türkmen kızlar, erkek evine geldiğinde razı olmadığını ifade edebilmek için hüznün ve şikâyet temasıyla belirli bir ritimle mani söylerler. İşte bu söylenen manilere "Lâle söylemek" adı verilmektedir.

DOĞMASIN

Ayım, güneşim doğmasın,
Eğer yârim soluyorsa,
705 Bu dünyayı neyleyeyim,
Genç yaşta ölüyorsa.

BAĞ VARDIR

Arkamızda dağ vardır,
Vadimizde bağ vardır,
710 Baharda koyunlar sağılırsa,
Tulum tulum yağ vardır.

PIRRİK ÇÜRRÜK³³

Pırrık, bir oyunun adı,
Çürrük, ayağın hızı,
715 Kaçarken vuruş olmalı,
Bu oyunun budur kuralı.

BAHAR OLDU

Çölümüz, sahramız bahar oldu,
Şölenler yapıp saz söz oldu,
720 Parlayan yıldız doğunca
Baharın ömrü de az oldu.

PARILDAR

Gökte yıldız parıldar,
Çölde baykuş ötüşür,
725 Gür ormanın içinde,
Hayvanlar da söyleşir.

³³ Pırrık Çürrük: İran Türkmenleri arasında unutulmuş geleneksel bir oyun.

ATEŞİNE YANDIK

Kötü oldu bu zaman,
Düzelmesi de bir güman,
730 Arapların yandık ateşine,
Şehirlerimiz oldu duman.

KÜŞT TEPTİM³⁴

Küşteptim, göğce zıpladım,
Gazelin tamamını okudum,
735 Arzu, istek yoktur canımda,
Yüreğimde kileri döktüm.

EKTİK

Hiç durmadan zikir çekti,
Yürek lere iman tohumu ekti,
740 İmam güzel bir gazel okudu,
Dostluk tohumunu biz serptik.

TURNA GEÇTİ

Şafak söktü yıldız söndü,
Bahar oldu, çoban göçtü,
745 Göçebelerin üstünden,
Bir dizi turna geçti.

DOLDURUR

Ayaz, bitkiyi soldurur,
Pus, bitkiyi güldürür,
750 Sağanak yağış olursa,
Su yatağını doldurur.

³⁴ Küşteptmek: İran Türkmenleri arasında geleneksel, millî bir halk dansıdır. Türkmen düğünleri başta olmak üzere bir çok kutlamada, festivalde oynanılmaktadır.

LEKESİ VAR

Atımızın yelesi var,
Ayağının nalı var,
755 Alnında yuvarlakça,
Depel adlı lekesi var.

GÜÇLENDİM

Ata binip atlandım,
At üstünde güçlendim,
760 Soğuk görüp havayı,
Üçmeğime³⁵ sarıldım.

FIRTINA ÇIKSA

Yağmur yağsa ot çıkar,
Fırtına çıksa ev yıkar,
765 Yazgeldi adlı sevdiğim,
Oğlağa, kuzuya bakar.

GÖRELİM

Görelim de varalım,
Toyu, meclisi görelim,
770 Bele kuşak bağlayıp,
Hizmet edip duralım.

SUNA KIZI

Dayımın suna kızı,
Düğüne çağırdı bizi,
775 Mantar bulalım diye,
Dolaştık sahrayı, düzü.

³⁵ Üçmek: Türkmenler arasında geleneksel ve eski kıyafetlerden biridir. Bu elbisenin üretiminde en az beş kuzu derisi kullanıldığı için hem sağlamdır hem de soğuklarda oldukça sıcak tutmaktadır. Genellikle çobanlar ve konar göçer halk tarafından kullanılmaktadır.

ŞİVESİ VAR

Şivesi var her dilin,
Kokusu vardır her gülün,
780 Gül bahçelerinin içinde,
Nağmesi var bülbülün.

KÜLÜ KALIR

Ot yansa külü kalır,
Eri ölse kadın kalır,
785 Garip hep gariptir,
Zengin ölse parası kalır.

YIRTICI OLDU

Kış geçti, bahara döndü,
Doğanlar daha yırtıcı oldu,
790 Dutarımız, gıcağımız,³⁶
Şimdi yepyeni bir hâl aldı.

KIRLANGICIM

Kırlangıcım gelmiştir,
Olduğum yeri öğrenmiştir,
795 Onu gören çocuklar,
Sevinçten, gülmüştür.

ÇEŞME SUYU

Çeşme suyu dermandır,
İçemeyenler hasrettir,
800 Arap ülkesinin halkı,
Böyle nimet görmemiştir.

³⁶ Gıcak: Türkmen kemençesi de adı verilen bu saz, kemana benzeyen üç telli, perdesiz bir sazdır.

Bilir misin yiğitlik nasıl geçti?
Yiğitliğin ateşi nasıl söndü?
Bahar gibi esse de yaz, sonbahar geldi,
805 Bilmeden geçti zaman, aramız çözüldü.

MÜŞAFFEK HAMADANÎ

Yumulmuş gözlerini açıp bir baksan,
Gerçeği arayıp doğru konuşsan,
Hesaba yol yoktur, nasip her yerde,
810 Maksada ulaşırsın düz yol gidersen.

RAHÎ MUAYYERÎ

ADSIZ RUBAİLER

Dervişin yiyecek ekmeği gecesidir,
Zenginlerin parasının hesabı gündüzdür,
815 Derviş ile zenginin gününe baksan,
İkisinin de derdi, gamı bir tek canıdır.

Feryat eden çoktur yeryüzünde,
Bulunur bu kelimeler bilge sözünde,
Rahatlık isteme kahpe felekten,
820 Avare gezen çoktur yeryüzünde.

Fikren eğer kuvvet benimle olsa,
Yiyeceğim ekmek minnet olsa,
Zakkum, minnet edilen ekmekten iyi deyip,
Çıkıp gidilecek mezar bana dar olsa.

825 Beklenti dolu insan, sağlığa ulaşamaz,
Çok hevesli insan, bağlara ulaşamaz,
Güzel meyve vermez kırılan ağaç,
Sahranın havası dağlara ulaşmaz.

Bilge kişiden sordum dñnyanın hâlini,
830 Dedi topraktır. Ya kahr ya da bilmece,
Dedim kimdir soran dñnya hâlini?
Dedi kördür. Ya sağır ya da aksak.

Neredesiniz Kâbeye gidip gelenler?
Maşuk için yüreğini delenler,
835 Maşuk yakınındadır uzağı gitme,
Size sövenler çoktur, bilir görenler.

Pişmanlık duy, ömürden bir nefes az olsa,
Bu dñnyadan gitmek hayırlı da olsa,
Dert çekip durma gidenler için,
840 Mutluluk duyma, gelen bahar da olsa.

Tanrı'nın ululuğı yâr olsa bize,
Düğömler çözölür görünmez göze,
Açılmaz sırrın, sır saklarsan eğıer,
Sır saklayan olun nasihat size.

845 Bilgeler her evin kapısını çalmaz,
Gözleri bilgeden başkasını görmez,
Sebepsizce dostlardan çekmez ayağını,
Beklentiye düşüp de boynunu bükmez.

Aşıklardan yanan çoktur yolunda,
850 Kim yanmayı öğretti sağına soluna?
Öğreten belki büyük, arif kişilerdir,
Sana aşık derviş çoktur yanında.

Nereye baksam onu görüyorum,
Gözlerimi çevirsem de düzü görüyorum,
855 Görüyorum, görüyorum demek sözümde,
Tanrı aklımdadır aslında onu görüyorum.

İşin kötü olduğunda dağlar da düz olur,
Bir bela on olursa, on da yüz olur.
Kızgınlıktan çıkınca samimi sevgi,
860 Felsefe bozulur mantık söz olur.

Var Tanrı'ya ki o cihanın şahıdır,
Hizmetkâr ellerin kiblegâhıdır,
Sığınağında yaşar küçük büyük canlılar,
Güzel de büyüklük de heybet de ondadır.

865 Doğru tanımadım, kadrini bilmedim,
Cahil aklımla yüreğimi delmedim,
Her yerde adını anıp onu ara!
Heves yolunu tutup kendimi kaybettim.

Ey senin varlığın ki her şeyin kökü,
870 Yeryüzü taşıyor bu ağır yükü,
Evvelden yarattın yerle göğü,
Bize de ver rahmetinin rahatlığını.

Dedim uzun uyku nedir öldüğünde,
Dedi yumulan gözdür asla açılmaz,
875 Dedim kıyametten bahset bize,
Dedi bu bir sırdır asla saçılmaz.

İyi yada kötü, hayata gülelim,
Nakış bağlı zülfü tele gülelim,
Geleceği gizler zaman bizden,
880 Gizlenene, açıkça gülelim.

Kıyafetten ne fayda, ecel gelince çıkmalı,
Tenimizi semrederek solucan yılan doymalı,
Faydası olacak mı sır perdesi kalkınca?
Çok sırra sırdaş olup heybemize koymalı.

885 Temiz yürekler seher vakti ağlasa,
Yüreğine Tanrı'nın sıtkı bağlansa,
Niyetine göre ulaşırsın maksada,
Tanrı'nın yolunda yürek dağlansa,

Ömrümüz uyku gibi geldi geçti,
890 Geçse de hasreti yüreğe düştü,
Gelecek de seraba benzer gibiydi,
Fırtınanın yeline karşı çıralar bitti.

Gündüzler aklımda, gece dilimde,
Ahvalimi neden bilmiyorum ben?
895 Nereden geldim niçin geldim?
Varacak vatanımı bilemedim ben.

Edebin mülkünden hakimler gitti,
Ata binenler gözlerden gitti,
Neden oturursun? Hazırla koşumu,
900 Hızlı tozlayanın bir ucu yetti.

Azın çoğun peşinden hiç koşmadık,
Haksızlığa hak deyip düğümü çözmedik,
Bu sebepten böyle dertlere düşmedikçe,
Yüzümüzü gözyaşımız ile ıslatmadık.

905 Ömür kuşu uçtu gitti yerinden,
Yatağında izi kaldı tüyünden,
Yüreğin ateşinden eser kalmayınca,
Hasretin dumanı tüttü başından.

Güzel tut dünyanı geçip gidiyor,
910 İyi işler yapanları seçip gidiyor,
Hesabı başkadır halis niyetlilerin,
Herkes lâyık elbise biçip gidiyor.

Elini dünya gamından çeksen,
Mutluluk düğümünü elinle çözsen,
915 Temizlensen riyazat suyuyla yıkayıp,
Lezzeti farklıdır, neşeli gezsene.

Hurma yenmez dikenli bağdan,
Kavun yenmez solmuş tarladan,
Ne bahanen vardır kötü işine,
920 İşin rast gidince bahset o andan.

Dağlar da engellemez amacımın yolunu,
Açıverdi Tanrım bağlı kalmış kolumu,
Aşığım ben Tanrımın yalnız kendisine,
Bunu bilerek gezerim sağımı solumu.

925 Fayda görürsün, nasihati işitirsen,
Devran sürersin, halkın ayıbını örtersen,
Etrafında, çevrende azap vardır,
Karşı durursun yiğit kişiysen.

Güzellik kalmadı muhabbet bağında,
930 Sır kalmadı hakikaten bu zamanda,
İskenderler geldi geçti şu cihanda,
Bülbüller ötüşmez dalsız ağaçta.

Ömür elden geldi geçti, arzular bitmedi,
Feryadım, hasretim derdim bitmedi.
935 Ölüm oku gelip şu kısa ömürde,
İkbal kuşum, maksadın yoluna gitmedi.

Uzak tut sen namertlerden özünü,
Tutuşturur bunlar yürek közünü,
Paran olup işinin başında olursan,
940 Altınla kapılarla söylediğin sözünü.

Aklın, şuurun olsa ey bilge kişi!
Söyleyeyim ben sana bitir bu işi.
Yapabilirsen mutlu et dertli yüreği!
Garipler titreyerek geçiriyor kışı.

945 Dedi, çok içip de sarhoş olursan,
Mest olup halkına zulmedersen,
Kamçı vurmalıdır böyle adamlara,
Asla bulunmaz ben akıllıyım diyen.

Bilge kişi yanar akıl ateşine,
950 Düşman oldu akıl, şu zamana,
Çok zarar gelir fikrimden bana,
Hiç kimse yetmez şairin feryadına.

Süleyman'ın aşk mülkünden bahsetmeyin,
Onlar aşkıtlar Tanrı'nın kendisine,
955 Gündüz bulurum diye yerde aramayın,
Gece gündüz yanar aşkın közüne.

Bir nefesin dahi değerini bilseydi adam,
Hiçbir zaman kötü yola atmazdı adım,
Bahçelerde dikenli gül bulunmaz,
960 İnsanın dikensiz gül olmasına şadım.

Güzel nakışlı bir yılandır felek,
Zehirine güç katar o küçük dişi,
Fark etmez feleğe han, sultan, melek,
Bilgeler kaçsa da bitmez feleğin işi.

965 Senin sevginin yeri yüreğimdedir,
Ok bende olsa da yayı sendedir,
Yalnız ben değil Tanrım da sana vefalı,
Tüm insanların payı sendedir.

- Vardır yüreğimin bir hoşnutluğu,
970 O da sevmelidir aşkın kuşunu,
Mutlulukla başlasam da gam kaldı,
Uçtu kuşum yanan yürekle küş!³⁷
- Ey gönlüm sarhoşluk vakti geçmiştir,
Bade içip mutlu olmak bitmiştir,
975 Her ne söylersen hayat suyundan,
Yüreği yananlar kanıp içmiştir.
- Aziz ömrünü kaygı ile geçirme,
Zulüm salıp canına eziyet etme,
Pişman olup üzölme geçen ömrüne,
980 Gelecek günlere gam getirme.
- Feleğin çarkına şikâyet etme,
Aklına fena fikirleri getirme,
Hayırlıdır tabiatın işleri,
İlmin varsa zamanı boş geçirme.
- 985 Sözü nü yiğitlik gayretiyle kaynaştır,
Yiğitliği tatlı uykusundan uyandır,
Halkına mutluluğu getireceksen,
Meyve, ağaç ekip baharda toy kur.
- Yoktur haberimiz kendi hâlimizden,
990 Sağır, kör olduk kendi niyetimizden,
Başa çıkılmaz şu dünyanın işlerinden,
Ne kadar geçse de yıllar ömrümüzden.

³⁷ Küş: Türkmen Türkçesinde kuşları kovalarken söylenen bir söz, seslenme.

Yiğitlik, sağlığının olduğu zamandır,
Başından estirirsin dumanı rüzgârı,
995 Yolunda ayağına göre gidersen eğer,
Ulaşırsın maksadına duyma kaygıyı.

İhtiyarlık çatıp yiğitliğin geçince,
Ağır yük altında kuvvetin bitince,
Çıra ile arasan da bulamazsın,
1000 Geçen ömrünü, cıralar sönünce.

Kuvvetin varsa tut elinden,
Yıkılanı kaldır gelirse elinden,
Vardır sevabı eğer garibi kollarsan,
Sordum ben bu hâli bir bilenden.

1005 Ulaştır elini, varsa eğer malın,
Yetimi kollarsan cennettir yerin,
Cömertler, düşmez halkın gözünden,
Tanrı'dan gelir ayrılan payın.

Senin sevgin yüreklerde yeşerse,
1010 Amanname³⁸ senin elinden verilse,
Sadece bende değil, aşkın yüreklerde,
Hissedilip yaşlı genç fark edilse.

Aklına sokup helva ekmek demeli,
Ağır yük altından kaçıp gitmeli,
1015 Yiyenin, yüreği yansın, koştursun,
Sonra da bitkin eşek gibi yorulsun.

³⁸ Amanname: Savaşta galip durumda olanın, teslim olması hâlinde malına ve canına dokunulmayacağına dâir karşı tarafa verdiği güvenlik kâğıdı.

Ömrümüzün hâsılı gam, kaygı oldu,
Görmedik mutluluğu gam, saygı oldu,
Evveliden bizi bilip yoldaşlık eden,
1020 Sadece gam oldu... Gam oldu.

Ömrümü kararttım her yana bakarak,
İnsanlık ateşini yüreğimde yakarak,
Kelebeğin yuvasını tutuşturup yanarım.
Mum gibi akıp gecelere sarınarak.

1025 Lale gibi kadehim toprağa düşünce,
Mumun ağlayışı gibi gözyaşım akınca,
Rahatlaması lâzım dağlanmış yüreğimin,
Can cesetten çıkıp ruhum uçunca.

Ümitsizlerin bahtı kara olur,
1030 Cimrinin yüreği yara olur,
Gayretli adama cimriliğin gücü,
Yetmez, töre gayretliden yana olur.

Can cana verip yandık da piştik,
Şarap döküp tutuşup yine söndük,
1035 Bu gece özgürlük ulaştı bize,
Ömür çıramızı yakıp da geçtik.

Bahçeler içinden göster yüzünü,
İşiteyim bal gibi tatlı sözünü,
Ay gibi sevgilim ayrıl buluttan,
1040 Kucağıma gelsen de öpsem gözünü.

Azizlerin ayağına gözyaşı dökenim,
Gülün gölgesinde yatan dikenim,
Senin rengin, kokun aklıma geldiğinde,
Lale, menekşe gibi çiçekler ekerim.

1045 Gençlikte gurur da gelip geçmiştir,
Hâlsizlik de sarhoşluk da yanıp bitmiştir,
Ömrün yirmi, otuz, kırktan geçtikten sonra,
Gaflet uykusundan uyan, gücün bitecektir.

Ey oğlum bu sözü söyleyeyim sana,
1050 Uyanık ol uyudu diye bakma bana,
Tanrı ile düğümü sağlam bağlayıp,
Toza karışıp da girme toprağa.

Sözünü mertlikle yoğur da karıştır!
Gençliği tatlı uykusundan uyandır!
1055 Adamlık işini görmek istersen,
Misafir geldiğinde masanı kur.

Kaygının oku aşıkların yüreğidir,
Bu nişanı olsa da vardır süresi,
Yaşadığım yer genellikle camiidir,
1060 Bu sebepten sensin yüreğimin gereği.

Eğer sana bela gelirse felekten,
İlk önce namertleri geçir elekten,
Yeni zengin olandan himmet dileme,
Yalvarma düşmana, iste melekten.

1065 Sınayıp gör dostlarını yiğitlik çağda,
Dikenler bitmesin çimenli bağda,
Yoldaşların sinsi huylu olmasın,
Bilgeler yaşasın sağında solunda.

Ömür geçti dertler derman olmadı,
1070 Güzel sakiye heves kalmadı.
Kadehler boşaldı yetmedi yaralara,
Doktorların ilaçları derman olmadı.

Sevmek, yürektense üzülmek olmaz,
Yüzmeyi bilmiyorsan suda yüzülmez,
1075 Düğüm varsa eğer çöz kendi elinle,
Halkın eliyle düğüm çözülmez.

Yaşadım bilgilerle uzun zaman,
Çözülmez düğümler etme güman,
Hayran kalmalı dünyanın işine,
1080 Yıldızlar doğsa da havada duman...

Meyhane köşesi oldu evimiz,
Yüreğinle oldu bizim düğünümüz,
Geçmişimiz vardır gençlikten,
Maşuğu kucaklar bizim köyümüz.
1085 Hiç kimse çekemez kaygı yükünü,
Kırmalıdır zorluğun kökünü,
İktidardan iyidir halkın hizmeti,
Zenginler gariplere versin eksliğini.

Muhabbet var bu yerde acı, tatlıdır.
1090 Bu hoşluk muhabbetin gücüdür.
Muhabbetten tunç döner altına,
Söylenen söz muhabbetin başıdır.

Çaresizim kaygı adlı bir derde,
Fikir de rahat olmaz yorgun bedende,
1095 Var yoldaşlar bizi koyup gittiler,
Ömür kervanından od kaldı yerde.